

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

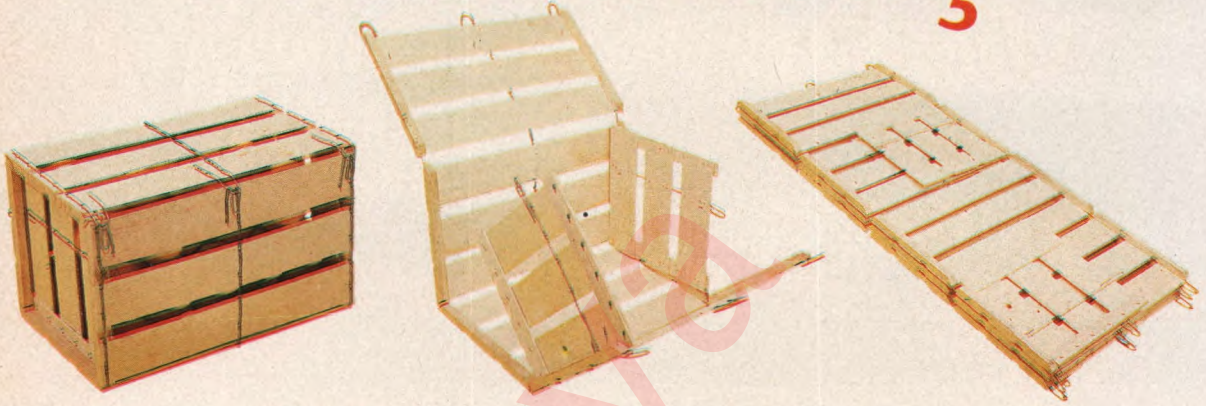
Kasım-Aralık 1988 • Sayı: 288-289 • 1000 TL.

Avrupa Tek Pazarı, Otomasyon, Sendikalar

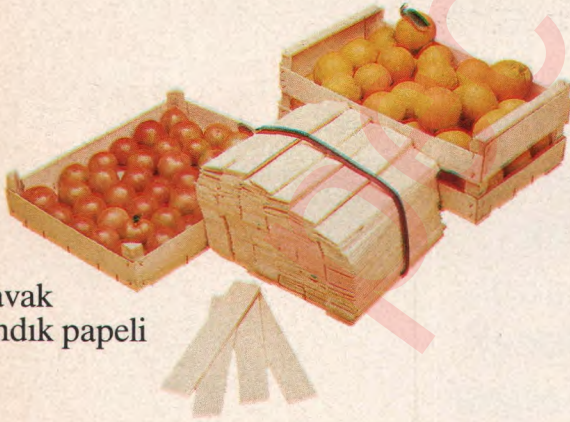
Nikolay Buharin
Ö.Faruk Çolak
Cihan Dura
Ercan Eren
Emin Ertürk
Emre Kocaoğlu
Gökhan Koçer
H.Haluk Sağkal
Kemâli Saybaşıllı
Aysen Tokol

Ağaç ambalaj üretiminde Türkiye'nin en gelişmiş entegre kuruluşu: **Demantaş**

Tel dikişli açılır-kapanır ağaç ambalaj sandığı

Kavak
sandık papeli

Ahşap
yükleme paleti

Demantaş, ağaç ambalaj türervleri (her türde palet, tel dikişli açılır-katlanır tipte tarımsal ve endüstriyel sandık papeli ve kontrplak) üretiminde ülkemizin uzman kuruluşudur.

SMC - Rockaway/U.S.A. Grubu'nun "leasing" ve "know-how" işbirliğiyle **Demantaş'ın** modern entegre tesislerinde, her ihtiyaca uygun, kaliteli, kullanışlı, dayanıklı ambalaj malzemesi üretilir: Büyük bir titizlikle, üstün teknolojiyle, dünya standartlarında...

Sanayiciler, İhracatçılar!
Ürünüze yakışır bir ambalaj istiyorsanız **Demantaş'ı** arayın. Size sunacağı özel imkanlar hakkında ayrıntılı bilgi isteyin.

DEMANTAŞ
demircioğlu entegre ambalaj sanayi ve ticaret a.ş.

Yoğurtçu Şükrü Sokak 49/1 Kadıköy, İstanbul
Tel: (1) 338 94 91 - 345 40 51 - 345 40 52
Teleks: 29177 hıdt tr

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Sahibi:

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
AHMET C. ÖZKAN

Sorumlu Yayın Yönetmeni:

NAİL SATLIGAN

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN, TOKTAMIŞ ATEŞ,
NİHAT BATUR, AYHAN BERMEK, NATİK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN, MEHMET EMANET,
SEYFETTİN GÜRSEL, AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN,
SAİM KURUL, ESİN KUYULU, EROL OKUYAN,
ALP ORÇUN, TALAT ORHON, İZZETTİN ÖNDER,
ŞEREF ÖZGENCİL, SELÇUK SANCAR,
ORHAN SOFUOĞLU, RAMAZAN SÖNMEZ, ZAFER
TUNCA, OSMAN ULAGAY, REŞAD UMUR,
YÜKSEL ÜLKEN

Kapak:

ÖMER ÜLKENCİLER

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6 Taksim - İSTANBUL
Tel: 150 50 34 - 150 16 42

Abone Koşulları:

Yıllık 20.000 — TL. (Öğrenci 12.000 — TL.)
6 Aylık 10.000. — TL. (Öğrenci 6.000 — TL.)
Yurt Dışı: Yıllık 26.000 TL. — 6 Aylık 13.000 TL.

Banka Hesap No.:

AKBANK Taksim Şb. (4700)
T.İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

Basıldığı Yer: ŞEFİK MATBAASI

Tel: 522 07 16

Ofset Hazırlık: PERKA A.Ş. 516 22 07 - 516 22 08

Dağıtım: GAMEDA

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR.

İçindekiler

CAVİT ORHAN TÜTENGİL (7 ARALIK 1979)

AZ GELİŞMENİN TRAJEDİSİ

(H. Haluk Sağkal) 2

KLASİK İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE

MAKİNELEŞME; AYNI OKULDAN ÜÇ FARKLI GÖRÜŞ

(Ö. Faruk Çolak) 4

DÜNYADA YENİ İHRACATÇI ÜLKELER OLGUSU:

TÜRK EKONOMİSİNİN SON DENEYİMLERİNİN

BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

(Cihan Dura) 11

PIYASA SÜRECİNDE BİLGİ VE ZAMAN SORUNU:

NEO-AVUSTURYA OKULU

(Ercan Eren) 18

PARA İKAMESİ: KAVRAM VE TEORİK GELİŞME

(Emin Ertürk) 26

AVRUPA SENDİKALARININ 1992 SINAVI

(Emre Kocaoğlu) 39

DEĞİŞEN DÜNYA, GELİŞEN DIŞ POLİTİKAMIZ

VE TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ÖĞRETİMİ (Gökhan Koçer) 43

OTOMASYONUN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ

SİSTEMİNE ETKİLERİ (Aysen Tokol) 48

GELENEKSEL İKTİSAT ELEŞTİRİLERİ (XV):

RANTİYENİN EKONOMİ POLİTİĞİNDEN/

SÖNMEK ÜZERE OLAN BURJUVAZİNİN

"ÇOCUĞU" OLARAK AVUSTURYA OKULU

(Nikolay Buharin) 53

Anma: C.O.Tütengil (7 Aralık 1979) Az gelişmenin trajedisi

"...Resmi söylemde itiraf edilmez ama öğrencileri tarafından sevilen öğretim üyesi sayısı pek fazla değildir. Etiler'de bir otomobil içinde delik deşik edilen Prof. Ümit Doğanay, onun dersine girmiş insanların, eminim, bugün bile hatırladıklarında gözlerinin yaşarmasına yol açacak, sevilen bir insandı. Benim de hocamdı. Hukukçuydu ve bize Küba Anayasası falan anlatmıyor, Türkiye'de geçerli yasaları öğretiyordu. Vaktiyle öldürülüşüne gereken tepkiyi göstermemiş insanların şimdi de onun "kim vurduya gittiğini" düşünmeleri, söylemeleri kabul edilebilir bir durum değildir..." (O.Sezgin: Aydınlanmamış Cinayetler, İletişim. Önsöz: Ümit Kıvanç)

20 Kasım'da, Doğanay'ın öldürülmesi üzerine Cavit Orhan Tütengil eşi Şükriye hanıma, "beni de öldürebilirler" demişti. 7 Aralık günü, okulu İ.Ü.İktisat Fakültesi'ne, ders vermeye gideceksen, otobüs durağında vurularak öldürülüyordu. Nice katledilen insanın failleri gibi, O'nun cinayetine failleri de yalanlamadı.

"Artık bu cinayetlerin kimler tarafından işlendiği, bu kişileri kimlerin yönlendirdiği herkes tarafından bilinmektedir. Bugün yetkili kişiler, sorumlular bir şey yapamıyorlarsa, toplumun nefreti bu canileri susturmaya bir gün kâfi gelecektir."

İ.Ü.Rektörü Halûk ALP, 1979

Prof. Tütengil (okla işaretli), Prof. Doğanay'ın cenaze töreninde.

Cavit Orhan Tütengil

TÜTENGİL NEDEN ÖLDÜRÜLDÜ?

70'li yıllar tekelselci burjuvazinin ekonomik programını uygulamaya çalıştığı yıllardır. Bu ekonomik program için tekelselci burjuvazinin bütün kanat ve grupları stratejik programlarını belirlemişlerdi: "Devlet iktidarı içinde faşist kurumlaşmanın her geçen gün sağlamlaştırılması ve faşist kurumlaşmayı devlet iktidarının bütünü haline getirme..." Bunun için de iktidar krizi bir araç olarak kullanıldı.

74-75-76'larda tek tek devrimcilere dönük faşist saldırılar 77-78'lere gelindiğinde kitlesel katliamlara döndü. Böylelikle, faşist hareket tarafından bu süreç içinde, ülkenin aydın-demokrat bilim adamları, gazeteciler, işçi ve emekçilerine, öğretmen ve öğrencilerine dönük saldırılarla ve bir yandan da kahve tarama, bombalama ve kitle katliamlarıyla iç savaş tırmandırılarak açık faşizmin temeli hazırlanıyordu. İşte bu katliamlardan birisi de Tütengil Hocamız'ın öldürülmesi olayıdır.

Faşist saldırı ve cinayetler zincirinin uzadığı, ülkedeki yüksek öğrenim kurumlarının felç olduğu can güvenliği ve öğrenim özgürlüğünün kalmadığı o ortamda, kalan: Tertipcilerinin üzerine gidilmeyen veya gidilemeyen katliamlardı.

Dürüst ve sevilen bir insandı O. Dehşet ortamı yaratmak için öldürdüler O'nu. Herkes bunu biliyor. Katillerin yakalanmaması, araştırmanın benimsenmemesi çok etkisi yaratıyor bende.

Şükriye TÜTENGİL

Amaç belliydi. Maraş katliamıyla da görüldü ki, tüm bir toplum teslim alınmak isteniyor. Bütün bu yıldırma koşulları altında, demokrat insanlar var güçleriyle yapılması gerekeni yaptılar:

"Faşist çetelerin okullardaki işgalini kırdılar.

"Kitlesele ve aktif bir mücadele çizgisi izlediler.

"Halkın, kendiliğinden savunma anlayışını doğru bir direniş çizgisinde organize etmeye çalıştılar.

Böylelikle, faşist hareket önce yüksek okullarda ve daha sonra da etkin olduğu bölgelerde ciddi şekilde geriletildi. Çorum'da ikinci bir Maraş yaratmaya çalışanlara, halk izin vermedi.

Kısaca, "sağ-sol çatışması" gibi gösterilmeye çalışılan olayların gerisinde gerçekte faşist katliamlar ve buna direnen yurtseverler vardı.

O yıllarda cinayetler zinciri cenaze törenlerine kadar uzuyordu. Cavit Orhan Tütengil'in cenazesi de asker barikatlarının cenazeye katılımı engellemeye çalıştığı bir ortamda, olaylı şekilde kaldırılıyor ve cenaze töreni bir işçinin ölümüyle bitiyordu. Sekiz kişinin de ağır yaralı olduğu cenazede, TRT programcısı ve yazar Ümit Kaftancıoğlu da aldığı dipçik darbeleriyle yaralanarak hastaneye kaldırılmıştı. Kaftancıoğlu da 11 Nisan 1980'de, ölüm emrini verenlerin serbestçe dolaştığı bir cinayete kurban gidecekti.

77-80 dönemi içerisinde işlenen cinayetlerin "sorumlularının" bulunması, yalnızca yaşanan tarihsel anın değil, yaşanılması düşünülen zamanların da güvencesini oluşturur. Çünkü yeni oluşumlar eskinin temelleriyle güçlenir.

Av. Veli DEVECİOĞLU

Doğanay, Kaftancıoğlu, Tütengil ve nicelerinin hepsi aydın insanlardı. Tütengil, bilim adamı namusuna sahip bir insandı. Edip Cansever'in şiirinde de dile geldiği gibi "ölü mü denir ölü mü denir şimdi onlara..." Tütengil'lere ve nicelerine öğrencileri yetişirken ölü mü denir onlara...

"Bize kalırsa az gelişmiş ülkeler iktisadi bağımsızlığı kazanma ve devam ettirme yolunun kendi güçlerine ve kaynaklarına dayanma yolu olduğunu gözden uzak tutmamalıdır. Gerçi bu yol meşakkatlidir, kaynakların seferber edilmesini zorunlu kılar, fakat en güvenilir yoldur, hem de milli menfaate en uygun olanı budur.

Cavit Orhan TÜTENGİL

1950'li yıllarda eksikliği hissedilen "Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod" üzerine çalışması da olan Tütengil hocamızın çok sayıda makalesinin yanısıra önemli eserleri şunlardır:

- Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler (1948) • Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi (1949)
- Prens Sabahattin (1954) • Ziya Gökalp Üzerine Notlar (1956) • İktimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları (1961) • Dr. Rıza Nur Üzerine (1965) • Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz (1966)
- Ağrı Dağındaki Horoz (Denemeler, 1968) • "Yeni Osmanlılar"dan Bu yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1969) • Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod (1969, 1971 ve 1975) • Az Gelişmenin Sosyolojisi (1970 ve 1971) • Temeldeki Çatlak (Denemeler, 1975) • Atatürk'ü anlamak ve Tamamlamak (1975) • Montesquieu (1977)

Ayrıca, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Sosyoloji konferanslarının 18. eserini C.O.Tütengil'e armağan etmiş (1980); ailesi de, hakkındaki özgün yazıları "Tütengil'e Saygı" adıyla yayınlanan kitapta (1981) toplamıştır.

İ.Ü. İktisat Fakültesi de "Prof.C.O. Tütengil'in Anısına Armağan" adıyla özel bir sayı çıkarmıştır.

H.Haluk SAĞKAL
İ.F.M.C. Merkez Yönetim Kurulu
Üyesi

Klâsik İktisatta Sermaye Birikimi ve Makineleşme; Aynı Okuldan Üç Farklı Görüş

Ö.Faruk ÇOLAK

Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdari
Bilimler Fakültesi'nde ders veren
yazarın yayınları arasında **Para Banka
Sözlüğü** (1987) ile **Para ve Banka**
(Tezer Öçal ile birlikte, 1988) var.

I. GİRİŞ

Klasik analiz günümüz iktisatçıları için hâlâ okul olma özelliğini korumaktadır. Bu özelliğinden ötürü de sürekli olarak değişik yönleri ile ele alınmakta ve incelenmektedir. Klasik iktisat kuramı bütüncül bir görünüm arzeden bir kuram değildir. A. Smith, D. Ricardo ve J.B. Say'ın görüşleri belirli bir birliktelik oluşturmaya karşın R. Malthus'ın temel varsayımlarda, K. Marx ise hem varsayımlarından hem de ulaştığı sonuçlardaki farklılık nedeni ile ayrı bir yere sahiptirler. Öte yandan A. Smith ve D. Ricardo'nun büyüme ve bölüşüm kuramları da yine birebir ayrılık içermemektedir. Bu kısa çalışmada Klasik okul mensubu üç iktisatçının A. Smith, D. Ricardo ve K. Marx'ın sadece sermaye birikimi ve makinalaşma üzerine görüşleri vurgulanmaya çalışılmıştır.

II. A.SMITH'TE MAKİNELEŞME VE SERMAYE BİRİKİMİNİN OLUŞUMU

Smith analizini emeğin verimliliğine göre ayırır. Bunun belirlenmesi ise ürüne bağlıdır. Ürün üretildikten sonra, meta haline gelişi onun içinde varolan değere bağlıdır. Metanın değeri verimli emeğin meta içerisinde yoğunlaşan (maddileşen) değeridir. Bundan dolayı "manüfaktür işçisinin emeği, kendisini, en azından bu emek geçmişte kaldığında bir süre daha devam ettirecek şekilde belirli bir miktar nesne de veya satılır meta da, gerçekleşir ve sabitleşir.

A.Smith'de üretken emek ile üretken olmayan emek, üretim konusu olan metanın kendisinin var olma süreci ile ilintilenmiştir. Smith'de sermaye, işçi ücreti olarak emeğe yönelen ücret malları (Wg) ile artıktan, diğer bir üretken emeğe tahsis olunan (Wo, milli üretimi yenilemek, arttırmak amacıyla üretken emeğe yönelen) malların toplamıdır. Bu ifade bilinen sermaye kavramından farklılık taşır. Verimli emek ■ sermaye'dir, ya da sermaye ■ verimli emek ■ milli üretdir.

Smith'in analizinde teknik gelişme işbölümünün artması ile eş tutulmuştur. Bu kabul aynı zamanda pazarın genişliğini de belirleyecektir. Ya-

***Her tür pamuk ipliği
pamuklu kumaş
toptan satışı ve
ihracatı***

SaSü
TEKSTİL

SANAYİ ve TİCARET LTD. ŞTİ.
Sabahattin Altay

MERKEZ: Aşirefendi Cad. Bornovalı Han Kat.2 No.201 Sirkeci - İstanbul
Tel: 512 11 91 - 528 10 51 - 511 92 21 - 526 69 71
ŞUBE: Hocaahan Cad. Akhan Kat.1 No.128 Yeşildirek - İstanbul
Tel: 511 96 99

**Yeni Hedefimiz...
Farklı Bilincimiz...**

GEÇMİŞTEN KOPMADAN GELECEĞE UZANMAK.

Herşey sizin için. Tasarruf sahibi, sanayicisiyle,
gençleri, emeklisiyle, ithalatçısı, ihracatçısıyla,
işçi, memur, esnafıyla Türk insanı için.
Türkiye'miz değişiyor... Gelişiyor... Bankamız da.

Vakıflar Bankası...	Vakıflar Bankası...
Köklü banka...	Her alanda geliştirdiği
Şimdi yepyeni	girişimleriyle,
bir hizmet anlayışının,	yeni bilinciyle,
girişimci bankası...	Türkiye'ye sevginin,
Hizmette güler yüz,	saygının bankası.
sürat... Paraya değil,	Vakıflar'dan
paradan önce,	daha fazlasını isteyin.
insana saygının bankası...	Vakıflar Bankası hazırdır.

VakıflBank

Türkiye Vakıflar Bankası

ni "A. Smith talebin büyüklüğüne bağlı (talebin bir fonksiyonu olan) içsel bir teknik ilerleme modeli) getiriyor"² Bundan dolayı Smith'de büyüme; teknolojik değişim ve etkenlikteki gelişmeler bir yana bırakılırsa artık değerden kaynaklanır.

Smith'e göre sermaye büyümesi yüksek kâr oranları yerine düşük kâr oranları ile birlikte gerçekleşmektedir. Bunu Wg'nin tamamen üretken emeğin, artığın ise, ya üretken ya da üretken olmayan emeği muhafaza edebildiği analitik akım şemasından çıkarmaktadır ve böylece milli üretimin, Ceteris Paribus, daha küçük bir kısmının artık biçiminde kâr ve rant sahiplerine yönelmesinin maddi büyüme için daha elverişli olduğunu ileri sürebilmektedir.

Wealth Of Nations'in birinci kitabında Smith ekonomik büyümenin azalan kâr oranları eşliğinde gerçekleşeceğini söylemiştir.³ Laissez-faire koşullarında ekonomik büyüme eğer kârların düşüşünü gerektiriyor ise ve kârların düşüşünde sermaye birikimi ile menfi ilişkili ise kapitalist ekonomilerdeki büyümenin kendisini ortadan kaldıran bir özelliği var demektir. Smith'in yandaş ve karşıtları bu konuyu Smith tarafından tutumluluk ve tasarrufların etkin kullanımı anlayışı ile çözümlendiğini vurgular.

Smith, sermaye birikiminin oluşumunda teknolojik gelişmenin önemini belirlemesine karşın bu gelişimin sonucunda ortaya çıkan emek-sermaye çatışmasını görememiştir. Marx buna ilişkin olarak Smith'in, "uzmanlaşmış işçilerin aktif rol aldığı manüfaktür dönemindeki iş alanlarının farklılaşmasıyla, işçilerin değil fakat okumuş kimse-lerin zanaatkârların başlıca rolü oynadığı makine icadını da birbirine⁴ karıştırdığı görüşündedir. Şimdi D.Ricardo'da sermayenin oluşumuna kısaca bakalım.

III. D. RICARDO'DA SERMAYE BİRİKİMİ VE MAKİNELEŞME

David Ricardo (1772-1823) Avrupa'nın sanayi atağına kalktığı yıllarda kapitalist iktisadın teorisini A.Smith'den yola çıkarak ortaya koymuştur.

Ricardo iktisadının kalbi iktisadi büyümedir. İktisadi büyüme doğal kaynakların kısıtlılığı nedeniyle tükenmek zorundadır. Sistem büyük tarım işletmelerinde homogen ölçüde sermaye ve hasıla ile buğday üretiminde azalan verimlerin geçerli olduğu bir ekonomik yapı olarak tanımlanabilir. Ricardo Principles'in önsözünde yapmak istediğinin, gayrisafi hasılanın toprak sahipleri, kapitalistler ve işçiler arasındaki bölüşüm düzenini açıklamak olduğunu ve ekonomi politüğün temel sorununun da bu bölüşümü sağlayan yasaları belirlemek olduğunu söyler.⁵

Ricardo'ya göre sermaye "bir ülkenin zenginliğinin üretimde kullanılan ve besin maddeleri, giyim eşyası, aletler, hammadde, makine vb. gibi emeğin etkin kullanılması için gerekli şeylerden oluşan kısmıdır."⁶

Ricardo'da kâr teorisi rant ve ücret teorileri ile iç içedir. Çünkü kâr ve ücret fonksiyonu aynı değişkenleri etkilerler. Ricardo kârın sermayedarın vazgeçilmez bir geliri olduğunu ve tıpkı işçinin ücretsiz yaşayamayacağı gibi sermaye sahiplerinin de (Çiftçi ve sanayici) kâr elde etmeksizin yaşayamayacağını ifade eder. Öte yandan kâr ekonominin gelişmesi için birikim kaynağıdır. Çünkü tasarrufu sermayedar sınıf yapmaktadır.

Ricardo'ya göre tüm malların değeri (maliyeti) iki şekilde bölüşülür. Kâr stoku ve emek ücreti... "Kâr ile ücret yükselişleri ters orantılıdır. Tarım ürünleri (gıda) fiyatı artırdığı zaman ücret artacaktır. Ancak, kâr artmayacak, düşecektir."⁷ Çünkü fiyatlardaki artış rant ve ücret oranlarını uyararak, daha üst bir düzeye çıkaracaktır.

Ricardo kârların uzun dönemde doğal düzeye erişeceğini belirtir. Ona göre "Bir malın üretiminde kullanılan sermayenin sağladığı yüksek kâr, doğal olarak bu sektöre sermayeyi çeker ve gerekli finansmanın oluşmasından sonra mal miktarının yeterince çoğalması ile malın fiyatı düşer, sektörel kâr oranı genel kâr oranı ile eşitlenir."⁸

Ancak, Ricardo'ya göre kârlar doğal olarak düşme eğilimindedir. Tarımdan sanayiye emek aktarımı ve tarım sektöründeki teknolojik gelişme bu düşüşü frenlemektedir.⁹

Ricardo önceleri makine kullanımının işçilere yeni istihdam yaratacağını düşünürken daha sonra bunu reddetmiştir. Çünkü ilk düşüncesinin altında kârlardaki bir artışın sermaye birikimini artıracaklarını, bunun da yeni istihdam olduğunu düşünmüştür. Ona göre "Sınıflar makinenin etkisinde eşittirler. Makine kullanımı ile malların fiyatları düşer, bu da reel ücretlerin yükselmesine neden olur."¹⁰

Ricardo önceleri makineyi insan gücüne ikame etmesindeki hatayı şöyle açıklar. "Bir toplumun net geliri arttığı zaman brüt geliri de artar, ... toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin gelirleri artar. İşçilerin gelirleri azalır ve nüfus azalarak, işçilerin koşulları kötüleşecektir."¹¹

Ricardo'ya göre kapitalist kesim makinenin girişi ile tasarruflarını artırmak isteyecektir. Yeni yatırımlar, yeni emek istihdamı sağlayacaktır. Ancak, bu istihdam eski oranda olmayacaktır.

Ücretlerin sürekli yükselişi durumunda kârlar dolayısı ile sermaye birikimi azalacaktır. Ricardo'ya göre A.Smith kârlardaki bir düşüşü sermaye birikimindeki bir düşüş ile karşılaştırır ve bir sonuç ilişkisi kurar. Ona göre bu ilişki şekilseldir. Ricardo bu konuda J.B. Say'ı eleştirerek sermaye birikimi ile ilgilenmediğini zira sadece üretimin talebi sınırlayacağı görüşünde olduğunu ileri sürer.

Ricardo'da kapitalist iktisadi sistem büyümenin finansman kaynağı sermaye birikimidir; bu birikim ise sadece kapitalistler tarafından elde edilen kâr paylarından sağlanır. Modelin ortaya koyuluş amacı kapitalist iktisadi sistemin büyümesi, gelişmesi olduğundan bu modelin dönemin iktisadi durumundan etkilenmemesi imkânsızdır. Nitekim Ricardo'nun büyüme modelinde Sanayi Devriminin etkisi açıkça görülür.

Ricardo toplumu üç farklı sınıfa ayırmıştır. Toprak sahipleri ona göre lüks mallar tüketen, üretken olmayan bir sınıftır. İşçiler, yaşamlarını sürdürece kadar mal tüketirler. Kapitalistler ise girişimciler sınıfını oluştururlar.¹² Ricardo'ya göre üretken olan kapitalist sınıf aynı zamanda tasarruf yapan sınıftır. Zira kârlarını sermaye birikimi-

ne ayırırlar.

Ek sermaye aynı toprakta ya da daha az verimli toprakta azalan verimler yasası nedeni ile reel ve parasal anlamda ücretler ile rantları artırır, bunun sonucunda ise kârlar azalır. Kârlar sıfıra düştüğü zaman kapitalistlerin birikimi önlenmiş olur. Büyüme süreci durur ve sistem durgunluk durumuna girer.

Ricardo'nun modelinde sanayi sektöründe teknik gelişme hızlı olmasına karşın tarım kesiminde teknik gelişme hızı çok düşüktür. Tarım sektöründe toprak arzının katı olması nedeni ile azalan verimler yasası hakimdir. Bu durum ilk önce sanayi sektöründe, daha sonra tüm ekonomide etkilerini gösterir.

Ricardo'da mallardan iki grup altında söz edilmiştir. Gerekli mallar ve lüks mallar. Biz bunları ücret malları ve lüks mallar olarak ele alabiliriz. Her iki grup da tek bir başlık altında toplanabilir. Bu durumu incelediğimizde şu varsayımları yapabiliriz.¹³

— Sistemde sadece tek bir tip ücret malı, tahıl, üretir, o da mısırdır.

— Mısır tam bir yılda üretilir.

— Sermaye ücret fonunu da içerir, yani sermaye akışı vardır.

— Standart değerde değişkenler vardır. O da altındır,

(Lüks mal) üretim süreci olan bir yılda sadece bir mal kullanılır.

Fiyatlar bir yılda işçilerin emeği ile üretilen altın miktarının parasal birimi ya da mal terimleri ile açıklanır.

Ricardo sistemini eşitlikler halinde varsayımlarımız sonrası açıklayabiliriz.¹⁴ Modelde ele alınan toprağın verimlilik düzeyi ve teknik koşullar veridir. Üretilen mısır teknik üretim fonksiyonunca açıklanabilir. Bu fonksiyon ise şöyledir:

$$X_1 = (N_1) \quad (1)$$

Burada X_1 ; bir yılda üretilen mısır miktarını, N_1 ; ise mısır üretiminde istihdam işçi sayısıdır.

Altın için üretim fonksiyonu ise;

$$N_2 = \alpha N_2 \quad (2)$$

Burada X_2 ; bir yılda üretilen altın miktarı, N_2 altın üretiminde istihdam edilen işçi sayısı, ise bir yılda işçi tarafından üretilen altın miktarıdır. ($\alpha > 0$)

Eşitlikleri birleştirip açtığımızda

$$N = N_1 + N_2$$

$$W = N$$

$$K = W$$

$$R = f(N_1) - N_1 f'(N_1)$$

$$P = X_1 - R - N_1(X)$$

İfadeler

N : Toplam işçi sayısı

N_1 : Tarım işçileri

N_2 : Altın endüstrisinde çalışan işçiler

W : Fiziksel mısır olarak toplam ücret fonu

X : Reel ücret oranı (mısır)

K : Fiziksel sermaye stoku (mısır)

R : Reel yıllık rant (mısır)

P_1 : Yıllık toplam kârlar (mısır üretim sektöründe mısır olarak)

Burada tüm değişkenler fiziksel olarak ele alınmıştır. Bunları değer şekline dönüştürür isek,

$$P_1 X_1 = P_1 R = N_1 \quad (7)$$

$$P_2 X_2 - N_2 = 0 \quad (8)$$

P_1 = Mısır fiyatı

P_2 = Altın fiyatı

Ricardo'nun modelinde son iki eşitlik oldukça önemlidir. Yıllık üretim rant çıktıktan sonra üretimdeki emek miktarınca düzenlenir. Yani rant ödendikten sonraki üretim değeri istihdam edilen işçi sayısına eşittir. Eşitlik (1), (5) ve (9) ile (11) ve (12)dan bu yazılabilir.

$$\frac{N_1}{X_1 - R} = \frac{1}{f_1(N_1)} \quad (9)$$

$$P_2 = \frac{1}{\alpha} \quad (10)$$

$$P_1 = 1$$

Ekonomi ve altın endüstrisinde çıkan kârlar ise;

$$P_2 P_2 = P_2 X_2 - N_2 P_1 X \quad (11)$$

$$\pi = P_1 X_1 + P_2 X_2 - P_1 R - P_1 W \quad (12)$$

Burada P_2 = Fiziksel altın birimi olarak kârlar, X ise standart değer olarak toplam kârlardır.

Malların üretim miktarları belirlenmiş olan üretim fonksiyonunca düzenlenir. Bu nokta Ricardo'da büyük öneme sahiptir. İşçilerin gelirlerinin tümünü gerekli mallara, kapitalistler sermaye birikimine, toprak sahipleri ise lükslerine aktarırlar. Bunu şöyle düzenlemek mümkündür.

$$P_2 X_2 = P_1 R \quad (13)$$

$$W = P_1 X \quad (14)$$

$$r = \frac{\pi}{P_1 K} \quad (15)$$

Burada W ; parasal ücret oranı; r ise kâr oranıdır.

Ricardo'nun düşüncesinde iki eşitlik sistemi düzenler.

$$X = X > 0 \quad (16)$$

$$K = K > 0 \quad (17)$$

X = Reel doğal ücret oranı

K = Başlangıç yılındaki sermaye stokudur. Sistem böylece tamamlanmış ve düzenlenmiştir.

Eşitlik (1) ve (17) Ricardo sistemindeki doğal dengeyi açıklar. Eşitlik (9) ve (10)'da görüldüğü gibi malların değerleri teknik faktörlere bağlıdır. Bundan başka eşitlikler ücret ve lüks malların sistemde iki farklı rol oynadığını gösterir. Sistemi büyük ölçüde etkileyerek sınırlandıran lüks malların (α) üretim koşullarını açıklar iken ücret mallarının üretim fonksiyonunda önemli özellikler ortaya çıkar. Değişkenlerin çözümünde bu açıkça ortaya çıkar. P_2 kavramı $f(N_1)$ bağlıdır. Ya da sabit α iken bunun birinci türevi sadece X_2 ve P_2 için çözülür. Bunun sonucunda parasal ücret oranı ve kâr oranı ücret malları ve üretim koşulları ve lüks malların üretim koşullarından tama-

men bağımsız olarak belirlenir. Burada Ricardo sistemi ile ilgili bir problem belirir. Ücret malları üzerindeki vergi parasal ücret ve kâr oranını etkileyebilir iken lüks mallar üzerindeki vergi sadece onu satan alanları etkiler, çünkü o ücret ve kâr oranlarından tamamen etkisiz olarak belirlenmiştir.

Kapitalistler kârın fazla olduğu sektörlere doğru kaydığından belli dönem sonra tüm sektörlerde kâr oranı eşitlenecektir. D.Ricardo'nun bu analizi ile benzerlik taşıyan analiz K.Marx'a aittir. Ancak aşağıda incelendiği gibi K.Marx'ın ulaştığı sonuç Ricardo'nunkinden farklı olmuştur.

IV. MARX'TA SERMAYE KAVRAMININ SANAYİLEŞME İLE İLİŞKİSİ

1. Sermaye Kavramı ve Makineleşme

Genel anlamda Marxist analizde sermaye birikimi teknolojik gelişme, çitleme, artık değer (İşçi verimliliği ki bu da teknolojinin gelişimi ile bağlantılıdır.) ve kapitalist olmayan ülkelerin tüketimindeki artış ile mümkün olmaktadır.

Marxist iktisat teorisi temelde kapitalizmi eleştirerek işe başlar. Nitekim Kapital'de Marx, değer teorisinin işlevini kapitalist sistemde sınıflar arasındaki savaşımın iktisadi mübadele ilişkileri üzerindeki etkileri olarak belirler.

Klasik emek teorisinde, bütün malların fiyatlarının, şimdiki emek girdisinden ve üretim gereçleri içinde cisimlenmiş emek girdisinden türetilmesine çalışılır. Marx'a göre değer ilişkileri, feodal veya komünist toplumlarda değil sadece kapitalist toplumda geçerlidir. Bundan dolayı Marx'a göre değer bir toplumsal ilişkidir. Mübadele ilişkilerini incelemekle kendimizi sınırlarsak iktisadi biçimler düzeyinde sömürüyü gözlemlemek ve/veya açıklamak mümkün olmaz.¹⁵ Endüstri devrimi ile birlikte emekçi özgürleşmiştir. Bu özgürleşme feodaliteye ve sözleşmeye karşıdır. Ancak, bu özgürleşme onun yarattığı artık-değerin kendisine kalmasını sağlamamıştır.

İngiltere'de tarım sektöründe çiftçiler zanaat-

kârları mülksüzleştiren ve yaklaşık üçyüz yıllık bir dönemde bir sanayi proletaryası yaratan çitleme hareketi ve ev sanayilerinin çöküşü biçiminde ortaya çıktı. Marx için değer teorisinin önemi, mübadelenin arkasındaki sömürüyü görünür kılmasıdır. Toplumsal bir ilişkinin bir sınıf ilişkisinin bir meta ilişkisine, bir mübadele ilişkisine dönüşmesine Marx, meta fetişizmi adını vermektedir. Marx makinelerin üretken olduklarını yadsımaz. Bu doğrulama onda makinenin üretim süresinde ürettiği değer, makinenin kullanımı karşılığında sermayeci tarafından ödenen kiraya eşitlenir.¹⁶ Desai'ye göre "Emek-değer teorisinin görevi Marx'ın anladığı anlamda ekonomi politiğin görevi, sömürünün mübadele düzeyinde neredeyse çözüldüğü ve kârın bu düzeyin altında yatan ve gözlenemeyen bir artık-değer ilişkisinden doğarak görünür düzeyde ortaya çıktığı toplumsal süreci açıklamaktır.¹⁷

Marx'da toplam sermaye bireysel sermayelerin toplamı değil, bir bileşimdir. Bu bileşim toplumsal açıdan özdeşleşmiştir.¹⁸ Marx'a göre teknoloji "İnsanın doğayı ele almış biçimini, yaşamını sürdürmek için başvurduğu üretim sürecini açıklayarak, toplumsal ilişkilerin oluşum biçimlerini ve bu ilişkinin doğurduğu kavram ve düşünceleri belirler.¹⁹ Marx buna dayanarak teknolojik gelişme ile artık-değerin artırılması arasında ilişki kurmuştur. Teknolojinin işçinin verimliliğini artırarak nisbi artık değeri artıracaklarını söylemesine karşın büyüme modelinde Ricardo'da olduğu gibi teknoloji veri olarak (yansız) alınmıştır. Fakat Marx bu varsayımı yapmakla birlikte sonuçta teknolojinin uzun dönemde kârların düşüşüne yol açacağını, bunun da işsizliğe yol açacağını (Teknolojik işsizlik) belirler.

Marx, sermayenin oluşumunu "Bir para tutarının üretim araçlarına ve emek gücüne dönüştürülmesi, sermaye olarak işlev yapacak bir değer miktarının atacağı ilk adımdır...İkinci adım, üretim süreci, üretim araçları, değerleri kendilerini oluşturan öğelerin değerini aşan ve bu nedenle de başlangıçta yatırılan sermaye ile birlikte bir artı değeri de içeren metalara dönüşür dönüşmez

tanımlanır."²⁰

Marx'a göre "Artı değerin, sermaye ve gelire bölünme oranı belli ise birikmiş sermayenin büyüklüğünün artı-değerin mutlak büyüklüğüne bağlı olacağı açıktır."²¹ Sermaye birikiminde önemli bir diğer etken de toplumsal emeğin üretkenlik derecesidir."²² "Sermaye birikimi, aynı anda, sermaye yoğunlaşmasının ve merkezileşmesini de birlikte getirir."²³

Yani kapitalist amaçladığı kârı para-sermaye devresinde sağlar ve bu kârı meta olarak değil, para elde eder, elde etmek ister. "Sermaye; artık-değer üreten değer olma ya da kendini genişleten değer olma özelliğine sahiptir."²⁴

2. Büyüme ve Üretimde Sermayenin Etkinliği

Marx'a göre meta-sermaye değişen ve değişmeyen sermayenin her ikisini ve artı-değeri içerir. Burada ortaya çıkan sorunun biçimi "Üretim sürecinde tüketilen sermaye nasıl değer olarak yerine koyuluyor ve yerine konma nasıl artı değerin kapitalistler, ücretlerin emekçiler tarafından içiçe geçiyor."²⁵

Marx kapitalist sistemi eleştirirken temel olarak sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin, istihdam piyasasına ve kâr oranına (faktör gelirlerine) etkilerine öncül bir önem vermiştir. Marx teknolojik gelişme ile "bir anda uzun dönemde bölüşüm sorununu çözümlenmekte, diğer yandan da kapitalist birikimin çelişkilerini ortaya koymaktadır. Ricardo'da olduğu gibi Marx'da da teknolojik gelişme, üretimde birim output başına daha çok üretim aracı (makine) ve daha az dolaysız işgücü kullanılması şeklinde ortaya çıkmakta, kapitalistler arasındaki rekabet işgücü verimliliğinin daha yüksek olduğu tekniklere yatırım yapılmasına yol açmaktadır. Ancak, Marx teknolojik gelişmeyi üretim katsayılarının değişmesi şeklinde değil, sermayenin organik bileşiminin artması şeklinde tanımlanmaktadır."²⁶

V. SONUÇ

Klasik analiz içinde yer alan A.Smith, D.Ricar-

do ve K.Marx'ın Sermayenin Birikimi ve Makinleşme (teknolojik gelişme) üzerindeki görüşleri yukarıda özetlediğimiz gibi birbirlerinden farklıdır. A.Smith işbölümü ile birlikte etkinleşen teknolojik gelişmenin kârları artıracaklarını ve dolayısı ile sermaye birikimini artırarak, ekonomik gelişmeli sağlayarak, istihdam oranını yükselteceğine inanır. Yani A.Smith teknolojik gelişmenin sonucunu iyimser olarak yorumlar iken D.Ricardo ve K.Marx bu konuda kötümserdir.

D.Ricardo teknolojik gelişmenin önce fiyatları artıracaklarını, daha sonra rantlarını artırması ile birlik sermaye birikimini azaltarak yatırımları durduracaklarını ve işsizliğe yol açacaklarını söyler. K.Marx ise olaya teknolojik işsizlik kavramını katar ve teknolojik gelişme ile birlikte artık değer oranının artacağını ve bunun da sermaye birikimini artıracaklarını söyler. Ancak Marx, artan sermaye birikiminin emek talebini artırmayacağını, zira uzun dönemde kâr oranlarının düşeceğini ve kapitalist ekonominin büyüme sürecini tıkanarak, bir işsizler ordusunun ortaya çıkacağını kabul eder.

NOTLAR

- 1 SMITH, Adam; "The Wealth of Nations", Penguin Books, London 1985, s: 430
- 2 TÜRKCAN, Ergun; Teknolojinin Ekonomi Politikası, İ.T.İ.A Yayın, Ankara-1980, s: 39
- 3 SMITH Adam; a.g.e., s: 190
- 4 MARX Karl, "Capital I" (1867), The Pelican Library, London-1982
- 5 RICARDO David; "The Principles of Political Economy and Taxation", Everyman's Library, J.m.Dent J Son's Ltd. London, 1962, s: 1
- 6 RICARDO David; a.g.e., s: 54
- 7 A.g.e., s: 64
- 8 A.g.e., s: 70
- 9 BLAUG Marc; "Economic Theory in Retrospect", Heinemann Ltd, London-1970, s: 92
- 10 RICARDO David; a.g.e., s: 264
- 11 A.g.e., s: 264
- 12 A.g.e., s: 192
- 13 PASSINETTI Luigi, "Growth and Income and Distribution Essays in Economic Theory", Cambridge Uni. Press, Cambridge-1979, s: 6
- 14 CARAVALLE A. Giovanni and TOSATO A. Domenico, "Ricardo and the Theory of Value Distribution and Growth,

- "Roudledge-J. Keagan Paul Ltd. London-1980, s: 93-184
ve Passinetti Luigi, a.g.e., s: 6-28
- ¹⁵ DESAI Meghnad, "Marxist İktisat Teorisi", Birikim Yayınları, İstanbul-1977, s: 31-33
- ¹⁶ DESAI M. a.g.e., s: 37-52
- ¹⁷ A.g.e., s: 56
- ¹⁸ LUXEMBURG Rosa; "Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları", Kaynak Yayınları; İstanbul-1984, s: 26-27
- ¹⁹ KARL Marx; "Capital, I", s: 493
- ²⁰ A.g.e., s: 709
- ²¹ A.g.e., s: 747
- ²² A.g.e., s: 752
- ²³ A.g.e., s: 804
- ²⁴ MANDEL Ernest, "Karl Marx, Capital II'ye yazılan giriş", London-1978, s: 61

- ²⁵ MARX Karl, "Capital II", Penguin Books, London-1978, s: 469
- ²⁶ AKYÜZ Yılmaz, Sermaye Bölüşüm Büyüme, Ankara Üni. S.B.F. Yayını, Ankara-1980, s: 77

DÜZELTME ve ÖZÜR

İşaya Üşür'ün geçen sayımızda yayımlanan yazısının başlığı "Sanayi Devrimi: Bir Devrim Neyi Anlatır?" değil, "Sanayi Devrimi: Bir Deyim Neyi Anlatır?" olacaktır.

Yazardan ve okurlarımızdan özür dileriz.

İKTİSAT DERGİSİ

Dünyada Yeni İhracatçı Ülkeler Olgusu: Türk Ekonomisinin Son Deneyimlerinin Bir Değerlendirilmesi

Cihan DURA

Dr. C. Dura Erciyes Üniversitesi İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi'nde ders veriyor.

1. GİRİŞ

“Yeni sanayileşen ülkeler” (NIC) adı verilen bir ülke grubunun, 1960'lı yılların başlarından itibaren ve özellikle 1970'lerin ilk yıllarında, dünya sanayi üretimi ve ihracatındaki paylarını hızla artırmaları; gelişmekte olan ülkelere, izleyebilecekleri bir örnek olarak gösterilmiştir. Ancak şu da var ki bu başarı, dünya ticaretinin önemli ölçüde genişlediği bir döneme rastladığı için, 1973-74 bunalımının, başka ülkelerin aynı ihracat başarısını tekrarlamalarını engelleyeceği görüşü de ileri sürülmüştür. Öte yandan, HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI de bir etüdlerinde (1982), NIC'lerin dünya ticaretinden ve diğer gelişmekte olan ülkelerden (GOÜ) daha hızlı olarak ihracatlarını geliştirdiklerini bir dönemde, elverişsiz ticaret şartlarına rağmen, en az 12 GOÜ'nin mâmul ürün ihracatlarını NIC'lerin ihracatından daha süratli olarak artırdıklarını ortaya koydular. Bu gözleme dayanarak da GOÜ'lerin ihracat geleceği konusunda daha iyimser bir görüşün benimsenmesine karşı çıkmanın o kadar kolay olamayacağını ileri sürdüler. Başka bir deyişle, 1970'li yılların “yeni ihracatçı ülkeleri”nin (NEC) gösterdiği ihracat performansının gerçekliği ilham etmiştir ki NIC'ler dışındaki diğer pek çok ülke de, ikinci bir “nesil” olarak, NIC'lerin 1960'larda açmış bulunduğu aynı gelişme yolunu takip edebilirler.

Şimdi akla şöyle bir soru gelmektedir: Dünya ticaretinde, HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI'nin “yeni ihracatçı ülkeler” (NEC) adını verdiği bazı gelişmekte olan ülkelerin dikkat-çekici ihracat başarıları kaydettiği 1970'li veya 1980'li yıllarda, acaba Türk ihracatı da buna benzer eğilimler gösterebilmiş midir?

Türkiye'nin 1960'ların başlarından itibaren tam bir ithal ikamesi politikası izlemeye başladığını biliyoruz. İçe dönük sanayileşme politikası, sonraki yıllarda da ısrarla sürdürülmüştür. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1973-77), ihracatın teşviki, ithal ikamesi politikasının yanısıra, tamamlayıcı bir unsur olarak zikredilmesine rağmen, bu dönem Türkiye'si de yüksek koruma duvarları ve

ihracat teşviklerinin yetersizliğiyle içe dönük bir kalkınma stratejisi uygulayan ülkeler arasında aşırı bir örnek olarak gösteriliyordu. Bu politika, ciddi bir ekonomik krizin başgösterdiği 1970'lerin sonlarında tam bir çıkmaza girmiştir.

Türk Ekonomisi'nin yaşayageldiği bu gelişmeler, 1980 yılından itibaren sanayileşme ve dış ticaret politikasında köklü değişiklikler yapılmasıyla sonuçlanmıştır: Gerçekleştirilen ekonomik reformlar çerçevesinde, dışa dönük bir kalkınma ve dış ticaret stratejisi benimsenerek, ihracat potansiyeline sahip sanayilerin desteklenmesi ve ihracatın etkili bir şekilde özendirilmesi temel bir hedef olarak alınmıştır. Böylece Ocak 1980'den itibaren ihracata ve piyasa mekanizmasına öncelik tanıyan bir iktisat politikası uygulanmaya başlanmıştır. Büyük oranda bir devalüasyondan sonra döviz kuru "flexible" kılınmış, dış ticaret ve dış ödemeler serbestleştirilmiştir. 1980 istikrar programının sonuçları etkileyici olmuştur: Enflasyon hızı önemli ölçüde yavaşlamış, ticaret artışı ivme kazanmış, özellikle sınaî ürün ihracatı 1979-84 arasında yılda %44'ü bulan bir büyüme oranıyla "patlama" olarak nitelenebilecek bir genişlemeye sahne olmuştur.

İşte bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin mâmul ihracatının, NEC grubunun NIC'lere kıyasla gerçekleştirdiği ihracat performansı karşısında, nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorusunu akla getirmektedir. Başka bir deyişle, "Türkiye'nin ihracat eğilimleri NIC'lerin daha önce başlattığı eğilime ne ölçüde benzemektedir?" sorusu oldukça ilgi çekici görünmektedir. Aynı soru "1960'larda NIC'lerin benimseyip 1970'lerde NEC'lerin izlemeye yetenekli görüldüğü gelişme yoluna daha sonra Türkiye de yönelmiş olamaz mı?" şeklinde de ifade edilebilir. Araştırmamızın amacı, bu soruyu cevaplandırmaya çalışmaktan ibarettir.

NIC'lerin başlattığı ihracat eğilimleri ile son yıllar Türkiye'sinin ihracat eğilimleri arasında bir paralellik kurulabilmesi için veya ihracat performansı yönünden Türkiye'nin de bir NIC karakteri göstermeye başladığı şeklinde bir sonuca varılabilmesi için, - HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI'nin

NEC'lerle ilgili olarak formüle ettiği üzere - aşağıdaki üç hipotezin doğrulanması gerekmektedir:

(i) Türkiye'nin mamül ürün ihracatının GOÜ'lerin ve NIC'in yaptığı ihracattan daha süratli artması gerekir.

(ii) Türkiye'nin mâmul ihracat yapısı, NIC'in yakırı geçmişte sahip bulunduğu ihracat yapısına benzemeye yönelmelidir.

(iii) Türkiye NIC'in satış yaptığı aynı pazarlara ihracat yapmalıdır. Başka bir deyişle, mâmul ihracatının coğrafi yapısı NIC ihracatının coğrafi yapısına benzemeye yönelmelidir.

Aşağıdaki kesimlerde, metodolojik bir kesimden sonra, sırasıyla bu hipotezler denenecektir. Önce, Türkiye'nin özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren, nisbeten önemli olan bir ihracat artışı sağlayıp sağlamadığı araştırılacaktır. Sonraki kesimler ise, sırasıyla mâmul ihracat performansının, NIC'lerin ihraç ettiği aynı ürünlere ve aynı ihracat pazarlarına inhisar edip etmediği konularına tahsis edilmiştir.

II. METOT VE TANIMLAR

Türkiye'nin ihracat yönünden bir NIC karakteri göstermeye başlayıp başlamadığının belirlenmesi, mâmul ihracatının hem büyüme hem de yapı değişimleri bakımından, özellikle NIC mâmul ihracatıyla karşılaştırılmasını gerektirir. NIC kategorisi, HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI'nin tanımlamasına uygun olarak Arjantin, Brezilya, Yunanistan, Hong Kong, Hindistan, İsrail, Meksika, Portekiz, Singapur, Güney Kore, İspanya ve Yugoslavya'dan oluşmaktadır. Şu farkla ki son yılın ihracat verileri sağlanamadığından, Hindistan 1975-83 dönemine ait analiz kapsamına dahil edilememiştir. "Yeni ihracatçı ülkeler" (NEC) terimi, adı geçen yazarların oluşturduğu bir terim olup, bu kategori 1970'li yıllarda yalnız GOÜ'lerle oranla değil aynı zamanda NIC'lere oranla da, mâmul ihracatlarını çok daha hızlı olarak artıran 12 gelişmekte olan ülkeyi kapsamaktadır. Bu ülkeler şunlardır: Siri Lanka, Kıbrıs, Tayland, Endonezya, Peru, Ürdün, Uruguay, Malezya, Tu-

nus, Filipinler, Kolombiya ve Fas.

Analiz dönemimiz, esas itibariyle 1975-83 dönemidir. 1983 yılı tüm ülkeler için istatistik verilerin bulunabilirliği nedeniyle seçilmiştir. Bu yıldan geriye doğru gidilerek, HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI'nin analiz dönemine denk bir zaman süresini kapsamak ve 1973-74 krizinin dışında kalmak düşüncesiyle, başlangıç yılı olarak da 1975 yılı seçilmiştir.

Analizimiz, ülkelerin toplam ihracatlarını değil sadece mâmul ürün ihracatlarını (SITC: 3 + 6 + 7 + 8-68) kapsamaktadır.¹ Bu seçim araştırmamızın gayesinden, yani Türkiye'nin NIC'in daha önce yaşadığı ihracat deneyiminin muhtemel bir izleyicisi olup olmadığının belirlenmesi amacıyla kaynaklanmıştır. İhracat artış hızlarının hesaplanmasında, bileşik faiz yöntemi kullanılmıştır.²

III. İHRACAT PERFORMANSI

Bu kesimde 1975-83 Türkiye'sinin mâmul ihracatının özellikle NIC ihracatına nisbetle dikkat çekici bir artış gösterip göstermediği araştırılacaktır.

Bu amaçla hazırlanmış olan TABLO: 1'in incelenmesinden anlıyoruz ki Türk Ekonomisi'nin mâmul ihracatı gerek GOÜ'lerin (yılda % 18,5) gerekse NIC'lerin (yılda % 17,3) ihracatlarına kıyasla çok daha yüksek bir hızla (yılda % 29,9) büyümüştür. Türkiye'nin alt-dönemler itibariyle sınıflı ürün ihracatı artış hızları ise, 1975-79'da yılda sadece % 17,4 iken, 1979-83 döneminde % 43,7'ye yükselmiştir. Mâmul ihracatındaki bu göz kamaştırıcı hızlanma, kuşkusuz 1980 reformlarının bir neticesidir.

TABLO: 2'de Türkiye ile NIC, NEC ve GOÜ'ler grubunun mâmul ihracat yıllık artış oranları, bu defa 1970-79 dönemi itibariyle karşılaştırılmıştır. Türk Ekonomisi'nin bu dönemde de mâmul ürün ihracatını yılda % 31,6 gibi yüksek bir hızla artırmış olması gerçekten dikkat çekicidir. Çünkü bu oran, yalnız GOÜ'lerin değil NIC grubunun aynı döneme ait mâmul ihracat yıllık artış oranının da üzerinde bulunmaktadır. Eğer HAVRYLY-

TABLO: 1 - MÂMUL İHRACAT DEĞERİ VE YILLIK ARTIŞ ORANLARI: TÜRKİYE, NIC'LER VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER, 1975-83 ve 1984

Ülkeler	Yıllık Artış Oranı İhracat Değeri (milyon dolar)			
	1975	1983	1984	1975-83
Türkiye	326,3	2 643,1	3 849,0	29,68
Arjantin	722,5	1 280,7	..	7,42
Brezilya	2 192,4	8 815,3	..	19,00
Yunanistan	1 003,0	2 132,7	3 306,6	9,89
Hong Kong	5 590,3	19 952,4	25 984,1	17,24
İsrail	1 452,1	4 119,8	4 735,6	13,92
Meksika	929,5	3 177,8	4 016,4	16,61
Portekiz	1 355,5	3 329,2	3 917,9	11,89
Singapur	2 232,6	10 699,3	12 663,3	21,64
Güney Kore	4 136,1	22 194,7	26 655,1	23,37
İspanya	4 086,1	13 634,6	16 264,7	16,26
Yugoslavya	2 903,2	7 507,3	7 846,5	12,61
NIC (Toplam)	26 603,4	96 843,9	..	17,28
GOÜ'ler	31 625,0	123 300,0	..	18,54

KAYNAK: UN, Yearbook of International Trade Statistics.

TABLO: 2 - MÂMUL İHRACAT DEĞER VE YILLIK ARTIŞ ORANLARI: TÜRKİYE, GOÜ'LER, NIC, NEC, 1970-79

Ülke veya Ülke grupları	İhracat Değeri (milyon dolar)		Yıllık Artış Oranı (%)		
	1970	1979	1970-75	1975-79	1970-79
Türkiye	52,6	620,4	44,06	17,4	31,6
GOÜ'ler ^a	1 921,1	11 403,0	..	20,3	22,2
NIC (toplam)	7 641,0	73 830,4	..	28,9	28,7
NEC (toplam)	426,0	7 595,3	..	35,6	37,7

KAYNAK: GOÜ'ler, NIC ve NEC: (HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI, 1982); Türkiye: UN, Yearbook of International Trade Statistics, çeşitli sayılar.

NOTLAR: (a) Kaynakta, "örnekleme yoluyla oluşturulmuş gelişmekte olan ülkeler" şeklinde adlandırılan bu grup, verilerin dönem boyunca bulunabilirliği kriterine göre seçilmiş 59 GOÜ'yi kapsamaktadır.

SHYN ve ALIKHANI'nin NEC kriterini esas alırsak, Türkiye'nin bu yönden, bir NEC davranışı göstermeye daha 1970'lerde başlamış olduğu sonucuna bile varabiliriz. Tablo'da Türkiye'nin gösterdiği ihracat performansının dönem içinde ne gibi değişimlere uğradığı da görülmektedir. Mâ-

mul ürün ihracatı 1970'lerin ilk yarısında yılda % 44 gibi çok yüksek ve 1979-83'deki ile kıyaslanabilir bir hızla büyümüştür. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir gözlemdir. Dönemin ikinci yarısında ise, dış şoklar ve ekonomik kriz nedeniyle performans önemli ölçüde gerilemiştir. Bu nedenle, başarının asıl 1970-75 döneminde sağlanmış olduğunu vurgulamamız gerekir.

Türkiye'nin 1975'de 326,3 milyar dolar (veya GOÜ'ler ihracatının % 1'i) olan mamul ürün ihracatı 1983'de 2,6 milyar dolara (GOÜ'ler ihracatının % 2'sine) yükselmiştir. Aynı ihracat 1984'de 3,8 milyar dolara tırmanmıştır. Mâmul ürün ihracatının NIC toplam mâmul ihracatına oranı 1983'de % 2,7'yi bulmuştur; oysa aynı oran 1975'de % 1,2, 1970'de ise sadece % 0,7 düzeyindeydi. Böylece Türkiye ihracat performansı bakımından, 1983'de Arjantin ve Yunanistan'ı geçmiş, 1984'de ise Meksika ve Portekiz'e yetişmiş bulunmaktadır (Tablo: 1).

Sonuç olarak, Türkiye'nin mâmul ürün ihracatını artırma yönünde gösterdiği çabaların gerçekten başarılı olduğu söylenebilir. Türkiye son yıllarda kaydettiği ihracat başarısıyla, belirgin şekilde bir NIC karakteri göstermekte veya hiç olmazsa, bir NEC olarak nitelenmesi gereken bir ülke görünümü arz etmektedir.

IV. ÜRÜN BİLEŞİMİNDE DEĞİŞMELER

Türk Ekonomisi'nde 1980'li yılların dikkat çekici ihracat performansının yanı sıra, mâmul ihracat ürün bileşiminde de anlamlı değişiklikler meydana gelmiştir.

TABLO: 3'de SITC'in iki basamaklı sınıflamasına göre, NIC'in (1970, 1979) ve Türkiye'nin (1975, 1983) önde gelen ilk yedi ihraç ürün grubu, mâmul ihracatının yüzdesi olarak gösterilmiştir. Bu tablo'nun incelenmesinden Türkiye'nin, gerçekleştirdiği hızlı ihracat büyümesini, daha önce NIC'in dayandığı aynı ürünlere dayandırmış olduğu açıkça anlaşılıyor: Türkiye'nin 1975'deki ilk yedi ürününden sadece üçü (dokuma ipliği ve dokumalar, giyim eşyaları, metal-olmayan mine-

ral mamuller) NIC'in 1970'deki ilk yedi ürünü arasında yer almaktaydı. Oysa ortak ürün sayısı 1983'de NIC'in 1970 mâmul bileşimine göre dörde, 1979 bileşimine göre beşe (eğer elektrikli makineleri de hesaba katarsak altıya) çıkmış bulunmaktadır. Türkiye'nin NIC'le 1979 mâmul bileşimine göre ortak olan ürünleri şunlardır: Dokuma ipliği ve dokumalar, giyim eşyaları, demir ve çelik, elektriksiz makineler ve ulaştırma teçhizatı.

TABLO: 3 - NIC VE TÜRKİYE'NİN İLK YEDİ MÂMUL İHRAÇ ÜRÜNÜ (TOPLAM MÂMUL İHRACATININ YÜZDESİ OLARAK, SITC İKİ BASAMAKLI SINIFLAMA)

N I C			
1970		1979	
Giyim eşyaları	15,95	Giyim eşyaları	13,93
Çeşitli hazır eşya	11,95	Elektrikli makineler	12,21
Dokuma ipliği ve dokumalar	10,89	Ulaştırma teçhizatı	9,97
Elektrikli makineler	8,75	Dokuma ipliği ve makineler	8,42
Ulaştırma teçhizatı	7,11	Elektriksiz makineler	8,42
Elektriksiz makineler	6,85	Çeşitli hazır eşya (diğer)	7,06
Metal olmayan mineral mâmul	6,08	Demir ve çelik	6,99
TOPLAM	67,6		67,5

T Ü R K İ Y E			
1975		1983	
Dokuma ipliği ve dokumalar	33,57	Dokuma ipliği ve dokumalar	32,26
Giyim eşyaları	25,16	Giyim eşyaları	24,51
Metal olmayan mineral mâmul	12,83	Demir ve çelik	13,49
İnorganik kimyasal maddeler	4,28	Metal olmayan mineral mâmul	7,04
Demir ve çelik	3,83	Elektriksiz makineler	5,00
Kimyasal elemanlar ve bileşikler	3,74	Metal mâmul (diğer)	3,12
Metal mâmul (diğer)	3,65	Ulaştırma teçhizatı (Elektrikli makineler)	2,52 (2,46)
TOPLAM	87,06		87,94

KAYNAK: NIC: (HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI, 1982) Türkiye: UN, Yearbook of International Trade Statistics, çeşitli sayılar.

DUYURU

Cemiyetimiz **TÜRKİYE'DE** iktisat eğitimi ve iktisadi araştırmalarla ilgili olarak, toplam **6.500.000 TL.** olan **KARINCA ÖDÜLLERİNİ** verecektir.

KARINCA ÖDÜLLERİ:

- A) İ.Ü. İktisat Fakültesine dönük olarak
- aa) O yıl yapılan en iyi doktora tezine 1.500.000 TL.
 - ab) O yıl yapılan en iyi üç master tezine toplam 1.500.000 TL.
 - ac) İ. Ü. İktisat Fakültesi mezunu yılın en başarılı iktisatlisine Altın Karınca,
 - ad) O yıl İktisat Fakültesini normal süresinde bitiren bölüm birincilerine toplam 1.250.00 TL.
- B) İktisat Bilimine dönük olarak o yıl,
- ba) Türkiye çapında yapılan en iyi araştırmaya 1.500.000 TL.
 - bb) Ekonomi basınındaki en başarılı yazara 750.000 TL. verilir.

AMAÇ: İktisat Fakültesinin eğitimi çerçevesinde, iktisadi sorunlar konusunda toplumun bilincini artırmak; çözümler üreten ve özgün çalışmaları teşvik etmeye yönelik, iktisadi düşünceye katkıda bulunacak başarılı çalışmaları ödüllendirmektir.

Türkiye çapında yapılacak bu yıllık araştırmanın konusu:

"1980 SONRASI KAMU İÇ BORÇLANMA POLİTİKALARI"

- * İç borçların nedenleri
- * Boyutları (konsolide bütçe ve KİT'ler)
- * Ekonomiye etkileri (kaynak dağılımı, gelir dağılımı, enflasyona etkileri...)

tespit edilmiştir.

NOT: Detaylı bilgi almak isteyenler 150 50 34 150 16 42 no.lu telefonlara başvurabilirler.

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI
CEMİYETİ
GENEL
MERKEZİ

“Yarının Türkiyesi” için bugünden...

1987 yılı sonuçlarına göre;
% 10'u aşan bir yıllık artışla,
toplam **675.000 ton/yıl**
düzeyine ulaşan
cam ve camla ilgili mamul üretimi...

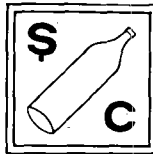
Bir önceki yıla göre % 33 artarak,
5 kıtada, 64 ülkeye
toplam **223 milyon dolar**'ı
aşan ihracat...

Böylelikle;
53 yıllık bilgi-tecrübe birikimi,

17000 kişilik insan gücü
ve ekonomik bir bütün oluşturan
26 şirketiyle,
Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı
sürekli büyüyen bir topluluk...

Yarınki hedefi, üretimini
1.000.000 ton/yıl'a çıkarmak,
ve dünya çapındaki önemini
daha da pekiştirmek olan

bir Türk kuruluşu:
Şişe-Cam.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş., Türkiye \$ Bankası kuruluşudur.

Bununla beraber, Türkiye'nin iki geleneksel ürün grubuna, dokumalara ve giyim eşyalarına olan bağımlılığı dönem sonunda meydana gelen ufak bir azalmaya rağmen (1975'de % 59, 1983'de % 57) NIC'de, hattâ NEC'de³ olduğundan daha güçlüdür. Türkiye, bu karakteristik bakımından, NIC'lerle olduğundan daha fazla NEC'lerle benzerlik gösteriyor. Bu özellik sınaî ülke pazarlarında adı geçen ürünlere uygulanan ithal kısıtlamaları nedeniyle ayrı bir önem ifade etmektedir. Ancak, genel olarak ihracat yapısında meydana gelen değişiklikler, Türkiye'nin mâmul ürün ihracatını NIC'lerce daha önce benimsenmiş bir bileşime dayandırmaya yöneldiğini açıkça göstermektedir.

Türkiye'nin mâmul ihracat performansının NIC'lerinki ile karşılaştırılması, faktör donatımındaki değişmelerin ihracat yapısı üzerindeki etkileri bakımından da, bunlar arasında bazı benzerlikler olduğunu ortaya koymaktadır. NIC'ler 1979'da, dokuma, giyim, çeşitli hazır eşya gibi geleneksel olan emek-yoğun mallara daha az (% 30); buna karşılık, ileri ustalık ve teknoloji isteyen mallara daha fazla bağımlı bulunuyordu (ulaştırma teçhizatı, elektrikli makineler, demir ve çelik..). TABLO: 3 bu yönden de incelendiği zaman, aşağıdaki sonuçlara varılıyor:

— Türkiye'nin mamûl ihracatının yarısından fazlası emek-yoğun mallardan (dokuma ve giyim) oluşmaktadır. Türk ihracatının bu özelliği çok güçlü görünmektedir. Şu bakımdan ki bu grubun 1984'deki payı da % 59'u bulmaktadır.

— Bununla beraber, dönem sonunda, beceri-yoğun ürünler payının artmış olması önemli bir değişikliktir. Gerçekten, daha ileri derecede beceri ve teknoloji isteyen malların payı 1975'de % 5,6'dan (demir ve çelik, metal mâmul), 1983'de % 21,5'e (demir ve çelik, elektriksiz makineler, metal mâmul, ulaşım teçhizatı) yükselmiştir. Bu gelişme hemen hemen bütünüyle "kaynağa dayalı" mâmul ihracatı aleyhine gerçekleşmiştir.⁴

Yukarda yaptığımız gözlemler genel olarak, - HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI'nin NEC'lerle ilgili olarak tesbit ettiği gibi - Türkiye'nin de, bir-

kaç yıl geriden, açtıkları "gelişme yolu"nda NIC'leri takip etmekte olduğu izlenimini vermektedir. Şu bakımdan ki mâmul ihracatında, emek-yoğun malların payında bir değişiklik olmamakla beraber, "kaynağa dayalı" malların payı gerilerken, daha ileri derecede işlenmiş malların payı dikkat çekici ölçüde artmıştır. Benzer bir değişim NEC'ler için de söz konusudur: 1970-79 döneminde, NEC ihracatında emek-yoğun malların payı % 20,7'den % 45,2'ye yükselirken; beceri ve teknolojiye dayalı malların payı artmış, kaynağa dayalı malların payı azalmıştır.⁵

Özetle, Türkiye daha önce NIC'lerin yaptığı gibi, hızlı ihracat büyümesini daha fazla beceri ve teknoloji isteyen mallara dayandırma eğilimi göstermektedir. Ancak farklı olan nokta, bu gelişmenin emek-yoğun değil kaynağa dayalı mallar aleyhine gerçekleşmiş olmasıdır. Muhtemeldir ki yakın bir gelecekte emek-yoğun mallarda da nisbî bir gerileme eğilimi başlayabilir.

V. DIŞ PAZAR YÖNELİŞLERİ

Son olarak, Türkiye'nin mâmul ihracatının coğrafi yapısı belirlenerek, bundaki değişmelerin yeni sanayileşen ülkelerinki ile karşılaştırılması gerekmektedir.

HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI'nin sunduğu verilere göre, NIC'ler mâmul ihracatlarının GO-Ü'lere yönelen bölümüne (1970: % 20, 1979: % 19) oranla çok daha büyük bir bölümünü (1970: % 64, 1979: % 62) sanayileşmiş ülkelere yapmaktaydı. Bu yöneliş NIC'in artık iyice yerleşmiş bir özelliği olarak görünmektedir. Sanayileşmiş ülkeler NIC'in artık en önemli ihraç pazarları durumundadır. Yapıda meydana gelen anlamlı bir değişiklik, sermaye fazlası veren ülkeler payının yaklaşık % 1'den % 5'e yükselmiş olmasıdır (TABLO: 4). Öte yandan, 1970 ve 1979 arasında NEC'lerin ihracatında sanayileşmiş ülkelerin payı % 49'dan % 58'e yükselirken NIC dışındaki gelişmekte olan ülkelerin payı yaklaşık % 26'dan % 19'a gerilemiştir. HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI bu oluşumu, dışa dönük ekonomilerin, geliş-

mekte olan ülkelerden çok sanayileşmiş ülkelerle ticaret yapacakları şeklindeki görüşü destekleyici bir gelişme olarak yorumlamaktadır.

TABLO: 4 - NIC VE NEC'LERİN BAŞLICA ÜLKE GRUPLARI İTİBARIYLA MÂMUL İHRACAT DAĞILIMI, 1970 VE 1979 (YÜZDE OLARAK)

Ülke Grupları	NIC	NEC
Sanayileşmiş ülkeler		
1970	64,3	49,0
1979	62,2	57,9
Sermaye fazlası veren ülkeler*		
1970	0,9	2,4
1979	5,3	6,0
NIC'ler		
1970	7,9	18,2
1979	7,8	16,1
NIC olmayan GOÜ'ler		
1970	19,7	25,5
1979	19,1	18,7
Merkezî planlı ekonomiler		
1970	7,2	4,9
1979	5,6	1,3

KAYNAK: (HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI, 1982)

NOTLAR: (a) Bu ülkeler şunlardır: Irak, Kuveyt, Libya, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri

TABLO: 5 - TÜRKİYE'NİN BAŞLICA ÜLKE GRUPLARI İTİBARIYLA MÂMUL İHRACAT DAĞILIMI, 1975 VE 1983 (Milyon dolar ve yüzde olarak)

Ülke grupları	Değer		Oran	
	1975	1983	1975	1983
Dünya	326,3	2 643,1	100,0	100,0
Gelişmiş ülkeler	215,4	1 338,9	66,0	50,7
Gelişmekte olan ülkeler	95,0	1 267,7	29,1	48,0
Merkezî planlı ülkeler	15,9	36,6	4,9	1,3

KAYNAK: UN, Commodity Trade Statistics, Series D, Çeşitli sayılar.

Türkiye'nin mamül ihracatının pazar yönelişleri, genel yapı itibarıyla TABLO: 5'te sunulmuştur. Bu tablonun incelenmesinden şu gözlemler elde ediliyor:

— 1983 yılına göre Türkiye'nin mamül ihracatı hemen hemen yarı yarıya gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından paylaşılmaktadır. Aynen

NIC ve NEC'lerde olduğu gibi, bir ihracat pazarı olarak merkezî planlı ülkelerin payı son derece düşüktür.

— İkinci olarak, 1975 ile 1983 arasında gelişmiş ülkelerin payı % 66'dan % 51'e düşmüş, buna karşılık gelişmekte olan ülkelerin payı % 29'dan % 48'e yükselmiştir. Türkiye'nin pazar yönelişi bakımından gösterdiği bu özellik ilk bakışta HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI'nin dışa dönük ekonomilerin GOÜ'lerden çok gelişmiş ülkelerle ticaret yapacağı görüşüne uymamaktadır. Ancak bu konuda daha isabetli bir değerlendirme yapabilmek için, "sermaye fazlası veren ülkeler" olgusunu ve özellikle Türkiye'nin bu ülkelere olan coğrafi yakınlığını hesaba katmak gerekir. Çünkü Türkiye'nin dış ticaretinde GOÜ'ler payının artmış olması hemen bütünüyle bu faktörle açıklanabilir. Gerçekten 1983 yılı itibarıyla Ortadoğu ülkelerinin, Türkiye'nin mamül ihracatındaki payı % 40,3'dür. Dolayısıyla bunlar dışındaki GOÜ'lerin payı sadece % 7,7 olmaktadır. O halde 1975-83 döneminde Türkiye'nin mamül ihracatının GOÜ'lerden çok "sermaye fazlası veren ülkeler"e yönlendiğini söylemek daha doğru bir tesbit olur. Üstelik mamül ihracatının bu son ülke grubuna yönelmesi NIC ve NEC'ler için de söz konusudur.

Sonuç olarak, Türkiye'nin ticaret doğrultusunda GOÜ'ler yönünde bir değişiklik meydana gelmediği, hattâ Türk ihracatının NIC'lerinki ile kıyaslanabilir ölçüde gelişmiş ülkelere yönelik bulunduğunu ifade edilebilir. Türk mamül ihracatı pazar yönelişi bakımından da, 1970'lerin NIC ihracatı ile ortak özellikler arz etmektedir.

SONUÇ

Araştırmamızın temel bulgularına göre 1975-83 Türkiye'si bir yandan, mamül ihracatını GOÜ'ler ve NIC ihracatına nisbetle çok daha süratli olarak artırırken; diğer yandan, ürün yapısını NIC'lerce daha önce benimsenmiş bir bileşime dayandırmaya yönelmiştir. Aynı ihracat, pazar yönelişleri bakımından da 1970'lerin NIC ihracatı ile or-

tak özellikler göstermektedir. Demek ki bu araştırmanın bulguları, 1960'larda NIC'lerin açtığı, 1978'lerde NEC'lerin izlemeye yetenekli görüldüğü "gelişme yolu"na 1980'lerde Türk ekonomisinin de girdiği; hattâ ihracat başarısı bakımından, Türkiye'nin bir NIC karakteri göstermeye başladığı noktasında birleşmektedir. Üstelik bu eğilime ait ilk kıpırdanışların aslında 1970'lerin ilk yarısında başlamış olabileceğine dair belirtiler vardır. Böyle bir hipotezin sınanması da başka araştırmaların konusu olabilir.

NOTLAR

¹ Bu ürün gruplarının adları şöyledir: 5: kimyasal maddeler, 6: mamul mallar, 7: makine ve ulaşım teçhizatı, 8: çeşitli hazır eşyalar, 68: demir-dışı metaller.

² Kullanılan bileşik faiz formülü şöyledir:

$$g = n \sqrt[n]{\frac{X_1}{X_0}} - 1$$

g mâmul ihracat yıllık artış oranı, n dönem yıl sayısı olup X_0 ve X_1 sırasıyla dönemin ilk ve son yıllarına ait ihracat değerleridir.

³ NEC grubunun dokuma ve giyim eşyaları ihracatının toplam mâmul ihracatındaki payı, 1979'da % 39'du (HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI, 1982).

⁴ Metal olmayan mineral mâmuller, inorganik kimyasal maddeler, kimyasal elemanlar ve bileşikler, "işlenmemiş" demir-çelik ürünleri (1975: % 1,9, 1983: %2) toplamı olarak aldığımız "kaynağa dayalı" mâmuller grubunun payı, 1975'de % 22,8'den 1983'de % 9'a gerilemiştir.

⁵ (HAVRYLYSHYN ve ALIKHANI, 1982).

KAYNAKLAR

- HAVRYLYSHYN, O and I. ALIKHANI (1982), "Is There Cause for Export Optimism? An Inquiry into Existence of a Second Generation of Successful Exporters," *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 118, Heft 4.
- HAVRYLYSHYN, O and M.WOLF (1983), "Recent Trends in Trade among Developing Countries," *European Economic Review*, 21.
- HIEMENZ, U. (1983), "Export Growth in Developing Asian Countries; Past Trends and Policy Issues," *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 119, Heft 4.
- OECD (1979), *The Impact of the Newly Industrialising Countries on Production and Trade in Manufactures*, OECD, Paris.
- UN, *Commodity Trade Statistics*, series D, New York, various issues.
- UN, *Yearbook of International Trade Statistics*, New York, various issues.

Piyasa Sürecinde Bilgi ve Zaman Sorunu: Neo-Avusturya Okulu

Ercan EREN

Dergimizin sürekli yazarlarından
Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi öğretim üyesi Dr. Eren,
doçentliğe yükseldi.

Avusturya okulu iktisatta her zaman ilgi çeken, ama egemen pozisyona yükselememiş bir okul, paradigmadır. (*) T.Kuhn anlamında normal bilime haline gelememesinde **ölçülebilirlik** sorununa verdiği önemin ayrı bir yeri olduğu düşünülebilir. İktisatta, felsefeden farklı olarak, pozitivistin (modernizmin)¹ kesin bir hakimiyetinden söz etmek sanırız yanlış olmayacaktır. Avusturya Okulu bu açıdan, Post-Keynesçiler bir yana, ayrı bir yaklaşıma sahip olmuştur.

Avusturya Okulu'nun Kuhn'cu anlamda **normal olmayan bilim** özelliği Türkçe iktisat kitaplarında daha çok dikkati çekmektedir. Hemen hiçbir **İktisat** veya **İktisadi düşünce** kitaplarında Avusturya Okulu ayrı bir bölüm olarak incelenmemiştir.²

Son yıllarda Avusturya Okulu'na ilgi bir parça artmıştır. Kanımızca ana neden iktisadi yazında **İktisadi etkinlik** (ve konjonktür analizleri) sorununun öne çıkmasıdır. **Parasalcılığın** ve bağlı olarak **Yeni-klasik iktisadın** yükselişi etkinlik sorunuyla yakından ilgilidir. Bunlarda büyüme yerine neden-bunalıma girildiği, nasıl girilmezdi sorusu sorulmakta ve iktisadi etkinlik çerçevesinde piyasa öne çıkartılarak çözülmeye çalışılmaktadır. Avusturya Okulu'nda da sorulan sorular hemen hemen aynıdır. Hatta K.D.Hoover, F.Machlup gibi bazı iktisatçılar Yeni-klasik iktisadi Walrasçı iktisattan çok Avusturya Okulu içinde ele almaktadırlar.³

Çalışmamızda Avusturya Okulu'nda temel bir yer işgal eden **piyasa süreci** kavramı çerçevesinde **bilgi ve zaman sorununu** incelemeyi deneyeceğiz. Bu sorun bizi piyasa-müdahale ilişkisine götürecektir.

NEO-AVUSTURYA OKULU VE BİLGİ-ZAMAN SORUNUNUN ÖNEMİ

Neo-Avusturya Okulu L.Von Mises'le başlar. Mises'i F.A.Von Hayek izlemektedir. 2. Dünya Savaşı sonrası gelişme New York Üniversitesi çerçevesinde olmuştur. Buradan şu isimler sayılabilir: M.Rothbard, I. Kirzner, L.Lachmann.⁴ Ay-

rica J.Buchanan da Okul'a dahil edilmektedir.⁵

Avusturya Okulu, bilgi ve zaman sorununu **belirsizliği**⁶ ve **tarihsel zamanı**⁷ içerecek bir biçimde en çok inceleyen iktisatlardandır. Bu açıdan yerleşik iktisattan çok farklıdır. Bir anlamda, E.G.Dolan'ın belirttiği gibi⁸ Kuhn'cu içerikte **normal olmayan bilim**dir.⁹ Avusturya Okulu'nda Menger'in kendisinde ve Menger sonrasında bilgi ve zaman sorunları önemli olmakla beraber, asıl gelişme Mises'le birlikte başlamıştır. Mises'de **Prakseolojinin** bir parçası olarak bireysellik ve öznelcilik¹⁰ çok önemlidir; önemli olan amaçlı insan faaliyetlerinin niyet edilmeyen sonuçlarıdır. İktisat bunu açıklamalıdır. Öndeyi açıklama kadar önemli değildir. Gelecek analize girildiğinde belirsizlik ortaya çıkar.¹¹

Mises sonrasında belirsizliğe büyük önem verilmektedir. Ama tam bir fikir birliği yoktur. Mises'in a priorist, kendini kanıtlayan iktisat teorisinde hakikat insan faaliyeti ve amaçlı faaliyet üzerine gelişir.¹² Bu görüşe en yakın Mises sonrası iktisatçılar M.Rothbard ve I.Kirzner'dir.¹³ Hatta Rothbard'da Hayek'le birlikte K.Popper'in etkisinde amprik içeriğe verilen önem reddedilmektedir; pür aksiyometrik yaklaşımı savunmaktadır. Diğer Avusturya Okulu iktisatçıları da Mises'le tam bir uyum yoktur. Hayek ve L.Lachmann'da kurumsal gelişmelere ağırlık verilmektedir. Hayek, K.Popper'in etkisiyle 1937 sonrasında Mises'in a priorizmine tavır almıştır. 1937'de yayınlanan "Economics and Knowledge" adlı makalesinde piyasa sürecinin amprik disiplin olduğu belirtilmektedir.¹⁴ Ama a priorizmde tamamen atılmamaktadır; deney ve içsel tutarlılık eşanlıdır. L.Lachmann, G.L.S. Shackle'daki **radikal öznelciliği** savunmaktadır. F.Machlup "teorilerin ideal tipler, ideal yapılar olduğu" düşüncesinde enstrümantalizme yakındır.

Bütün bu ayrıntılar bir tarafa bilgi, belirsizlik ve tarihsel zaman Mises ve Hayek'de geliştirilen piyasa süreci temelinde inşa edilmektedir. Buna göre, a) insan faaliyetleri amaçlıdır, b) iktisadi seçişte bilginin rolü önemlidir, c) iktisadi olayın özneliği söz konusudur, d) piyasa süreci rekabetçi

müteşebbissel karakterlidir, e) ex ante temeldir. Zaman iktisadi faaliyeti etkiler.¹⁵ Bu temel üzerine gelişen ve sezgi, belirsizlik ve yaratıcılığı içeren Neo-Avusturya Okulu bilgi ve zaman yaklaşımında ise Mises ve Hayek yanında Shackle'in da önemli bir etkisi vardır. Yani beklenti **potansiyel sürprizi** içerecek biçimde tanımlanır.¹⁶ Bir anlamda Mises ve Hayek'i aşarlar. Çünkü her ne kadar Mises ve Hayek'de bilgi ve zaman sorununa eksik bilgi ve tarihsel zaman açısından yaklaşılmakta ise de tam bir açıklık yoktur. Özellikle Konjonktür analizlerinde tarihsel zamandan çok mantıksal zamanla çalışmaktadırlar.

Avusturya Okulu'nda bilgi ve zaman sorununu gerçek yerine oturtabilmek için piyasa sürecini incelemek gerekir. Bunun için de metodolojik bireysellik, öznelcilik ve prakseolojinin kısaca açılması faydalı olacaktır.

METODOLOJİK BİREYSELÇİLİK, ÖZNELCİLİK VE PRAKSEOLOJİ

Avusturya Okulu'nda metodolojik bireysellik ve öznelcilik birbirinden ayrılmaz. Öznelcilik bireysel akıl ve bireysel karar yapıcı, metodolojik bireysellik bireysel seçişin yaratıcılığı, otonomisi ve seçişle ilgilidir. Buna göre iktisat insanla uğraşır. Şeyler veya nesnel büyüklüklerin birbirini etkilemeleriyle ilgilenmez.¹⁷

Bireyselliğin hareket noktası insan faaliyetlerinin amaçlı olduğudur^{18 19}. İnsan amacını, daha sonra ona erişmek için araçlarını seçer. Amaçların seçimi bireysel, öznel, kişisel iştir. Amaçların seçimine nedensellik kazandırma amaçların seçimini bilinçlendirir. Seçiş, fırsat maliyetleri öznel-dir.²⁰ Amaçlı insan faaliyetleri kanıtlanamaz.

Metodolojik bireyselliğe göre toplumsal kolektivizm söz konusu değildir. Bireysel üyelerin faaliyetleri dışında realite yoktur. Kurumların ve toplamaların (Collection) kendiliğinden amaçları olamaz. Amaçlı bireyler hareket eder ve olaylara neden olurlar.

İnsan faaliyetlerinin amaçlı olması, aynı zamanda rasyonel olma anlamına gelmektedir.

İnsan faaliyetlerinin amaçlı olması, bireysel seçimlerin öznel olduğu sonucuna götürmektedir. Öznellik aynı zamanda belirsizlik nedenidir. Öznellik ve belirsizlik ayrılmaz fikirlerdir.²¹ Çünkü insanlar aynı olaya farklı tepki gösterirler. Ayrıca aynı insan benzer olaya değişik anlarda farklı tepki gösterebilir.²² Bu bilgi ve belirsizlik sorunlarını öne çıkartırken, aynı zamanda iktisadi faaliyetlerin öznellik nedeniyle ölçülemez olduğu sonucuna götürmektedir.²³

İnsan faaliyetlerinin amaçlı ve bilinçli olması, her zaman tasarlanan sonuçların gerçekleştiği anlamına gelmez. Avusturya Okulu iktisatçıları özellikle kurumların yaratılması ve evriminde insan faaliyetlerinin tasarlanmayan sonuçlarına büyük önem vermektedirler.

Mises temelli Avusturya Okulu'nda bireysellik ve öznellik iktisadi **sui generis** bir bilim olduğu sonucuna götürmektedir; iktisat prakseolojisinin parçasıdır. Seçiş mantığıdır.

Mises'de ele alınan prakseolojiye göre²⁴ a) bireyler faaliyette bulunurlar, b) bireyin davranışı amaçlıdır, c) amaçlara yöneliktir, d) istenilen amaçlara ulaşmak için araçlar bilinçli seçilir, e) dünya belirsizdir. Kesinliği olmayan dünya vardır, f) doğru aksiyomlardan doğru sonuçlar üretilir, g) sonuçlar tarihsel veya istatistiki olarak "test" edilmeyebilir. Ama postüla bütün insan faaliyetinin rasyonel olduğudur. Prakseolojistler, bunun a priori doğru olduğunu kabul ederler. Prakseoloji (ve dolayısıyla iktisat) insanlarla uğraşır, nesnelerle değil. Prakseolojide ele alınan bilgi belirsizliği içerecek biçimde eksik bilgidir. A prioridir. Akıl yürütme a prioristiktir. Tümdeğencilimdir.

Mises'de öznelliğe ve (özellikle spekülasyon çerçevesinde) belirsizliğe verilen öneme rağmen gerekirci bir tavır vardır. Hata kabul edilmez. Ayrıca bütün anlatılanlara karşın değer yansızlığı kabul edilir.²⁵

PIYASA SÜRECİ VE REKABET

Avusturya Okulu'nda bireysellik ve öznelci-

lik piyasa sürecinde, rekabet içinde anlamını bulur. Piyasa süreci hem rekabet kaynağı olurken, aynı zamanda keşfin, dinamizmin, eksik ve kısmi bilginin, spekülasyonunun ve tarihsel zamanın ortaya çıktığı sürecin kendisidir.

Avusturya Okulu'nda rekabet, denge durumunu ifade etmez. Dengeyi dışlatamayan, ama dengesizliği içeren sonsuz bir süreç içinde oluşur.²⁶ Bu süreçte²⁷ yerleşik iktisat anlamında denge yoktur. Durağanlık söz konusu değildir. Her an fırsat maliyetleri ortaya çıkabilir. Çünkü fırsat maliyetleri özeldir. Bu açıdan piyasa süreci müteşebbisseldir. Her an fırsatları görmek ve yakalamak gerekir; rekabetçi faaliyetin müteşebbissel olması kadar, müteşebbissel faaliyet de rekabetçidir. Rekabet piyasa sürecinde bir durum değil, süreçtir. Dinamik bir süreç, zaman içinde bir süreçtir.²⁸

Avusturya Okulu'nda düşünülen müteşebbis, geleneksel müteşebbis tanımını aşar. Knight ve ya Shackle'a benzer bir biçimde müteşebbisi belirsizlik içinde ele alma sonucu olarak, bir anlamda tüketici ve üretici de müteşebbisdir.

Avusturya Okulu'nda piyasa süreci dengeyi dışlamadan dengesizlikte ifadesini bulurken, aynı zamanda Robbinsci iktisat geleneğinin reddedilmesine olanak sağlamaktadır. Onlara göre, L. Robbins'de tanımını bulan veri amaçlar, veri kaynaklar çerçevesinde ele alınan, iktisatta insan faaliyeti, pasif, otomatik ve mekaniktir. Denge analizi üzerine geliştirilir. Değişimi, dinamizmi açıklayamaz. Çünkü dengede değişme yoktur. Halbuki piyasa sürecinde rekabet müteşebbisseldir. Aktif, yaratıcı ve insanidir. Bu süreçte eksik bilgi Mises anlamında spekülasyon doğururken, ileriye daha iyi görenleri ödüllendirmektedir.

Bu noktada bir konu ayrıca önemlidir. Avusturya Okulu'nda bilginin, keşfin, yaratıcılığın kaynağı olarak düşünülen rekabet tam ve/veya tekelci değildir. Giriş serbestliğiyle tanımlanan rekabettir.

Kısaca, Avusturya Okulu'nda bireysellik, öznellik ve rekabet piyasa sürecinde gerçek anlamını bulur. Piyasa süreci ayrıca bilgi kaynağıdır ve tarihsel zamanda işlevini yerine getirir.

PIYASA SÜRECİ: EKSİK BİLGİ, BELİRSİZLİK VE ZAMAN

Piyasa sürecinde rekabet yeni bilginin önemi- ne, mevcut bilgiyle geleceğin görülememesine, geleceğin belirsizliğine, iktisadi kararlardan geriye dönmezliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İktisadi kararlar mevcut bilgi çerçevesinde alınmaktadır. Bu açıdan iktisadi faaliyet zaman içinde yapılar ve gelecek belirsizdir.²⁹ Geleceğin belirsizliğe aynı zamanda sürekli olarak yeni bilginin gerekliliğini gösterir. Müteşebbissel faaliyetin temeli yeni bilginin yaratılmasıdır ve müteşebbis kesinlikle tam bilgiye sahip değildir. Yeni bilgi zorunluluğu, bilginin özneliği ve piyasa sürecinin keşif mantığını açıklamaktadır.

Şüphesiz Avusturya Okulu'nda, hatta daha genelde iktisatta bilgi sorununun önemini gösteren Hayek'tir³⁰. Kanımızca Hayek öncesinde adı konulmadan Mises'de bilgi sorunu spekülasyon, ileriye görebilme ve belirsizlik çerçevesinde incelenmiştir. Hatta Hayek'de daha "nesnel" tarzda ortaya konan bilgi sorununun, Mises'de 1970 sonrası Avusturya Okulu gelişmelerine benzer biçimde daha "özneci" olarak vardır diyebiliriz. Mises'in (piyasa) sosyalizme getirdiği eleştiriler bilgi sorunu kaynaklıdır.³¹ Bu açıdan Avusturya Okulu'nda bilgi ve zaman sorununun Mises, Hayek ve günümüzde olmak üzere incelemekte fayda vardır.

Çalışmaların tümünde dikkat çeken yaklaşım, piyasanın kısmi bilgileri derneştirmedeki önemi- dir. Ayrıca, yeni bilgi piyasa sürecinde yatay ilişkiler çerçevesinde üretilir. Dikey haberalma değinilmemekte ve fiyatların bilgi taşıyıcı olarak önemine işaret edilmektedir.³²

Mises,³³ geleceğin belirsizliğine büyük önem vermektedir; insan faaliyeti ve geleceğin belirsizliği birbirinden bütünüyle ayrılamaz. Belirsizliğe bağlı olarak zamanda teklik ve tersinemezlik vardır. Bu nedenle insan faaliyetleri daima geleceğe yöneliktir. Bilgi sürekli değişmektedir ve bugünün önemi gelecek nedeniyledir. Mises, çok önem verdiği spekülasyonu da belirsizlik bağla-

mında tanımlamaktadır; spekülasyon bilinmeyen geleceğin belirsiz koşulları ile ilgilenmektedir.

Mises, gelecek açısından sezginin önemine³⁴ büyük değer vermekte ve bilgisizliğe (ignorance) dikkat çekmektedir.

Mises K. Popper'in "Tarihselciliğin Sefaleti"n- deki benzer bir biçimde "gelecek bilginin biline- meyeceği"³⁵ görüşüne sahiptir. Bu açıdan Mises için her faaliyet bilinmeyen geleceğe referanstır. Aynı düşünceden hareketle, geleceği tahmin etmek, gelecek bilgiyi bilmek anlamına gelmez görüşündedir.

Mises, iktisatta tarihsel zamanın önemine özel bir dikkat çekmektedir; mantık ve matematik zamansız iken iktisat zaman içindedir.³⁶ Zamanla teklik ve tersinemezlik vardır. Mises'de zaman içinde yakın gelecek daha önemlidir. Bu bir anlamda, gelecek içinde bugünün bütünüyle feda edilmediğini göstermektedir. Dahası, kanımızca hata yapmamanın (rasyonellik) ön planda olduğu Mises'de, a priori doğruluğu, rasyonelliği bugün açısından değerlendirmek gereklidir. Sanırız, Mises uzak gelecekte hata yapmayı kabul edecektir. Gerçekte kurumları "insan faaliyetlerinin tasarlanmayan sonuçları" olarak görmek hatayı kabul ediyor anlamında alınabilir.

Hayek, Avusturya Okulu ve genelde iktisattaki okullar içinde bilgi sorununun sistematik hale getiren kişidir. Hayek'de dikkati çeken bir görüş, denge analizini reddetmeden onu ilk yaklaşım, ilk adım olarak görmesidir. Bu, bir anlamda Hayek'de tam haberalmadan eksik bilgiye giden süreci vermektedir; bireyler eksik ve kısmi bilgiye sahiptirler. Mevcut bilgileriyle ileriye ait öngöründe bulunurlar. Bu piyasa anarsisi doğurmaz, çünkü piyasa süreci kısmi bilgilerin eşgüdümünü sağlar; piyasa sürecinde milyonlarca kişinin bilgileri etkinlik sağlayacak biçimde eritilir. Hayek de değişik bireylerin farklı eksik bilgilerinin var olduğu görüşü hareket noktasıdır.

Hayek'de piyasa, rekabet ve bilgi arasında yakın bağlantı vardır. Piyasa, fiyatlar yoluyla hem bilgi taşıyıcıdır, hem de yeni bilgilerin keşfine olanak sağlar.

Hayek'de bireylerin bilgi farklılıklarına dikkat çekilirken, **yer ve zamana** bağlı fiyatlar hakkındaki bilgiye önem verilir. Bu süreçte daha fazla bilgiye sahip olanlar, daha kazançlı çıkacaklardır. Daha çok eksik bilgiye sahip olanlar, daha fazla "sürprizle" karşılaşabileceklerdir. Hayek de rekabetin ilgilendirdiği bilgi beş genel karakteristiğe sahiptir³⁷; a) özel, b) ampirik, c) genellikle zımni (tacit), d) hepsi fiyat sinyallerinde kazanılmaz, e) sık sık sürpriz kaynağıdır. Bu özellikleriyle Hayek'deki bilgi sorunu, hem "Bilgi Ekonomisi" çerçevesinde gelişen "nesnel" bilgi, hem de öznel bilgi anlayışına öncülük etmiştir.

Hayek'teki bilgi anlayışı Kirzner, Rothbard gibi daha öznelci yaklaşımı savunan iktisatçılardan biraz farklıdır; dengesizliği kucaklamakla birlikte denge temelinde bilgidir. Diğerlerinde ise, denge bütünüyle reddedilmemekle birlikte dengesizlik üzerine inşa edilen bilgi daha önemlidir.³⁸ Kanımızca bütün bu yönleriyle Hayek'i, L.A.Boland'ın yaptığı gibi³⁹, kısmi bilginin rasyonelliği çerçevesinde yorumlamak doğru olacaktır. Böyle bir yorumlama denge sorununu ortadan kaldıracaktır. Ayrıca kısmi bilgi hata yapabilmenin anti-rasyonel bir durum olmadığının gerekçesini verecektir.

Avusturya Okulu'nda 1970'lerden sonraki gelişmeler "nesnel" bilgi ekonomisinden farklıdır. Shackle'nin da etkisiyle eksik bilgi potansiyel sürprizi içerecek biçimde yaratıcılık ve sezgi üzerine temellenmektedir.⁴⁰ (Neo) Avusturya Okulu'nda piyasa süreci, bilgi ve zaman ilişkisi özetle şöyledir; a) piyasa süreci bilgi akımının dışarıya sonsuz manifestosudur, b) toplumda bilgi kalıbı sürekli değişmektedir ve süreci tarif etmek zordur, çünkü iktisat zamandadır ve denge yoktur, c) bilgi bedava veya maliyetli olarak elde edilir, d) eldeki bilgi bazıları için değerli, başkaları için değersiz olabilir, e) iki kişinin bilgisi aynı anda aynı değildir. Bu açıdan bilgi akımı yeni dengesizlik durumları yaratır, f) piyasa sürecinde beklentiler özeldir, g) insan tercihlerinde otonomi vardır, h) beklentiler değişmektedir, fakat onu bilemeyiz, i) farklı bireylere göre zamanda değiş-

mektedir, j) beklentiler öndelenemez. Kısacası bilgi stoklarından elde edilen bilgi, yaklaşımlar, tercihler, seçim aynı değildir. Anlayışlar da farklıdır. Gerçekte bilgi stokları da aynı değildir. Dolayısıyla beklentiler özeldir ve dengesizliğe yol açar.

Özetle Avusturya Okulu'nda bilgi ve zaman sorunu piyasa sürecinde incelenmektedir. Eksik ve kısmi bilgi, beklentiler ve tarihsel zaman önemlidir. Bütün bunlar aynı zamanda denge sorununun tartışılmasını gerektirmektedir.

PIYASA SÜRECİ VE DENGİ

Avusturya Okulu'nda denge sorunu piyasa süreci içinde incelenmektedir. Piyasa sürecinde beklentiler ve eksik bilgi önemlidir. Buna göre, ya denge analizi tamamen atılmakta, ya da denge iktisadi ajanın düşüncesinde yer almakla birlikte süreç dengesizlik temelinde işlevini yerine getirmektedir. Dengesizlik dinamikmin, piyasa sürecinin rekabetçi faaliyetinin sonucudur.

Avusturya Okulu'nda ele alınan rekabette önemli olan tam rekabet değil, piyasanın varlığıdır. Piyasada, bilginin rolü ve beklentilere verilen önem kendisini fırsatları yakalama, fırsatları değerlendirmeye götürmektedir. Yani müteşebbissel faaliyet önemlidir.⁴¹ Müteşebbissel faaliyet fırsat maliyetlerinin hiçbir zaman sıfır (denge durumu) olmadığı anlamına gelir. Müteşebbissel faaliyet dengesizliğe neden olurken, aynı zamanda piyasa bilgisizliğini (ignorance) göstermektedir. Bu da, yeni bilgi elde edilmesi, yeni fırsatların görülmesi, yeni beklentilerin oluşması demektir. Aynı zamanda hata yapılabileceği kabul edilir. Çünkü bilgi eksiktir. Denge durumunda ise hata yoktur⁴²; bütün bireyler için fırsat maliyetleri sıfırdır.

Avusturya Okulu'nda piyasa dengesizliği yalnız fiyatlar ve miktar kalıpları anlamında değil, aynı zamanda ürün tipleri ve niteliği hakkındadır.⁴³

Kısacası, Avusturya Okulu'nda eksik bilgi, beklenti, bilgisizlik ve yeni bilgi sürecinde dengesizlik egemendir. Denge analizi fırsat faaliyetlerinin sıfır olduğu tam bilgi üzerine temellenir. Bu ise ancak mantıksal zamanda gerçekleşebilir.

BİLGİ VE OLASILIK

Geleceğin olasılık hesaplarıyla öndelenemeyeceğine Mises'de ayrıntılı olmasa da değinilmektedir. Mises'de⁴⁴ olasılık ikiye ayrılır; a) sınıf, b) durum olasılığı⁴⁵. Sınıf olasılığı doğal bilimlerde geçerlidir. Sıklık (frekans) olasılığıdır. Matematik-seldir. İnsan faaliyetlerinde bilgimize bir katkısı yoktur; var olan bilgimizi matematik dile tercüme eder. Durum olasılığı insan faaliyetlerinde ortaya çıkar. Bilinemezlik temelinde olasılıktır. İstatistiksel olarak belirtilse de, gerçekte bu olanaklı değildir. Çünkü insan olaylarında istikrar, düzenlilik ve sonuçta güven yoktur. Durum olasılığı sayısal değerlendirmenin herhangi bir çeşidine açık değildir; bilgi sürekli değişmektedir ve önemli olan gelecektir. İstatistik geçmiş üzerinedir.

Kısacası, Mises'de Keynes, Knight ve Shackle'a benzer bir biçimde öznelci olasılığın geçerli olduğunu belirtebiliriz.

SONUÇ: BİLGİ VE EKONOMİYE MÜDAHALE

Avusturya Okulu'nda ekonomiye müdahaleye karşı çıkılır. Gerekçesinde kurumların evrimi görüşü yanında, onunla bütünleşen bilgi ve belirsizlik sorununa yaklaşım çok önemlidir.

Avusturya Okulu iktisatçıları K.Popper'e benzer bir biçimde kurumları insan faaliyetlerinin tasarlanmayan sonuçları olarak görürler. Piyasa bu kurumlardan biridir. Kurumlara **toptancı müdahale** düzeltilmesi çok zor olan sorunlara neden olabilir. Bu aynı zamanda Popperci **perakendeci mühendisliğin** kabulü anlamına gelir. Bir diğer deyişle iktisat politikası ekonomiye müdahale etmeme politikası olmalıdır.

Avusturya Okulu'nda dikkat çeken bir nokta, eksik bilgi, beklenti, belirsizlik ve ekonomiye müdahale bağlantısıdır. Piyasa bilgi yaratması yanında aynı zamanda belirsizlik kaynağıdır. Belirsizlik Keynesci iktisatta, merkezi plânlamayı savunan iktisatçılarda ekonomiye müdahalenin en önemli gerekçelerindendir. Çünkü konjonktür dalgalanmalarına neden olmaktadır. Avusturya Oku-

lu'nun görüşü değişiktir. Beklenti, belirsizlik süreci gelişmenin, keşiflerin kaynağıdır. Çünkü belirsizlik müteşebbisel faaliyetin hareket noktasıdır. Fırsatları yakalamanın merkezidir. Schumpeter anlamında gelişmeye dinamizm kazandırmaktadır. Bu açıdan Avusturya Okulu'nda belirsizlik yerleşik iktisattan farklı olarak içsel hale gelirken, kesinlikle bunalımlara kaynaklık etmez. Bir diğer deyişle Avusturya Okulu iktisatçıları M.Friedman'a, Yeni-klasiklere benzer biçimde bunalımları dışsal sıkıntılar, şoklarla kısacası ekonomiye müdahale ile açıklarlar.⁴⁶

NOTLAR

¹ D.N.NeCloskey (1983), s. 481-517.

² Örneğin Y.Akyüz (1984)'de denge-dengesizlik analizleri incelenmekle birlikte, bu soruna yöntemsel bireysellik temelinde ilk (I) olarak değinen Avusturya Okulu'ndan söz edilmemesi ilginçtir.

³ J.Scheide (1986), s. 575. Şu ortak noktalar ileri sürülmektedir: a) Yöntemsel bireysellik, b) piyasa mekanizması ve haberalma ilişkisi (piyasa haberalma kaynağıdır), c) konjonktür dalgalanmaları makroiktisatın değil, mikroiktisatın ana sorunudur.

⁴ Tarihsel gelişim için bkz. E.Eren (1986), s. 92.

⁵ Buchanan'da F.Knight'tan etkilenme ve bağlı olarak Wicksell'den hareketle Kamu Ekonomisi yaklaşımı temeldir.

⁶ Neo-Avusturya Okulu'nda (aynı durum aşağı yukarı Keynes ve Post-Keynesci iktisat içinde geçerlidir) ileri sürülen belirsizlik yaklaşımı yerleşik (mainstream) görüşlerden çok farklıdır. Belirsizlik eksik bilgi, bilgisizlik (ignorance), beklenti, bilinemezlik, sezgi, potansiyel sürpriz kavramların kucaklayacak biçimde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla olasılık hesaplarıyla ölçülemez. Yerleşik gelenekte ise daha çok ölçülebilir belirsizlik (bir anlamda dengeden sapma) söz konusudur. Ölçülebilir (risk) ve ölçülemez (gerçek belirsizlik) belirsizlik ayrımına ilk defa açık biçimde F.Knight (1965)'de işaret edilmiştir. Benzer görüşler Keynes tarafından da savunulmuştur. Post-Keynesci iktisatta da bu ayırım çok önemlidir.

⁷ İktisatta zaman tartışmaları "İktisatta zaman ve zamanda iktisat" çerçevesindedir. Yerleşik iktisatta (iktisatta zaman) zaman ya yoktur (eşanlilik), ya da mantıksal (durağan, bir günle diğeri arasında farkın olmaması) zaman anlamındadır. Denge analizi bu zaman varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Zamanda iktisat ise tarihsel zamandır. Diğer bir deyişle reel, somut, bugünkü zamandır. Tarihsel zamanda a) matematiksel süreklilik yerine dinamik devamlılık, b) heterojenlik, c) nedensel etki vardır. Hatırlama, beklenti,

tersinemezlik, değişme, gerekirci olmama, sürprizi içermektedir. Tarihsel analizde her an kendi geçmiş ve geleceğini taşır. Her anın geçmiş ve geleceği aynı değildir. Zaman akım içindedir ve akım içinde aklın bilgi yapısı sürekli değişir. An yeniden yaşanılmaz ve anlarda aynı seçiş olmaz. Daha somut anlatımla Salının geleceği Pazartesi'den farklıdır. Geçmiş ve geleceğin aynı olmaması neden ve etkinin farklı olmasıyla sonuçlanır. Neden etkiden önce gelir. Çünkü zaman değişmektedir. Eşanlılık yoktur. Tarihsel analizde seçiş sonuçlar bilindiğinden değil, sonuçların belirsiz beklentisine bağlıdır. Değişik bireylerin beklentileri farklıdır ve beklentiler yaratıcı faaliyetlerdir. Geleceği yaratırlar. Dolayısıyla tarihsel zamanda denge yoktur. Bkz. J.Robinson (1981), s. 219-229; R.Bausor (1982-1983), s. 163-179; (1983), s. 1-10; (1984), s. 360-376; C.B.O'Driscoll, Jr ve M.J.Rizzo (1985), s. 60-62. Avusturya Okulu ve Keynesçi iktisatta mantıksal zaman tamamen terkedilmemekle birlikte tarihsel zamanla çalışma eğilimi vardır.

⁶ E.G.Dolan (1976), s.3.

⁹ Avusturya Okulu'nun ayrı bir Paradigma mı, yoksa Neo-Klasik iktisat içinde alt paradigma mı olduğu tartışmalıdır. Şu belirtilebilir; Yöntemsel bireysellik konusunda Neo-klasik iktisatla aynı görüşte olmakla birlikte, kullanılan aletler oldukça değişiktir. Bu açıdan tam bir görüş belirtmek zor olmakla birlikte ayrı paradigma özellikleri gösterdiği söylenebilir.

¹⁰ E.Eren (1987), s. 12-13.

¹¹ B.Caldwell (1984), s. 123.

¹² S.C.Dow (1985), s. 69.

¹³ B.Caldwell (1984), s. 363-379; S.C.Dow (1985), s. 70-71.

¹⁴ T.W.Hutchison (1983); C.Nishiyama (1984), s. XXI.

¹⁵ I.M.Kirzner (1981), s. 115.

¹⁶ S.C.Dow (1985), s. 140-141.

¹⁷ C.P.O'Driscoll, Jr ve M.J.Rizzo (1985), s. 1-2.

¹⁸ L.Von Mises (1957), s. 3-10; (1963), s. 11-15; C.Hodgson (1986), s. 211-224.

¹⁹ Marxizmin bireyselliliğe yaklaşımı konusunda bkz. A.Levine, E.Sober ve E.V.Wright (1987), s. 67-86.

²⁰ J.M.Buchanan (1971), s. 47-64.

²¹ G.P.O'Driscoll, Jr ve J.R.220 (1985), s. 5.

²² L.Von Mises (1957), s. 5.

²³ İktisatta nesnel-ölçülebilirlik, öznel-ölçülemezlik konusunda bkz. H.Seyidoğlu ve E.Eren (1987), s. 227-240.

²⁴ L.Von Mises (1963), s. 18, 39, 57, 64, 95; M.N.Rothbard (1976), s. 19-39; B.J.Caldwell (1984a), s. 363-379.

²⁵ G.P.O'Driscoll, Jr ve M.J.Rizzo (1985), s. 33.

²⁶ L.Von Mises (1963), s. 885; I.M.Kirzner (1976), s. 77; M.N.Rothbard (1976a), s. 91.

²⁷ I.M.Kirzner (1973), s. 6, 9, 15, 16, 35, 38, 39, 89, 94.

²⁸ G.P.O'Driscoll, Jr ve M.J.Rizzo (1985), s. 100.

²⁹ B.J.Caldwell (1986a), s. 364.

³⁰ F.A.Von Hayek (1937), s. 33-54; (1945), s. 519-530; (1975), s. 433-442.

³¹ L.Von Mises (1969).

³² Avusturya Okulu'nda dikey bilgiye yer verilmemesi, hatta merkezi planlama çerçevesinde iktisadi etkinliğin sağlanmasına engel oluşturacağı biçiminde eleştirilmesi dikey bilgi gerçeğini değiştirmez. Sosyalizm-dikey bilgi eleştirisi bir yana, Kapitalizm-yatay bilgi ilişkisi ve bilginin yalnız piyasa sürecinde elde edildiği görüşü tartışılmalıdır. Kapitalizmde firmalar arası yatay bilgi geçerli olsa da, firma içi ve firma devlet ilişkilerinde daha çok dikey bilgi geçerlidir. Özellikle firma içi dikey bilgi, J.K.Galbraith (1988) örneğinde olduğu gibi, planlamanın kapitalizmde egemen olduğu görüşüne olanak sağlamaktadır. Bir anlamda Avusturya Okulu (ve diğer Neo-Klasik) iktisatçıların görüşlerinin tersine dikey haberalma, müdahale sonucunda değil, kapitalizmin kurumsal gelişmesinin vardır. Kanımızca özellikle bu açıdan Post-Keynesçi iktisatçılar dikey haberalma çerçevesinde kapitalizmin analizi ve ekonomiye müdahale ilişkisi yönünden somut dünyaya daha yakındırlar.

³³ L.Von Mises (1963), s: 100, 105, 214

³⁴ İbid, s. 236.

³⁵ K.Popper (1985), s. 24-25; L.Von Mises (1963), s: 106-107.

³⁶ L.Von Mises (1963), s. 99-104, 481, 483.

³⁷ G.P.O'Driscoll, Jr ve M.J.Rizzo (1985), s. 102.

³⁸ Gerçekte Neo-Avusturya Okulu'nda dengenin reddi konusunda tam bir açıklık yoktur. Mises ve Hayek de denge bütünüyle reddedilmez. Açık bir reddediş Lachmann'da görülür. Bkz. C.M.A.Clark (1987-1982), s. 270-281. Clark'a göre gerçekte Avusturya Okulu'nda müteşebbis Smith'in görünmez el, Walras'daki müzahayedenin rolünü oynar.) s: 274.

³⁹ L.A.Boland (1978); E.Eren (1987), s. 18.

⁴⁰ S.C.Dow (1985), s. 102.

⁴¹ I.M.Kirzner (1976b), s. 115-125.

⁴² I.M.Kirzner (1976a), s. 40-51.

⁴³ I.M.Kirzner (1973), s. 135-136.

⁴⁴ L.Von Mises (1963), s. 107, 108, 111, 113.

⁴⁵ Ayrım F.Knight ve J.M.Keynes tarafından ileri sürülen öznel (ölçülemez), nesnel (istatistiksel) olasılık görüşüne çok yakındır. Olasılık konusundaki bu yaklaşım J.M.Keynes temelinde K.Popper (1983), s. 286-288, 323. tarafından eleştirilmektedir.

⁴⁶ J.Scheide (1986), s. 586-590.

KAYNAKÇA

- Akyüz Y. *Fiyat Mekanizması ve Makroekonomik Dengesizlikler*, Yurt Yayınları, 1984.
Bausor B, "Time and the structure of Economic Analysis", *Journal of Post Keynesian Economics*, V.1982-1983, s.163-174.

- "The Rational Expectations Hypothesis and the Epistemics of Time" *Cambridge Journal of Economics*, 7, 1983, s. 1-10
- "Toward a Historically Dynamic Economics: Examples and Illustrations", *Journal of Post Keynesian Economics*, VI (3), 1984, s. 360-376.
- Boland L.A.; "Time in Economics ve Economics in Time: the Hayek Problem", *Canadian Journal of Economics*, X (2), 1978
- Foundations of Economic Method*, London: G.Allen and Unwin, 1982
- Buchanan J.M., "Is Economics the Science of Choice", ed. E.Streiesler, "Roads to Freedom" Essays on Monour of F.A.Von Hayek içinde, New York: August M.Kelley Publishers, 1971, s. 47-64.
- Caldwell B.J. *Beyond Positivizm*, London: G.Allen and Unwin, 1984.
- "Praxeology and its critics: An Appraisal", *History of Political Economy* 1984a, s. 363-379.
- Clark C.M.A., "Equilibrium, Market Process and Historical Time", *Journal of Post Keynesian Economics*, X (2), 1987-1988, s. 270-281.
- Dolan E.C. (ed), *The Foundations of Modern Post Austrian Economics* Kansas city: Shead and Word Inc, 1976.
- Dow S.C., *Macroeconomic Thought*, Basil Blackwell, 1985.
- Eren, E., *İktisatta Yöntem*, U.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Teksir, 1986.
- İktisadi Etkinlik Sorunu: O.Lange ve Avusturya Okulu*", *İktisat Dergisi*, 1987, s. 3-20.
- İktisatta Bilgi ve Zaman Sorunu*, yayınlanmamış çalışma, 1987a.
- Galbraith J.K., *Ekonomi Kimden Yana*, Altın Yayınları, 1988.
- Hayek Von F.A., "Economics and Knowledge", *Economica*, 4, 1937, s: 33-51.
- "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, 35 (47) 1945, s. 519-530.
- "The Pretence of Knowledge" *Swedish Journal of Economics*, 1975, s. 435-444.
- Hodgson C., "Behind Methodological Individualism", *Cambridge Journal of Economics*, 10, 1986, s. 211-214.
- Hutchison, T.W., *The Politics and Philosophy of Economics*, Basil Blackwell, 1983.
- Kirzner I.M., *Competition and Entrepreneurship*, University of Chicago Press, 1973.
- "The Philosophical and Ethical Implications of Austrian Economics", ed. E.G.Dolan içinde, 1976, s. 75-85.
- "On the Method of Austrian Economics", ed. E.G.Dolan içinde, 1976a, s. 41-51.
- "Equilibrium versus Market Process", ed. E.G.Dolan içinde, 1976b, s.115-125.
- "The "Austrian" Perspective on the Crises", ed. D.Bell ve I. Kristal, *The Crisis in Economic Theory* içinde, New York: Basic Books, Inc, Publishers, 1981.
- Knight F.H., *Risk, Uncertainty and Profit*, New York: Harber and Row, Publishers, 1965 (1921).
- Levine A, Sober E. ve Wright E.O., "Marxism and Methodological Individualism", *New Left Review*, 1987, s. 67-86.
- McCloskey D.N., "The Rhetoric of Economics", *Journal of Economic Literature*, 21, 1983, s. 481-517.
- Mises Von L., *Theory and History*, Yale University Press, 1957, *Human Action*, Yale University Press, 1963 (1949), *Socialism*, Jonathn Cape, 1969.
- Nishiyoma C. ve Leube K.R. (ed.), *The Essence of Hayek*, Standfort University, 1984.
- O'Driscoll G.P., Jr ve Rizzo M.J. *The Economics of Time and Ignorance*, Basil Blackwell, 1985.
- Popper-K.R., *Realism and the Aim of Science*, Totowa: Rowman and Little Field, 1983.
- Tarihselciliğin Sefaleti*, İnsan Yayınları, 1985.
- Robinson, J., "Time in Economic Theory", *Kyklos*, 33 (2), 1980, s. 219-229.
- Rothbard M.N. "Praxeology: The Methodology of Austrian Economics", ed. E.G.Dolan içinde, 1976, s. 19-39.
- "Praxeology, Value, Judgements and Public Policy", ed., Dolan içinde 1976a.
- Scheide J., "New Classical and Austrian Cycle Theory: Is there a Difference", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 22 (3), 1986, s. 575-598.
- Seyidoğlu H. ve Eren E., "İktisatta Matematik Kullanımı Üzerine", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 1987, s. 227-240.

Para İkamesi: Kavram ve Teorik Gelişme

Emin ERTÜRK

Dr. Ertürk, Uludağ Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi'nde ders veriyor.

1. GİRİŞ

Ödemeler dengesine parasal yaklaşım, modern formülasyonuyla, ödemeler dengesi ve döviz kurunun belirlenmesi teorileri seti içinde kuvvetli bir rakip olarak ortaya çıktı. Başlangıçta bu çalışmalar sadece ülke içindeki para piyasası dengesizliğinin ticaret dengesizliklerine ve oradan döviz kuru değişmelerine sebep olacağı düşüncesiyle sınırlı iken, daha sonra hem rafine edildi hem de sermaye, tahvil, hisse senedi, döviz gibi aktifleri içine alacak şekilde genişletildi ve simültane denge modelleri ile matematik modeller haline getirildi ve nihayet para ikamesini de kapsamaya yöneldi.¹

2. TANIM

Para ikamesinin olabilmesi için iki şartın aynı anda yerine getirilmesi gerekir. Önce² Ülke sakinleri yabancı parayı normal zamanlarda ellerinde tutmalıdır. Bütün sakinlerin yabancı para tutmaları gerekmez. Bu mümkün de değildir. Fakat ekonomide yabancı para tutmaya eğilimli bir kesim bulunmalıdır. Bunlar da genellikle yabancılarla ilişkilere angaje olmuş fertler ya da firmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İthalatçılar, ihracatçılar, sık sık seyahat edenler, sınır ticareti yapanlar, muamelelerini kolaylaştırmak amacıyla bir miktar yabancı para stoku tutmak isterler. İhtiyat ve spekülâtif motifler bu tutumu cesaretlendirmektedir. Ve toplumun önemli bir kısmı elinde yabancı para bulundurmaktadır.

İkinci şart ise, yabancı ve yurtiçi balanslar diğer ekonomik değişkenlerde meydana gelen değişmelerle değişmelidir. Yani ikame talep kanallıyla olmalıdır. Burada para ikamesi sorununun bir konvertibilite sorunu ya da mevcut döviz kuru rejimi sorunu olmadığını da vurgulamak durumundayız. Yapılan çalışmalarda konvertibilite zımni yahut açık olarak dikkate alınmıştır. Gerçekten konvertibilitenin varlığı para ikamesini kolaylaştırır. Ama bu gerekli değildir.

Para ikamesini ortaya koyan özellikle gelişmek-

te olan ülkelerde, ekonominin genel durumudur. Bu da yerli paraya talebi azaltmakta, buna mukabil yabancı paraya olan talebi artırmaktadır. Talep yerli para ve para benzerlerinden yabancı paraya kaymaktadır. Para ikamesinde bu kayma faiz taşımayan aktifleri gündeme getirmektedir. Bu da para ikamesini sermaye hareketlerinden ayıran en önemli özelliktir. Çünkü sermaye hareketleri, faiz taşıyan aktiflerle özellikle bonolarla söz konusu olmaktadır. Bu durum aynı zamanda hükümetin uygulayacağı politikada da değişikliğe (mesela yabancı paralarla sahip olunan mevduatları garanti edebilmeye) yol açabilir. Bu durumda yabancı paranın sahipliği merkez bankasından halka doğrudur ve herhangi bir ödemeler dengesi krizi ortaya koymayabilir. Para ikamesini sermaye hareketlerinden ayıran bir başka özellik de ikamede yabancı paranın yerli para fonksiyonlarını icra etmesidir. Yani yabancı para sadece değer saklama aracı olarak değil mübadele aracı ve hesap birimi olarak da kullanılır.³

Özetlemek gerekirse diyebiliriz ki bir ülkede para ikamesinden söz edebilmek için bir kısım vatandaşların çeşitlendirilmiş nakit portföylerine sahip olmaları ve bu nakit portföyünün genel hacmi reel gelire ve diğer aktiflerin reel getirisine bağlı olarak değişmelidir. Yoksa herhangi bir anda ülke vatandaşlarının ellerinde yabancı para görmemiz, bu şartları taşımadığı takdirde, bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Ve para ikamesinin varlığına hükmetmemize sebep olabilir.

3. PARA İKAMESİ-BONO İKAMESİ

Para ikamesi teorisi para ikamesiyle tahvil ikamesi arasındaki farka da parmak basmaktadır. Yurt içindeki yatırımcılar portföylerinde hem para hem de tahvil bulundurabilirler. Eğer aktif hasıpleri aniden bir değer düşüklüğü bekliyorlarsa daha fazla yabancı aktif tutma arzuları artacaktır; buna yabancı para da dahildir. Bu nedenle ellerindeki yerli aktifleri satma bunun yerine de yabancı aktif satın alma arzuları artacaktır. Bu intibak süreci vuku bulduktan sonra işin faiz parte

şartı tekrar kurulur ve her iki tahvil tam ikame olunur. Bu noktada aktif sahipleri ellerindeki tahvil miktarlarından mutmaindirler. Görüldüğü gibi bu tipik sermaye hareketidir. Yabancı ve yerli tahvillerin paritesizliği devam ettiği müddetçe sermaye hareketi de devam eder, farklılık ortadan kalkınca da durur. Yabancı para, portföy seçiminin bir parçası varsayıldığı için bunda da sermaye akımının para mobilitesini görebiliriz. Çünkü servet tutanlar yerli paranın değeri düştüğü için yabancı paraya kaymaktadırlar. Bu demektir ki faiz pariteleri eşitlense bile sermaye hareketleri devam eder. Eğer paraların faiz oranının serbest olarak belirlendiği veya sabit kur sistemi altında yetkililerin karaborsa döviz kuruna müdahale etmemeleri durumunda veya serbest dalgalanan kurlar altında temiz dalgalanma takip ediyorlarsa o zaman, tam para ikamesinde, tam bono ikamesinde olduğu gibi bir faiz haddi parite şartı vardır. Tam ono ikamesi, aynı iki bono arasında nominal faiz farklılıkları döviz kurumda beklenen değişme oranını eşitlemeli derken; tam para ikamesi, paraların nominal faiz oranı farklılıklarının döviz kurunda beklenen değişme oranını eşitlemesi beklenmektedir. Bu nedenle paralardaki faiz paritesi devam etmediği müddetçe sermaye akımları devam edecek, beklenen devalüasyon oranındaki değişme merkez bankasının uluslararası rezerv kaynakları üzerinde bono ikamesinden daha ciddi sonuçlara yol açabilecektir.⁴

McKinnon⁵ birinci kanal ya da direk yol yanın da bir ikinci karalı ve dolaylı yolu dikkate alarak para ikamesinin bu iki yolla kendini ortaya koyduğunu ifade eder. Yerli yatırımcıların hem yerli para ve bono hem de yabancı para ve bono tutuklarını kabul edersek beklenen değer düşüklüğünde nisbi bir değişimin ilk etkisi değeri düşen yerli para balanslarının yerine, zararları azaltmak için yabancıları koymaktadır. Bu ticari bankaların finansal faaliyet yapmayan çok uluslu şirketlerin ve ticarete yönelmiş kurumların yapacağı şeydir. McKinnon'a göre bu para ikamesinin ilk biçimi hakim olmasa bile anlamlı olabilir. Dolaylı yol ise kuvvetli sermaye hareketliliği varsa-

yımını kullanmaktadır. Yerli tahvilin ve yabancı tahvilin getirisi hemen yeni bir döviz kuru bekle-yişine intibak edecektir. Aktif tutanlar yerli bono-ları, yabancılarla değiştirirken bu da faiz hadleri-nin intibakını sağlar. Eğer getiri farklılıkları orta-dan kalkarsa sermaye çıkışı durur. Çünkü ulus-lararası ticareti yapılan bonolarda arbitraj için artık sebep yoktur. Faiz maddi tarafından uyarılan bu para ikamesine dolaylı ikame denir. Yerli tahvi-lin faiz halinde artış, yerli paranın fırsat maliyeti-ni artırır. Yabancı faiz haddinde düşüş ise yabancı para tutmanın fırsat maliyetini düşürür. Bu yerli para talebinden azalış, yabancı para talebinde ar-tış anlamına gelir. Çünkü ülke parasını tutanlar bu faiz haddi değişmelerinden etkilenebilir. Onun için de dolaylı para ikamesi çok önemlidir. Bek-lenen döviz kuru düşüşlerini doğru olarak yansı-tması halinde bu faiz farklılıkları kütle halinde ser-maye hareketlerini uyarabilir. Bu da gösteriyor ki yabancı para ve bonoları yabancı aktif olarak bir kategoride tutmak yanlıştır. Sermaye hareketle-rini para ikamesi durumunda durdurmak veya azaltmak için extra şart paralardaki faiz haddini bonolardaki faiz haddi partisiyle birlikte götürü-cü politikalar uygulamak gerekir.

4. PARA İKAMESİYLE İLGİLİ İLK ÇALIŞMALAR

Para ikamesiyle ilgili ilk teorik çalışmalar Rus-sel Boyer⁶, Rudiger Dornbusch⁷, Chau-Nan Chen ve diğerleri⁸ tarafından hemen hemen ay-nı tarihlere raslıyan çalışmalardır. Bu çalışmala-rda merkezi tema olarak paranın değer saklama özelliği üzerinde durulmuştur. Yerli ve yabancı parasal varlıklar, bir getiri oranı sağlamaları se-bebiyle ya da fiyat deflasyonu veya döviz kuru-nun değerlendirilmesi sayesinde talep edilirler, yok-sa farklı muameleleri kolaylaştırmaları sebebiyle değil. Her para aktif portföyünde bir yer işgal eder ve bu yer de risk ve getiride meydana gelen de-ğişmelere bağlı olarak değişir. Bu değişimin kay-nağında da açık ekonomilerin analizi yatmakta-dır. Çünkü ancak bu ekonomilerde döviz kurun-

daki değişmelerin ve reel servet tutumundaki ters değişmelerin varlığı para ikamesini mümkün kı-lar. Bir başka deyişle döviz kuru değişirken reel servetin bir kısmının değeri yükselir, diğer kısmı-nın ki ise azalır. Net değişimin olumlu mu yok-sa olumsuz mu olduğunu belirleyecek olan reel servette bulunan aktiflerin payıdır. Bu halkayı ta-mamlamak için, yerli ve yabancı aktiflerin toplam servetteki payının bu alternatif aktiflerin talep cep-hesiyle ikame edilebilen aktifler olması gerekti-ğini belirtmek durumundayız. Burada -her zaman değil ama- sorulacak soru şudur. Bu modellerde paranın yeri nedir? Çeşitli paraları temsil eden tahvillerin aynı sonucu sağlaması mümkün mü-dür? Bu sorunun cevabı diğer aktiflerin para kar-şısındaki durumunda saklıdır. Paranın likiditesi ve muameleleri doğrudan kolaylaştırması onu diğer aktiflerden ayırmaktadır.

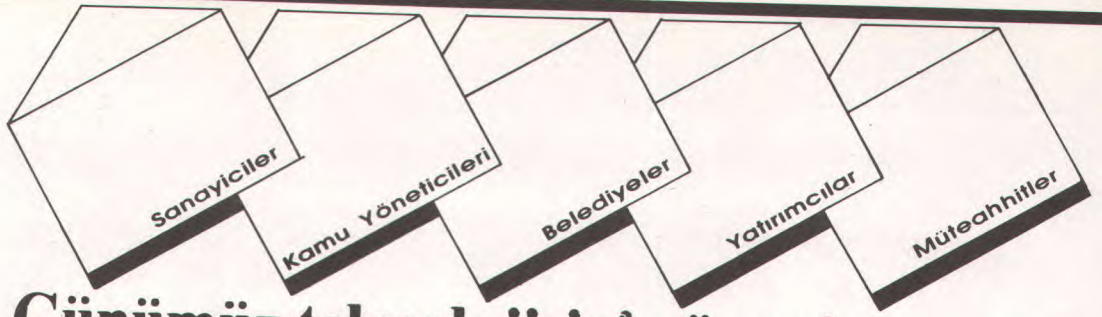
Boyer, denge döviz kurunun belirlenmesiyle il-gili olarak yaptığı çalışmasında döviz kurunun sı-fırta tam ikame varsayımı arasında ortaya koya-cağı çeşitli çözümlerle ilgilenmiştir. İki para ve bir kompoze malı kullanarak, iki ülkeli bir modelde şu sonuca ulaşmıştır. Eğer paralar ülkeler arasın-da hareketsiz ise (ve ikame edilemiyorsa) fazla reel balans talebinin her iki ülkede sıfır olduğu bir uzun dönem istikrarlı denge noktası mevcuttur. Şüphesiz bu da ödemeler dengesine parasal yak-laşımın standart sonucudur.⁹ Bu istikrar hem sa-bit kur sisteminde (yani para piyasasında denge-sizlik, yeniden dengeye gelene kadar resmî ya-bancı para tutumlarını değiştiren mal akımlarına yol açar.) hem de dalgalı döviz kurlarında (bura-da ise reel balansların aşırı talebini sıfıra indirmek için yurtiçi fiyatlar kullanılır) geçerlidir.

Boyer'e göre sıfır para ikamesi varsayımı bir ke-re gevşetildiği zaman arzulanan reel balans tu-tumunu sağlayan tek bir denge kurulamaz.¹⁰ Es-nek döviz kuru rejiminde fiyat seviyeleri de dö-viz kurları da belirlenemez. Denge döviz kurla-rında bu temel belirlenemezlik para ikamesinin talepte kaymalara sebep oluşu yüzünden ortaya çıkar ve her iki ülkedeki reel balans arzı bu ülke-lerde dışsal şoklara sebep olur. Parasal yaklaşım

Aygaz

Hayata g z ellikler sunar.

**Günümüz teknolojisini görerek yaşayın,
yatırımlarınızı yönlendirin...**

22-28 MAYIS 1989 ANKARA

T.C. BAYINDIRLIK ve İSKAN BAKANLIĞI

ANKOMAK'89

6. ULUSLARARASI MAKİNALARI ve İNŞAAT TEKNOLOJİSİ FUARI

BÜYÜK FUAR

**BAYINDIRLIK ve İSKAN BAKANLIĞI
SERGİ MERKEZİ
ESKİŞEHİR YOLU 8. KM**

AFEKS

ORGANİZASYON PAZARLAMA TİC. LTD. ŞTİ.
Selime Hatun Camii Sok. 11/10 Fındıklı - İstanbul / TURKEY
Tel: 143 42 20-21/149 70 44 Telex: 25063 Afelex tr. Fax: 143 42 20

T.C ULAŖTIRMA BAKANLIĞI

1. ULUSLARARASI SİVİL HAVACILIK AVIONICS
VE HAVAALANI DONANIMLARI TİCARİ FUARI

ESENBOĐA AIRPORT ANKARA-TURKEY

AIRFAIR 89

4-10 EYLÜL 1989

SERGİLENEN ÜRÜN GRUPLARI

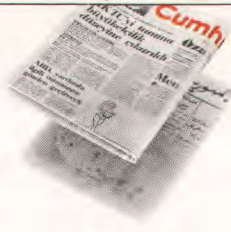
• TİCARİ UÇAKLAR • DENİZ UÇAKLARI • ÖZEL VE TURİSTİK AMAÇLI UÇAKLAR • HELİKOPTERLER • PLANÖRLER • UÇAK MOTORLARI • PARAŞÜT EKİPMANLARI • AVIONICLER HABERLEŞME VE ELEKTRONİK SİSTEMLERİ • UÇUŞ KONTROL VE NAVİGASYON ARAÇLARI (HAVA-YER) • EĞİTİM UYGULAMA VE BAKIM İÇİN KULLANILAN HAVA EKİPMAN VE MALZEMELERİ • ARAŖTIRMA VE GELİŖTİRME KURULUŖLARI • İDARE SİSTEMLERİ-EKİPMAN VE MALZEMELERİ • HAVA TRAFİK KONTROL SİSTEM VE EKİPMANLARI • UÇAK BAKIM EKİPMAN VE MALZEMELERİ • HAVAALANI PROJE, DİZAYN VE ÇİZİMLERİ HAVA TAŞIMA VE ULAŖTIRMA SERVİSLERİ • KARGO VE YOLCU SERVİS EKİPMANLARI • HABERLEŞME EKİPMANLARI • BİLGİSAYAR ENFORMASYON SİSTEMLERİ • İÇ DONANIM VE TECHİZATLAR (MOBİLYA VS.) • YANGIN ÖNLEME VE ALAN EMERGENCY EKİPMANLARI • YAKIT MOTORYAĐI İLE İLGİLİ DEPOLAMA VE DAĞITIM EKİPMANLARI • ALAN VE HAVA YİYECEK TEDARİK SİSTEM VE EKİPMANLARI • İNİŖ SİSTEMLERİ VE PİST İŖIKLANDIRMALARI • MEKANİK VE ELEKTRİKSEL EKİPMANLAR • İŖLEVSEL VE TEKNİK DESTEKLEME SERVİSLERİ • PREFABRİK BİNA DONANIMLARI • GİZLİLİK VE EMNİYET EKİPMANLARI • EĞİTİMCİLER • ÜNİFORMALAR-İŖ GİYSİLERİ VE KORUYUCU GİYSİLER • YAYIN ORGANLARI VE İLGİLİ KURULUŖLARI

T.C. ULAŖTIRMA BAKANLIĞI • SİVİL HAVACILIK GENEL MÜDÜRLÜĐÜ • DEVLET HAVA MEYDANLARI İŖLETMESİ GENEL MÜDÜRLÜĐÜ • TÜRK HAVA YOLLARI A.O. UÇAK SERVİSİ A.Ŗ. • HAVAALANLARI YER HİZMETLERİ A.Ŗ.'NİN DESTEKLERİYLE

 AFEKS

ORGANİZASYON PAZARLAMA ve TİCARET LİMİTED ŖİRKETİ
Selime Hatun Camii Sk. 11-10 Fındıklı-İSTANBUL TEL: 1434220
1434221 Tlx. 25 063 afex-tr/Fax. 143 42 20

AFEKS

Aradığınız gibi birini hâlâ arıyor musunuz? Cumhuriyet'e ilan verin.

Son bir yıl içinde yandaki listede gördüğünüz kuruluşlar "aradıkları gibi biri"ni "Cumhuriyet Özel Eleman İlan Sayfası"nda aradılar. Buldular.

Çünkü her Pazartesi bu sayfayı konusunda yüksek eğitim görmüş, yabancı dil bilen, yaptığı işte "karar verici" onbinlerce Cumhuriyet okuru takip ediyor. Sadece onlar da değil.

Bu yıl Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre, mezunları en fazla aranan bu üniversitede en çok okunan iki gazeteden biri Cumhuriyet. Cumhuriyet, sizi bugünün değerlerine ulaştırdığı gibi, geleceğin yetenekleriyle de şimdiden buluşturabilir.

"Aradığınız gibi biri"ni hâlâ bulamadıysanız Türkiye'nin diğer pek çok önemli şirketi gibi siz de "Cumhuriyet Özel Eleman İlan Sayfası"nı kullanın.

"Cumhuriyet Özel Eleman İlan Sayfası"nın tek avantajı onu okuyanlar değil. Bu sayfanın fiyatı da özel.

Onlar aradıkları yetenekleri bu sayfada buldular:

Akbank
Alarko
Arthur Andersen
AVIS
Bilkom
Cankurtaran Holding
Dışbank
Eczacıbaşı
Egebank
Feniş
Finansbank
Güven/Coopers
IBM
İş Bankası
ITT
Mudo
Nasaş
Obey
Osmanlı Bankası
Otomarsan
Pamukbank
Pfizer
Pirelli
Price Waterhouse
Printemps
Sandoz
STFA
Şişe Cam
Tekfen
Tekstil Bank
Töbank
Uluslararası Bankası
Unilever
Yaşar Holding
Yapı ve Kredi
3M

ise dengeye yönelmek için arz kaynaklarını vurgular ve sabit kurlar altında ticaret dengesizlikleri, esnek kurlar altında ise fiyat hareketleri ile çalışılır.¹¹

Dornbusch doğrudan para ikamesini dikkate almamasına rağmen, onun makro etkileri üzerinde durmuş olduğunu ve 1973'te bir makalesinde bu meyanda bir ödemeler bilançosu davranışı tahlil ettiğini görüyoruz.¹² Sadece parayı aktif olarak dikkate alan Boyer vatandaşların davranışlarını tahlil ile devalüasyonun doğuracağı parasal sorunların fiyatlar yoluyla reel balansları bunun da serveti etkilediği ve nihayet eğer gerekliyse devalüasyonun başarılı olacağı sonucuna varmıştır.

Yabancı aktiflerin yerli aktif yerine vatandaşlarca tutulması durumunda devalüasyonun yararlılığı üzerinde Dornbusch'un çalışmasını geliştiren Lapan ve Enders durmuştur.¹³ Para yerine aktif tabirini kullanırken yazarların çalışmasını para ikamesi literatürüne açıkça katmak gerekir mi? Yazarlar Dornbusch'un likidite talebine muadil bir servet talebi fonksiyonu geliştirmeleri ve aktiflerin faiz getirmediğini varsaymaları nedeniyle bu çalışmayı literatüre katmak durumundayız.

Calvo ve Rodrigues'in¹⁴ katkılarına temel teşkil eden Dornbusch'un bir başka makalesi 1976 yılında yayınlanmıştır. Bu makalenin temel aldığı Calvo ve Rodrigues'in çalışması rasyonel bekleşimleri ve para ikamesi dünyasında döviz kuru dinamikleri üzerinedir.

Bazı çalışmalar da biraz daha toparlanarak spesifik sorunlara yönelmeye ve muamele saikiyle yabancı ve yerli balans talebi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Chen¹⁵ para ikamesinin varlığı durumunda Keynesyen kısa dönem iki ülkeli bir işsizlik modelinde para ve maliye politikasının etkinliği üzerinde durmuştur. Yazar parasal hizmet fonksiyonu olarak adlandırılabilir bir Cobb-Douglas fonksiyonu üretmiş, bunda yerli ve yabancı balanslar girdi olarak kullanılmıştır. Miles'in ikame elastikiyetlerini ölçmekte kullandığı CES fonksiyonel formuyla Chen'in çalışmasını eleştirmiştir.¹⁶ Ayrıca bazı ülkelerde yaban-

cı ve yerli balanslar arasında ikame elastikiyetinin durumunu ampirik olarak araştırmış ve sabit kurlar döneminde ikame elastikiyetinin sıfırdan önemli ölçüde farklı olmadığını buna mukabil esnek kurlar döneminde birden önemli ölçüde büyük olduğunu tesbit etmiştir.

King, Putnan ve Wilford¹⁷ para ikame derecesinin teorik bir modelini geliştirmeye çalışmışlar ve hem spekülasyon hem de muamele balanslarını dikkate almışlardır. Eğer paralar yakın ikame durumunda iseler aynı parasal hizmetleri sunan paraların ve malların entegre bir dünyası vardır ve onlara göre böyle bir dünyada paralar arası ikame de mümkündür.

Buraya kadar para ikamesi literatürünün ilk orijinal kaynakları üzerinde kısa açıklamalarda bulunduk. Bundan sonra ise konunun 1980'den sonra nasıl geliştiği üzerinde durmak istiyoruz.

5. PARA İKAMESİ TEORİSİNİN GELİŞİMİ

Teorik önemi ve ampirik bulguları hâlâ tartışılan para ikamesi teorisinin burada bir özetini sunmak istiyoruz. Teoriye katkılar çeşitli sahalarda olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bunlar (1) para politikası (2) para talebi (3) Döviz kuru belirlenmesi (4) para ikamesi ile tahvil ikamesi arasındaki farklar (5) Stabilizasyon politikası gibi konulardır. Para ikamesi esnek döviz kurları dikkate alınarak gelişmiş ülkelerdeki uygulamalar ışığında tahlil edilmişse de son yıllarda gelişmekte olan ülkelerle ilgili çalışmalarda bu alanda gittikçe önemli boyutlara ulaşmıştır.

Portföy teorisinin varsaydığını göre yurtiçi yatırımcılar genellikle servetlerini (1) yurtiçi para (2) yurtiçi bono (3) yabancı bono olarak tutarlar. Gelişmekte olan ülkelerde, mali ve reel aktifler arasındaki ikame (yani gayri menkul, dayanıklı mallar) portföy seçiminin bir parçasıdır. Çünkü bu ülkelerde mali aktiflerin faiz oranları hükümet tarafından kontrol ve genellikle yurtiçi enflasyonun altında bir oran tespit edilir. Sermaye hareketlerine de sınırlama getirilmesi daima sözkonusudur. Bundan dolayı aktif talep fonksiyonunu no-

minalden ziyade reel terimler olarak dikkate almak daha uygundur.

Para teorisi bize bir ülkede sadece bir paranın dolaşımında bulunduğunu ifade etmektedir. Fakat esnek döviz kuru rejimi ve para ikamesi teorisinin gelişimi portföy seçimine bir başka aktifin yani yabancı paranın dahil edilmesini de gerektirmektedir. Böylece yatırımcılar yabancı aktifi de yerli para balanslarının yanında tutmaktadır. Yabancı para, yerli para gibi dolaşımdadır. İkame ilişkisi portföyde en likit aktiflerin olmasını da gerektirir.

Yatırımcıların portföylerinde yabancı aktifi bulundurmalarının sözkonusu olmasından önce onun talebi de bir akım talebi olarak dikkate alınıyordu. Çünkü, yabancı paranın satın alınması ya da satılması döviz piyasasında oluyor ve bununla yabancı mal ya da aktif alınıyor veya satılıyor, kabul ediliyordu. Para ikamesi bir portföy seçimi olarak dikkate alındıktan sonra stok talebi olarak analiz edilmelidir. Bundan dolayıdır ki, para ikamesi talep yanlı bir olaydır. Çünkü artık yabancı para servet sahiplerinin elinde başka bir aktif olarak bulunmaktadır.

Para ikamesi teorisi ve implikasyonları çok çeşitli yazarlar tarafından çalışılmıştır. Bu çalışmaların çoğu sanayileşmiş ülkelerin deneyimlerini karşımıza çıkarmaktadır ve genellikle de esnek döviz kurları dünyasının sonuçlarından biridir. Ancak, enflasyonu da burada yerine oturtursak diyebiliriz ki, para ikamesi enflasyonun sonucu değildir. Paralar dalgalanmaya başladıktan ve para ikamesi ortaya çıktıktan sonra enflasyon farklılıkları bu süre içinde müşevvik rolü oynamış, portföy sahipleri zaman içinde değeri en yavaş düşen aktife yönelmişlerdir. Bundan dolayı para ikamesi enflasyon farklılıklarına para tutanların bir cevabıdır ve alternatif paraların farklı gelir getirmesi sonucu ortaya çıkar. Herhangi iki ülke arasında enflasyon farklılığı, lehine olan tarafa karşı tarafın parasına talep yüksek olacaktır. Bu alanda literatüre önemli katkıları olan Calvo ve Rodrigues para ikamesi ve rasyonel bekleyişler altında döviz kurunu küçük bir ülke için esnek fiyatlar ve iki sektörlü bir model etrafında belirleme-

ye çalışmışlardır. Kullandıkları aktifler yerli ve yabancı iki paradır. Dolayısıyla para ikamesi varsaymaktadırlar. Ekonomide iktisadi rol oynayan unsurların gelecekle ilgili bekleyişleri rasyoneldir. Modellerinde kullandıkları iki mal, ticaret malı ve yerli mal olarak adlandırılmıştır. Ticareti yapılan malın fiyatı döviz kuru cinsinden (exsojen olarak belirlenir ve birimdir) verilmiştir. Böylece küçük ülkenin fiyatı döviz kuruna eşit olmaktadır. Bu da yazarlara yurtiçi nisbi fiyatlardan başka bir şey olmayan bir reel döviz kuru belirleme imkânı vermektedir. $E = e/Ph$ 'tır. Bu yurtiçi nisbi fiyat rasyosunu gösteren Pt/Ph 'a eşittir.

Beklenen aktif getirilerinde değişme yazarlara göre para ikamesinin sebebidir. Yurtiçinde ikamet edenlerin ellerindeki yerli paranın yabancı paraya oranı iki paranın getirisindeki farklılıkların fonksiyonudur.¹⁸ Yazarlar tam fiyat esnekliği, para ikamesi ve rasyonel bekleyişler altında reel döviz kurlarının kısa dönemde parasal değişkenlere ve parasal genişleme oranına, uzun dönemde ise reel değişkenlere bağlı olduğunu parasal genişlemenin artırılmasının hem döviz kuru hem de fiyat seviyesinde yükselmelere sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmanın ilginç implikasyonu olarak yazarlara göre durgun durum hali hariç tutulursa ve eğer amaç bekleyişler yolunda ekonomiye rehber olmak ise, nominal döviz kurlarını dünya enflasyonu ile iç enflasyon arasındaki farkla endekslemek yanlış olacaktır.¹⁹ Para arzındaki büyüme oranındaki düşmeye dayalı bir stabilizasyon programı ticareti yapılamayan mallardan ziyade ticareti yapılan malların fiyatlarını kontrolde daha başarılı olur. Fertlerin rasyonel bekleyişler içinde olmaları gelecekte paranın büyüme oranı düşürüldüğünde enflasyon oranı da düşeceğinden, ellerindeki yabancı paraları yerli paraya kaydıracaklardır. Çünkü devletin döviz piyasasına müdahale etmediğini varsaymaktadırlar. Buradan reel döviz koruma (nominal kur/yurtiçi fiyat seviyesi) yönelerek döviz kurunun yükselebilmesi için bu noktada durgun durum reel döviz kurlarının parasal durumdan etkilenmediğini varsayarak yerli paranın lehine portföy de-

ğişmesinin yabancı para stokunu azaltacağını, bunun cari hesap açıklarına yol açacağını (Çünkü yerli malların fiyatı ticareti yapılan mala nispetle yükselmiştir.) sonuçta reel döviz kurunda bir düşüşün ortaya çıkacağını ifade etmişlerdir.

Para ikamesi konusundaki literatürü merkezi bir tema etrafında toplamak güçtür. Çünkü ikame süreci yazarlarca farklı şekilde izah olunmaktadır. Eğer halk yabancı para tutabiliyorsa bunun para stok denkleminde oynayacağı rol nedir? Fonksiyonların ifası bakımından arz, talep ve piyasa açıklayan denklemlerin belki ayrı ayrı ifadesi gerekebilir. Fakat uzun dönem şartları dikkate alınarak çalışmalarda arz yanının ihmal edildiğini ama diğer tarafların aynen takip edildiğini görüyoruz. Eğer döviz arzı sonsuz elastik alınırsa para ikamesinin kendisi uzun dönemde döviz kuruna etkiye bulunmayacaktır. Bazıları da ülke içinde tamamen inelastik döviz arzı ile çalışmaktadır. Bunu yapmalarının sebebi çeşitli paralar arasındaki döviz kuruna vatandaşların duyarlı olmasıdır.²⁰

Yabancı paraları mali aktif kategorisinde muhtâlâ eden, Boyer para ikamesinin anlamını şu şekilde ifade ediyor. Başka aktiflerle mukayese edildiğinde de bazı aktiflerin getirisi, onların elde tutulmaları için temel can alıcı nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtiyat motifi olmaksızın aktifler nisbi getiri oranları diğerleri cinsinden yükseldiği için onların yerine elde edilmek istenirler. Bu ifade bize bekleyişlerin ikamede önemli rol oynadığını belirtmektedir.²¹

Para ikamesi teorisinde önemli adımlardan biri olan Girtton ve Raper²²'in çalışmasına burada daha geniş yer vermeyi düşünüyoruz. Yazarlar, öncelikle esnek ve sabit kurlardan hareketle para politikasının bağımsızlığı üzerinde durmakta, standart modellerin uluslararası mal ve sermaye piyasalarının entegrasyonu üzerinde yoğunlaştıklarını ifade etmektedirler. Bu modellerde varılan sonuç şudur: Yüksek derecede entegre olmuş sermaye ve mal piyasalarıyla sabit döviz kuru varken bağımsız para politikası takip edilemez. Fakat döviz kurları esnekse her ülke hem para po-

litikasını hem de kendi enflasyonunu belirleyebilir. Bunun nedeni döviz kurunun artan esnekliği ile analitik modellerin uyum eksikliğinin standart modellerde ihmal edilmesidir. "Biz bu çalışmada ihmale uğrayan para ikamesinin rolü üzerinde duracağız" demektedirler. Onlara göre merkez bankaları esnek döviz kurlarında bile bağımsız para politikası takip edemezler.²³ Yazarlar kendi ifadeleriyle "çoklu bir para teorisi" kurmaya çalışmaktadırlar. Birden fazla paranın dolaşımında olduğu ve bu paraların kullanıcıları tarafından birbirinin yerine ikame edildiği kabul edilmektedir. Paraların birlikte dolaşması para piyasasının sınırını genişletir ve bizi bir para arzı endüstrisine ulaştırır.

Girtton ve Roper'ın modelinin temel varsayımları şunlardır. İki paralı bir bölge vardır ve bu bölgede para arzeden kurumlar paralarını kendi pasifleri kabul etmekte ve faiz ödememektedirler.

Modelin temel değişkenleri ise, E döviz kuru, P_k malların fiyatı $X_k = d \ln P_k / dt$ enflasyon haddi; $\phi = X_1^* - X_1^*$ beklenen enflasyon oranları farkı r_kinci aktifin reel getirisi; r beklenen reel faiz haddi; L_k k parasının reel talebi; M_k ise k parasının nominal arzı olmak üzere, üstel olarak,

$M_k(t) = M_k(0) \exp(U_k t)$ şeklinde ifade edilmiştir ve para arzı üstel büyüme g göstermektedir. Büyüme farklarının $V = U_1 - U_2$ olarak ifade edildiği modelde para talebi de şu şekilde sunulmuştur:

$$L_k = F_k(r_1^*, r_2^*, r_3^*, W)$$

Bu fonksiyonda W reel servet r üçüncü bir aktifin beklenen reel getirisidir ve burada sabit ve dışsal olarak belirlendiği varsayılmaktadır. Servetin para olarak tutulan kısmı, yani para talebi reel getiri bekleyişler farkının fonksiyonudur.

L₁ ve L₂ 1. ve 2. paranın talebi olmak üzere fonksiyonlar

$$L_1 = f_1(r_2^* - r_1^*, r_3^* - r_1^*, W)$$

$$L_2 = f_2(r_1^* - r_2^*, r_3^* - r_2^*, W) \text{ şeklinde yazılabilir.}$$

Yazarlar serveti her iki fonksiyona dahil etmişler ve fakat geliri sokmamışlardır. Buna gerekçe olarak servetle gelirin aynı istikamette hareket etmelerini göstermişlerdir.

Girton ve Roper bundan sonraki izahlarını paralar arası ikame ve para birliği özellikle de Avrupa para sisteminin temelleri üzerinde sürdürmektedirler. Onlara göre para ikamesi sözkonusu olduğunda ortak para sistemi istikrar kaynağı olarak iyi bir düzenlemedir. Bu teze iyi bir destek Marc Miles tarafından sağlanacaktır.²⁵

Girton ve Roper²⁶ para ikamesinin iki önemli implikasyonu olduğuna kanidirler. Bunlardan biri para ikamesinin istikrarsızlık kaynağı olduğudur. Bir başka deyişle beklenen döviz kuru değişimleri daha büyük döviz kuru dalgalanmalarına sebep olmakta ve bu para ikamesindeki artışla sınırlanmamaktadır. İkincisi ise, eğer iki para talep yönünden tam olarak birbirini ikame ediyorsa bu iki para arasındaki döviz kurları da belirsiz olacaktır.

İki tam ikame olunabilir para arasında döviz kuru belirlenmemesi standart para talep varsayımlarını kullanan bir aktif talep modelinin mantığı sonucudur. Muamele maliyetleri tam olarak belirlenebilirse o takdirde fonksiyonlarda döviz kurlarını da belirlemek mümkündür. Yazarlar bunu göstermeye çalışmıştır. Boyer-Koraken Wallace ve Mundel'e göre ise para ikamesiyle ortaya çıkan istikrarsızlık döviz kurlarının sabitleştirilmesiyle çözüme ulaşılabilir. Girton ve Roper'e göre ise döviz kurlarının sabitleştirilmesi para arzedenlerin piyasa paylarını korumak ve piyasa baskısından kaçınmak için takip ettikleri bir yoldur. Yazarlara göre sabit parasal büyüme kuralı da döviz kuru istikrarını sağlamaya yetmez. Çünkü paralar arasında ikame varsa o takdirde sabit parasal büyüme bir istikrarsızlığa yol açacaktır. Hatta böyle paralar rekabetçi paralara nazaren düşük bile görülebilirler. Bu noktada sabit büyüme kuralı yanlılarına da esef etmekte ve "ne yazık ki bu kural serbest piyasa yanlılarının savunulmaktadır. (Milton Friedman ve Henry Sincon gibi) demektedirler. Rekabetçi olarak arzedilen paraların değerinin çok düşeceği iddiasına karşı da parasal kurumların reel aktiflere konvertibilitesi olan paralar arzedecekleri şeklinde cevap vermektedirler.

Para ikamesi konusunda literatüre önemli katkılardan biri de A.Brillenburg ve S.M.Schadler²⁷'in çalışmasıdır. Çalışma para ikamesi altında döviz kuru belirlenmesi savunusuyla ilgilidir. İç mali aktiflerle ilgili mali politikalar ve çoğu gelişmiş ülkelerdeki ekonomik performans öyle sapmıştır ki paralar arasındaki sabit ilişkiler açıkça görülmemektedir. Dalgalı kurlarla birlikte yaşanan tecrübe uluslararası parasal sistemde ratasızlık ortaya koymadan ülkelere kendi politikalarını seçme imkânı vermekten uzaktır.

Brillenburg ve Schadler döviz kurlarının her ülke parası için dünyanın fazla talebiyle belirlendiğini dikkate almaktadırlar. Geliştirdikleri modelde çok sayıda para talep denklemi vardır ve bu denklemlerde beklenen getiri oranı eksojen değerler olarak yer alır. Paralar arasında ikame derecesi, dikkate aldıkları önemli konulardan biridir. Zayıf ve kuvvetli paralar arasında ikamenin önemi yanında üçüncü paraya göre tamamlayıcılık ve rakiplik de önemli etkiye sahip olabilir. Böyle bir durumda yazarlara göre genişleyici maliye politikası ülkenin kendi parasını zayıflatmakla kalmaz, kuvvetli paraların daha da kuvvetlenmesine yol açar. İkame ilişkisini katsayılarından da ortaya koymuşlar, reel getiri haddi katsayılarının negatif olması ikame, pozitif olması ise tamamlayıcılık ilişkisi olarak dikkate alınmıştır.

Paraların elde tutulmasının motiflerine de eğilen yazarlarca muameleleri kolaylaştırmak ve paranın değer kazanması temel cezbediciler olarak görülmüş bir paranın mübadele ve değer saklama aracı olarak cazibesini kaybetmesi o paranın portföyden çıkarılmasına ve yerine kuvvetli paraların konulmasına sebep olur. Paralar birbirlerini oldukça ikame ediyorsa ve bir paranın değer düşüklüğü bekleyişi devam ediyorsa kuvvetli paranın nisbi cazibesi zayıf parayı elimine edecek ve iki para arasındaki döviz kuru artık oluşmayacaktır.²⁸

Döviz kurlarının esnek olmasının uzun dönemdeki sonucu da yine politika yapanların birtakım sınırlamalara maruz kalmasıdır. Uzun dönemde aşırı genişletici politikalar tersine döndürülmeli

veya sermaye ve ticaret sınırlamaları empoze edilmelidir. Yazarların modellerine üçüncü bir parayı kâkmalarının sebebi döviz kurunun belirlenmesinin önemidir. Belirsizliğin ve onun sonuçlarının döviz kurunun belirlenmesindeki önemi vurgulanmalıdır. Çünkü, belirsizlik aktif sahiplerini getirileri farklı aktiflere yatırım yapma noktasında uyarır. Hem para hem de tahvil portföyde bulundurulur. Çünkü ikincisinin riski azdır.

Yazarların çalışması teknik bir tahmin olmasına rağmen bazı sonuçlara da ulaşmalarını sağlamaktadır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Avrupa paraları arasında açıklanan tamamlayıcılık, yatırımcıların bu paraları bir grup olarak görmelerini sağlamaktadır. Burada aynı zamanda paralardan herhangi birine yönelik koordine edilmiş bir faaliyetin aynı para ile ilgili tek bir ülkenin faaliyetinden daha etkin olacağı sonucuna ulaşılabilir.

Para ikamesi literatürünün önemli dönüm noktalarından biri bizce Ronald McKinnon'un²⁹ "para ikamesi ve dünya dolar standardında istikrarsızlık" adlı çalışmasıdır. Yazarın makalesi, döviz kurları veya diğer sanayileşmiş ülkelerde para arzında gözlenen büyüme ABD'nin iç para politikasını etkiler mi? Sorusuyla başlamaktadır. Çalışmanın ana temasını, üçe ayırmak mümkündür. Bunlardan biri yurtiçi para talebinin, döviz kurunda beklenen değişimlere oldukça duyarlı olmasıdır. Çünkü gelecekteki döviz kuru davranışıyla ilgili bekleyişler, döviz kurlarının esnekleştirilmesiyle daha duyarlı hale gelir. En azından bir dereceye kadar döviz kurları, para piyasasına exogen olduklarından herhangi bir paranın talebi gözlenemeyen önemli kaymalara konu olmaktadır. İkinci olarak, ABD dışındaki ülkelerin merkez bankaları döviz kurlarında para ikamesine sebep olacak gelişmelere hazır değildir. Ayrıca bu ülkeler herhangi bir gelecek dönemde ABD dolarının davranışı hakkında iktisadi ajanlarının bekleyişiyle etkilenen parasal tabanlarına sterilizasyonsuz müdahalede bulunmaktadırlar. Bundan da önemlisi bu ülkeler kısa dönemde döviz kuru rezervlerini ABD bonosu olarak, tuttukları için baz para-

larında uyarılan değişimler ABD para bazındaki değişikliklere uyumlu değildir. Hepsinden önemlisi de para ikamesi dünya para stoku üzerindeki kontrolü ortadan kaldırmaktadır. Üçüncü olarak da dünya para talebi istikrarlı değildir ve yurtiçi paranın aksine dünya para arzı yurtiçi enflasyonun en önemli göstergesidir. Kısaca ifade edersek dünya para arzındaki büyüme ABD enflasyonu için ABD para büyümesinden daha iyi bir göstergedir.³⁰

Bütün bu gelişmelerden McKinnon, bazı politika ipuçlarına da ulaşmaktadır. Ona göre uluslararası parasal istikrarsızlığın çözümü federal Rezerv sisteminin yabancı resmi müdahalelerin yurtiçi parasal etkisini sterilize etmedeki pasif politikasına son vermesinde yatmaktadır.

Resmi döviz kuru müdahalelerinin dünya para arzını istikrarsızlığa düşürmemesi için her ülkenin para arzını karşılıklı olarak uluslararası para ikamesine intibak ettirilmeli daha sonra uzun dönemli parasal kontrol, merkez bankaları arasındaki koordinasyonla sağlanmalı ve aktif genişlemesi kontrol edilmelidir. Bütün ülkeleri bu noktada ortak politika takip etmeye yanaştırmak mümkün olmayabilir. ABD, Japonya ve Almanya karşılıklı sterilizasyona son verme ve yurtiçi kredi genişlemesi konusunda anlaşabilirler.

McKinnon'un bu çalışmasını eleştiren M.H. Ross³¹ McKinnon'un çalışmasını sistematik sonuçlarla desteklemediğini öne sürerek yurtiçi monetarizm parasal büyüme yurtiçi Keynezyenizm ise faiz haddi aracını kullanmaktadır, demektedir.

Sonuç, McCannon'un dediği gibi etkin olmayabiliyorsa bu onun döviz kurlarını ihmal etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu ihmal iç monetarizm bakımından anlamlı değildir. Ross'a göre ABD para arzı ABD enflasyonu ile daha tutarlıdır. McKinnon ise cevabında sonuçlarının 1970-1981 zayıf dolar standardında geçerli olduğunu ifade etmiştir.³²

McKinnon'a bir eleştiri de Goldstein ve Heinstein'den gelmiştir.³³ Onlara göre McKinnon, yüzen kurlar etrafında makro ekonomik olayların imajinatif bir yorumunu yapmıştır. Sterilizasyon

tekniklerinin ve döviz kuru intibakının birleştirilmesi merkez bankalarının, sanayi ülkelerini sevk etmede başka ülkelerdeki parasal gelişmeden, McKinnan'ın aksine, daha fazla bağımsızlık sağlamaktadır. Bu yargı doğru olsa da olmasa da diğer sanayileşmiş ülkelerdeki para arzı gelişmeleri esnek kurlar döneminde ABD fiyat seviyesine ve üretim dalgalanmalarına anlamlı bir etki yapmış görünmüyor. McKinnon'un aksine federal rezervin diğer sanayileşmiş ülkelerdeki para politikaları ışığında para politikasını değiştirmesi gerekmiyor, fakat bu, döviz piyasasında doların davranışının otoritelerce ihmal edilmesi gerektiği anlamına gelmediği gibi dış döviz ve parasal gelişmelerin de ABD enflasyonu ve iktisadi faaliyetinde yüzen kurlar altında aktör olarak önemli bir belirleyici rol oynadığı anlamına da gelmemelidir.

Para ikamesi literatürü üzerine çalışma yapanların atlayamayacakları kadar önemli bir çalışmada Marc Miles tarafından (1978, 1981) yapılmıştır. İlk çalışması para ikamesi esnek döviz kurları ve parasal bağımsızlık üzerinedir. İkinci çalışması ise bu çalışmanın daha ileri sonuçlara götürüldüğü bir çalışma olarak görülebilir.

Miles,³⁴ "Sabit kurlar parasal bağımsızlığı ortadan kaldırmaktadır. Esnek kurlar lehine ileri sürülen en önemli görüş bu kurların parasal bağımsızlık sağladığıdır", demektedir ve söz konusu çalışmasında eğer para ikamesi varsa para politikalarında bağımsızlık var mıdır gibi bir şüphayle olayın üzerine gitmektedir.

Bilindiği gibi sabit kurlar döneminde merkez bankaları paraları birbirine bağlayarak arz yönünden tam ikameye imkân vermektedir. Para otoriteleri para arzını arttırdıkları zaman bu durumda fazla arz yurt dışına çıkabilir. Esnek döviz kurlarında ödemeler dengesi daima sıfır sonuç verir. Merkez bankaları arasında net para akımı yoktur ve esnek döviz kurları arz yönünden paraların ikamesine imkân vermez. Bu durum talep yönünden de paraların ikamesi edilemeyeceği anlamına gelmez.³⁵ Muamelelerini kolaylaştırmak isteyenler yerli para yanında yabancı parayı da talep edeceklerdir. Sonuçta ise, para ikamesinin

olduğu yerde tam esnek döviz kurları bile parasal bağımsızlığı garanti edemez. Para politikası kanalıyla paraları ikame edilebilir ülkelerden birinde, para arzındaki artışın sonucu olarak ortaya çıkan enflasyonun bile transferi mümkündür.³⁵

Miles, çalışmasının ampirik sonuçlarını izah ederken, ABD ve Kanada dolarları arasında arz yönünden ikame elastikiyetinin düşük, talep yönünden ise ikame elastikiyetinin önemli ölçüde yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Kanada doları ve ABD doları Kanadalılar için yakın ikame parasıdır. Miles'in ikinci çalışması birinci çalışmasının tamamlayıcısı mahiyetindedir. Bu çalışmasında paraların ikamesinden optimum para sahasıyla ilgili sonuçlar çıkarmaktadır. Bir yandan döviz kurunun belirlenmesi öte yandan da optimal dünya para sistemi ile ilgili sonuçlara ulaşmaktadır. Parasal hizmet üretim fonksiyonu olarak CES üretim fonksiyonundan her iki çalışmasında da yararlanmıştır.³⁶

İkame değerlerini anlamlı bulması ve para teorisindeki sorunların tartışılmasında para ikamesinin kesinlikle yer alması gerektiğini ifade eden Miles esnek döviz kurlarının geleneksel olarak varsayılan fonksiyonu icra etmediğini belirtmektedir. O takdirde dünya para sistemi optimal değildir. Para ikamesi ülkeler arasında hareket eden mobil bir faktördür. Optimum para sahası teorik tartışmalarının ulaştığı meşhur sonuç paralar mobilse döviz kurları sabitleştirilmelidir. Paraları yakın ikame olan iki ülke ayrı olarak değil para politikalarını koordineli bir blok haline getirmelidir. Birbirine yakın ikame olan paralar arttıkça blok büyüyecektir. Miles güçlü paralarının her birinin yakın ikame ilişkisi olduğundan hareketle yukarıdaki blokun dünya olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Böylece dalgalı kurlar, yerini sabit kurlara bırakacak para politikalarının uyumlaştırılması mümkün olacaktır.³⁷

Miles'in ulaştığı sonuçların bir eleştirisini yapan Loney Rodclif ve Willet ABD para talebi içinde yabancı para talebinin çok küçük olduğunu buna bakarak Miles'in dünya para sistemi ile ilgili yu-

kardaki sonuçlara varamayacağını Almanya, İsveç ve Meksika için para ikamesinin ABD'den önemli olduğunu hatta ABD için, yabancıların dolar tutumundaki kaymalar Amerikalıların yaptığı para ikamesinden daha önemli olduğunu ampirik olarak ortaya koyan³⁸ eleştirisine de Miles³⁹ "Bu para ikamesinin varlığını kabul etmektir. Büyüklüğü makul düzeydedir. Gelişme para ikamesi tanımına uymaktadır", şeklinde cevap vermekte ve ulaştığı sonuçlarda ısrar etmektedir. Ayrıca bu olayın ABD'nin bağımsız para politikası takip etmesini belki imkânsızlaştırmamakta ama kesin olarak güçleştirmektedir demektir.

Bugün artık oldukça entegre olmuş bir dünyada, bir tek ülkenin vatandaşları birkaç ülkenin parasını kullanmaktadırlar. Nisbi getiri oranlarına bağlı olarak portföy dengesini devam ettirmek için paralar ikame olunmaktadır. Standart para teorisi ülke vatandaşlarının yalnızca kendi paralarını kullandıklarını varsaymasına rağmen artık para ikamesi bir vakiadır. Böylece standart varsayım yerine ikame varsayımı kullanılmaktadır. Ülkelerin kendi paralarıyla enflasyonları arasındaki korelasyon da yerini dünya para arzıyla dünya enflasyonu arasında bulmaya yönelmiştir.

B.C.Daniel⁴⁰ de işte bu görünüm altında yani para ikamesi durumunda döviz kuru dinamikleri ve parasal bağımsızlığın mümkün olup olmadığı noktasına ağırlık vermektedir. Daniel iki ülke, iki para, satınalma gücü paritesi, durgun durum enflasyonu şartlarında meseleyi tartışmaktadır. Paralardan birinin anahtar para olarak alındığı ve her iki ülkenin bu parayı kullandığı ikinci paranın ise sadece ülke içinde kullanıldığı kabul edilmektedir.

Yazara göre eğer parasal otonomiye ülkenin kendi parası üzerinde tam kontrole sahip olması olarak anlarsak para ikamesinin bu kontrolü kısa dönemde zayıflattığı ama uzun dönemde azaltmadığını vurgulamaktadır. Para ikamesinin otonomiye etkisi diğer nominal ve reel değişkenler üzerindeki etkilerde olduğu gibidir.

Çalışmasında Daniel iktisadi dengesizlikleri tabiiyen reel ve nominal değişkenlerin nasıl yol al-

dığını da tahlile çalışmıştır. Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda kullanılan küçük ülke modellerinde döviz kurunu, küçük ülkedeki kendi fiyat seviyesini reel servetini ve tüketimini, ayrıca parasal büyüme haddini ilgilendiren bir rahatsızlığın arkasından patlama göstermektedir. Bu etkisinin büyüklüğü rahatsızlığın çıktığı ülkenin büyüklüğüne bağlıdır. Böylece para ikamesi uluslararası parasal rahatsızlıkların geçişini sağlayan bir gelişme olarak görülmektedir. Bu esnek döviz kurları altında hem kısa dönemde hem de uzun dönemde böyledir. Uzun dönemde dünya reel servet ve tüketiminin bölüşümü her iki paranın büyüme haddine bağlıdır. Parasal otoriteler uzun dönemde kendi paralarının enflasyon haddi üzerinde otonomiye sahiptirler. Kısa dönemde para ikamesi tam öngörü ile birleşince döviz kurunda her iki ülkedeki fiyat seviyesinde reel döviz kurlarında reel servet ve tüketimde bir patlamadan, paranın büyüme haddinde ve düzeyinde beklenmeyen bir artış sorumludur. Döviz kurunda bir patlamayı önlemek için teker olmayan paraya sahip ülkece uygulanan bir müdahale politikası patlamayı elimine edebilecektir.

Daniel kendi sonuçlarını McKinnon'unukilerle de mukayese etmektedir. Kuvvetli para ikamesinin olduğu bir dünyada tercihler özel bir paraya kaydığı zaman diğerinde (hızlı enflasyondan dolayı) tercih edilen paradaki ortalama enflasyon haddi geçici olarak düşer. Bu o ülkede trende nisbetle o paranın reel miktarındaki artışa rağmen fiyat seviyesinin düşmesini sağlayan bir gelişmedir. Alternatif paradaki enflasyon haddi bu ülkenin fiyat düzeyinden daha hızlı olarak yükselmesini sağlar. Keza enflasyon hızlı büyümenin olduğu ülkede, parasal büyümeyi aşar, diğerinde de düşüşe sebep olur. McKinnon'un belirttiği gibi bir dünya enflasyon indeksi dünya parasal büyüme indeksiyle birlikte muhtemelen hızlanacaktır.

Paralar arası ikamenin doğurduğu sonuçlar son yıllarda dikkatlerin bu alanda yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Uluslararası para ikamesi ve paranın gelir dolaşım hızı üzerine yazan D.H. Joines⁴¹ de bunlardan biridir. Brittain'⁴² izleye-

rek para talep eğrilerindeki kaymanın paranın gelir dolaşımında bir hareketlenmeye yol açacağını belirtmektedir. Para ikamesi sebebiyle ortaya çıkan uluslararası parasal iç bağımsızlık paranın gelir dolaşım hızında çapraz ülke korelasyonuyla yansıtılabilir, demektedir.⁴³ Çalışmasında uluslararası para ikamesinin yurtiçi para talebindeki istikrarı bozduğunu ortaya koymaya çalışan Joines para ikamesi elastikiyetiyle çapraz para talebi elastikiyeti arasında bir ayrım yapmakta, elastikiyetlerden birinin büyük (küçük) olmasının ötekini de büyük (küçük) olmasını gerektirmediğini belirtmektedir. Büyük bir çapraz elastikiyet para ikamesinin para talebini bozduğuna delalet ettiğini de ifade etmektedir.

Paraların talep tarafından ikame edilebilmesi yabancı paranın elde tutulma maliyetini bu da yurtiçi paranın hem talebini hem de dolaşım hızını etkilemektedir.⁴⁴ Fakat Joines yüksek ikame elastikiyeti olsa bile bunun yalnız başına para ikamesinin yurt içi para talebini bozduğu anlamına gelmeyeceğini vurgulamaktadır.

Gelişmiş ülkelerde paranın gelir dolaşım hızıyla ilgili olarak gözlenen düzenlilikler özellikle yüzen kurların başlamasından bu yana ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Dolaşım hızlarında bir düzenliliğin olması ve bunun dalgalı kurlardan sonra gözlenmesi ve herhangi bir ülkede kaideye uymayan dolaşım hareketlerinin ortaya çıkması diğer ülkelerdeki dolaşım bozukluklarıyla ilgili olabilir. 1977'nin başından itibaren Almanya ve İsviçre'de paranın gelir dolaşım hızında beklenmeyen düşüşe mukabil ABD'de aynı dönemde oldukça yüksek tesbit edilmiştir. 1977 öncesinde ise bunun tam tersi bir durum söz konusuydu. Yani ABD'de gelir dolaşım hızı düşük İsviçre ve Almanya'da yüksekti. Bu düzenliliğin neden dolayı ortaya çıktığını araştıran Brittain, "herhangi bir ulusal paranın talebi çeşitlendirilmiş para portföyünde tutulan para talebini yansıtılabilir. Optimal para çeşitlendirme kurları bu portföye de uygulanabilir. Portföyde paranın nisbeti onun getiri ve riskiyle orantılıdır." şeklinde açıklamaktadır.⁴⁶

Para ikamesi kendi başına bir teori midir yok-

sa onu herhangi bir teoriyle izah mümkün müdür? Bu arada belirtilmesi gerekir ki para ikamesi çoğu iktisatçı tarafından portföy teorisiyle izah edilmiştir. Ancak bunun doğru olup olmadığı meselesi önemlidir. Eğer para ikamesini portföy teorisiyle izah edeceksek paraların her birinin dolaşımında olmasını ve muamelelerde kullanılması bu teoriyle nasıl bağdaştırabiliriz. Lee R.Thomas⁴⁷'in çalışmasının amacı ekonomik ajanların her ikisini de tutmağa eğilimli olmaları halinde taiep yönünden yabancı ve yerli paraların ikame şartlarını göstermek ve daha genel anlamda aktif ikamesinin belirleyicileriyle para ikamesinin belirleyicilerini tefrik etmektir. Bilinen portföy teorik yaklaşımlarda kullanılan yabancı faiz oranı, yabancı enflasyon oranı beklenen döviz kuru değişimleri gibi fırsat maliyetini etkileyen unsurların dahil edilmesi halinde eğer yatırımcılar bütün paralar cinsinden ödünç alabiliyorlarsa yurtiçi para talep fonksiyonları argümanları görüşü başarısız olacaktır. Onun için portföy teorisi sermaye hareketliliğini izahta yardımcı olmakla birlikte para ikamesini izahta fazla iş göremeyebilir.⁴⁸ Fakat para ikamesinin sebep ve sonuçları düşünüldüğünde ortak noktalar bulmak her zaman mümkün olsa bile portföy teorisi para ikamesini içine alacak şekilde genişletilmez. Çünkü para ikamesi bir ödemeler blançosu yaklaşımıdır.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Buraya kadar yapmaya çalıştığımız tartışmalar gösteriyor ki para ikamesi konusundaki tartışmalar çok geniş boyutlar taşımaktadır. Bu konunun hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler açısından önemi büyüktür. Ne var ki yapısı gereği para ikamesi gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelere farklı boyutlar kazanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde özellikle, her ne kadar tartışılmakta ise de, yazarların büyük çoğunluğunun kabul ettiği gibi ikame olayı esnek döviz kurlarına geçildikten sonra karşılaşılan bir gelişmedir. Bretton Woods sistemiyle getirilen arz yönünden

tam ikame, sistemin yıkılmasından sonra devreye giren dalgalı kurlarla risk ve getiriye bağılı olarak talep yönünden ikameyi gündeme getirmiştir. Sorun sadece para ikamesiyle de sınırlı kalmamış para politikalarının bağımsız olup olmaya çağrı bir başka deyişle parasal otonominin varlığı gündeme gelmiştir. Eğer paralar arasında ikame ilişkisi sözkonusuysa para politikaları bağımsız olamaz. Böylece sabit kurlar döneminde, esnek kur tartışmalarının öne sürdüğü (Friedman ve Johnson) gibi esnek kurların para politikalarının bağımsızlığını yerine getiremeyeceği bir başka deyişle artık ne sabit kurlar (parasal entegrasyonunun bir şekli olarak) ne de esnek kurlarda bağımsız para politikası takip edilebilir.

Gelişmekte olan ülkelere gelince, özellikle yüksek enflasyon olan ülkelerde, yerli paradan kaçış, (eğer tutulması yakın yıllara kadar Türkiye'de de olduğu gibi yasak değilse) yabancı paraların sadece değer stoku olarak değil, mübadele aracı olarak da talep edilmelerini sağlamıştır. Olayın büyük boyutlara ulaşması "dolarlaşma" problemini gündeme getirmiştir. Hatta öyle boyutlar kazanmaktadır ki, günlük kullanımın ötesinde yerli para bulundurmama yaygınlaşmaktadır. O takdirde de enflasyon vergisi ve hakimiyet kazançları tehlikeye düşmektedir.

Dünya ekonomisine entegrasyonumuz geliştikçe ve iktisadi hayatımız zenginleştikçe para ikamesini vakia olarak yaşamaktan kaçınmamız zordur. Politikaları bu yolda yeniden ele almak politika yapanların temel görevi gibi görünmektedir. Zira politika yaparken vereceğimiz yanlış bir kararın maliyetini karşılayacak kaynaklardan bizim gibi ülkeler mahrumdur.

NOTLAR

- ¹ Husted, S.L. The Theory and Empirical Estimation of Currency Substitution, PhD Dissertation 1980 s: 1-2
- ² Miles, Marc A. "Currency Substitution Exchange Rate and Monetary Independence" AER, 68, N: 3 (1978) s: 428
- ³ A.g.m., s: 430
- ⁴ Niehans, Jurg, International Monetary Economics, the Johns Hopkins University press, Baltimore-Maryland, 1984, s: 209-214

- ⁵ McKinnon, Ronald "Currency Substitution and Instability in the World Dollar Standard", AER, Vol. 7 (1982) s: 320-333
- ⁶ Boyer, Russell "Currency Mobility and Balance of Payment Adjustments" The Monetary Approach to International Adjustment Ed: B.Putnam and D.Wilford: New York, Praeger Publishers, 1978 s: 184-198
- ⁷ Dornbusch, Rudiger "Devaluation, Money and Non-Traded Goods" AER 63 N: 5 (1973) s: 871-880
- ⁸ Chen, C.N. "Diversified Currency Holdings and Flexible Exchange Rates", QJE, Vol 87 February 1973 s.96-111
- ⁹ Frankel, A.J. and Johnson, H.G, (Eds) The Monetary Approach to the Balance of payments, London 1978. Bu çalışmada özellikle Frankel ve Johnson'un "The Monetary Approach to the Balance of Payments: Essential Concepts and Historical Origins" adlı çalışmaları ile yine Johnson'un The Monetary Approach to the Balance of payments Theory" başlıklı çalışmalarına bakılabilir.
- ¹⁰ Boyer, a.g.e., s: 187-188
- ¹¹ Husted a.g.e., s: 7
- ¹² Dornbusch, a.g.e., s: 880
- ¹³ Lapan, H. and Walter Enders "Devaluation, Wealth Effects and Relative Prices" AER Vol: 68 n: 4 (1978) s: 601-613
- ¹⁴ Colve, G. and Rodrigues, C.A. "A model of Exchange Rate Determination Under Currency Substitution and Rational Expectation" JPE Vol: 85 June 1977 s: 617-625
- ¹⁵ Chen a.g.e., s: 98
- ¹⁶ Bkz. Miles a.g.e., s: 428-436
- ¹⁷ Husted, a.g.e., s: 10
- ¹⁸ A.g.e., s: 624
- ¹⁹ A.g.e. s: 624
- ²⁰ Calvo (1985) s: 176
- ²¹ Boyer, a.g.e., s: 189
- ²² Girton Lance and Don Roper "Theory of Currency Substitution and Monetary Unification" Economie Applique, Vol 23 (1980) s: 135-160
- ²³ A.g.e., s: 136-146
- ²⁴ A.g.e., s: 141
- ²⁵ Bkz. Miles a.g.e. s: 434-436
- ²⁶ Girton Lance and Don Roper "Theory and Implication of Currency Substitution JMCB vol: 31 (1981) s: 12-30
- ²⁷ Brillemburg, Arturo and Sasan Schadler "A model of Currency Substitution in exchange Rate Determination" IMF staff papers Vol. 26 (1979) s: 513-543
- ²⁸ A.g.e., s: 515-516
- ²⁹ McKinnon Ronald "Currency Substitution and Instability in the World Dollar Standard" AER Vol: 7 (1982) s: 320-333
- ³⁰ Ross, m "Currency substitution and Instability in the World Dollar standard: Comment AER, 74 (1983) s: 217-224
- ³² McKinnon and Kong Yan Tan "Currency Substitution and Instability in the World Dollar Standard Reply" AER vol 73 N: 3 (1983) s: 474-476

- ³³ Goldstein H.N. ve Haynes, S.E, "A critical Appraisal of McKinnon's World Money Supply Hypothesis", AER, 74 (1984) s: 217-224
- ³⁴ Miles (1978), s: 429
- ³⁵ A.g.e., s: 432
- ³⁶ Miles, Marc, "Currency Substitution some further results and Conclusion Southern Economic Journal, 48 (1981) s: 78-86. Ayrıca bkz. Mundel Robert A. International Economics, New York, Mac Millan 1968
- ³⁷ Miles (1981) s: 55
- ³⁸ Laney, O Leroy "Currency Substitutions: Comment Southern Economic Journal", vol 50 (4) (April 1984) s: 1196-1200
- ³⁹ Miles, Marc "Currency Substitution: Reply" Southern Economic Journal Vol 50: 4 (April 1984) s: 1201-1203
- ⁴⁰ Daniel, B.C. "Monetary Otonomy and Exchange Rate Dynamics Under Currency Substitutions" JIE 19 (1985) s: 119-139
- ⁴¹ Joines, D.H. "International Currency Substitutions and the Income Velocity of Money" Journal of International Money and Finance 4 (1985) s: 303-316
- ⁴² Brittain, Bruce "International Currency Substitution and the Apparent Instability of velocity in some Western European Economies and in the United States" JMGB Vol 13 2 (May 1981) s.154
- ⁴³ Jetnes a.g.e, s: 303
- ⁴⁴ A.g.e. s: 304
- ⁴⁵ Brittain a.g.e., s: 135
- ⁴⁶ A.g.e. s: 136
- ⁴⁷ Thomas, Lee R. "Portfolio Theory and Currency Substitutions" JMCB Vol 17 N: 3 (August 1985) s: 347-357
- ⁴⁸ A.g.e., s: 348

Avrupa Sendikalarının 1992 Sınavı

Emre KOCAOĞLU

Kıdemli bir sendikacı olan yazar,
halen Türkiye Denizciler Sendikası'nda
genel başkan danışmanlığı yapıyor.

Avrupa Topluluğunun 1992'de tek pazar halinde birleşeceği düşüncesi yakın zamana kadar eğlenceli bir senaryodan ibaret sayılıyordu. Gerçi 1986 yılında imzalanan **Tek Avrupa Senedi** ile, 1 Ocak 1992 günü Avrupa'nın iktisadi açıdan "**birleşme günü**" kabul edilmişti, ama çok kimse henüz bunu Eurocratların (AT'nin Brüksel merkezindeki uluslararası bürokratların) bir fantezisi olarak görüyordu. Konunun pratikte ne anlama geldiğini çok kimse tam olarak kavrayabilmiş değildi. Kağıt üzerinde soyut bir "birlik-beraberlik" edebiyatı gibi görünen "Tek Pazar" hedefinin devletleri, milletleri ve insanların günlük yaşamını nasıl etkileyeceği tartışmaları daha gündeme gelmemiştir.

1992 yılı yaklaştıkça, bu soyut kavramın da git-tikçe somutlaştığı görüldü. Herkes anladı ki, "**Tek Pazar**" diye bilinen 1992 birleşmesi somut olarak şu anlama gelmektedir: **Avrupa'da önce sert bir iktisadi ve sosyal deprem olacak, sonra da daha yüksek bir kalkınmışlık düzeyi içinde Avrupa'nın yeniden kurulması ve herkesin yeni roller üstlenmesi gerekecektir.** Bu gerçeğin anlaşılmasıyla Avrupa'nın hemen her şehrinde, hemen her meslek dalında, 1992'nin ne getirip ne götüreceğine ilişkin tartışmalar başladı. Özellikle 1988 yılında bu gibi tartışmalar, araştırmalar ve seminerler yoğun biçimde yaşandı.

Bu araştırmalar ve tartışmalarla şu ortaya çıktı: **Tek Pazar birleşmesi; gerekli, yararlı ama sancılı bir operasyon olacaktır:**

Tek Pazar gereklidir, çünkü artık Avrupa'nın ABD karşısında teknolojik direnme gücü kalmamıştır. Teknolojik üstünlük kesinlikle ABD'dedir. Bunun nedeni, ABD'de 200 milyonluk dev bir iç pazara göre oluşan rekabet şartlarının zorlamasıyla teknolojinin de süratle gelişme fırsatını bulmasıdır. Oysa Avrupa ülkelerinin kendi iç pazarları çok daha küçüktür, bu nedenle rekabet şartları daha gevşek, teknolojik ilerleme ve rasyonelleşme baskısı da daha azdır. Rekabetin gevşek olması ilk anda Avrupa firmalarının hayatını kolaylaştıran bir unsur gibi görünmektedir, ama son tahlilde rehavet yaratan ve yarışta geri bıraktıran

bir handikap olmaktadır. Teknoloji ve rasyonelleşme yarışını kaybeden taraf ise, giderek önce ekonomi ve siyasette de kaybedecektir. Şu halde, Avrupa ülkeleri arasındaki sınırları hiç olmazsa ekonomik anlamda kaldırmak ve bir yığın uyduk ulusal pazar yerine devasa ve tek bir Avrupa Pazarı yaratmak gerekmektedir.

Tek Pazar yararlıdır, çünkü artan rekabetin ve büyüyen ölçeklerin itici gücüyle Avrupa'nın birçok ekonomik ve sosyal sorunu çözüm yoluna girecektir. Cecchini Raporuna göre ilk yılda % 7 kalkınma hızı sağlanacak ve 5 milyon yeni iş yaratılacaktır. Halen Avrupa işgücünün % 11'i olan 16 milyon işsizın tümüne 3 yıl içinde iş bulacaktır. Ticaret hacmi ve üretim artacak, enflasyon düşecek, refah düzeyi yükselecektir.

Tek Pazar Sancılıdır, çünkü yerleşik düzenin önce yıkılıp sonra yeniden kurulmasına dayanmaktadır. Ulusal yasalar geçersiz kalacak, alışkanlıklardan vazgeçilecek, "yabancı" bellenen insanların daha iyi çalıştıkları takdirde pastanın kremasını göturmelerine tahammül edilecektir. Özellikle ticari rekabet acımasız olacaktır: Birçok firma dayanamayıp batacak, birçoğu da batmak için birleşmek zorunda kalacaktır. Yaratılan yeni işlerin yanında, birçok meslek de gözden düşecek ve birçok insan uyumsuzluk yüzünden işsiz kalacaktır. Yani ölen ölecek, kalan sağlar bizim olacaktır.

1992 depremi sonucunda kalan sağların rahat edeceğini, ama bu arada kim vurduya gitmenin de mümkün olduğunu kavrayan Avrupa'da şimdi en yaygın soru şudur: **"1992 birleşmesine evet, ama acaba biz nasıl etkileneceğiz?"** Avrupa içi sınırların kalkmasıyla işsiz kalacak olan 100 bine yakın gümrük memuru da; vergilerin standardize edilmesiyle bütün vergi sistemini değiştirmek zorunda kalacak olan bazı ülkelerin maliye uzmanları da; mezunlarının bütün Avrupa çapında meslek icra edebilmeleri için üniversite yöneticileri de; artacak rekabet koşullarında batmak için birleşmek ve yepyeni yatırım ve üretim stratejileri bulmak zorunda kalacaklarını kestiren şirket yöneticileri de; kısaca bütün kesimler ve gu-

ruplar, 1992 depreminden en az zararlı çıkmak, hatta bu depremden yararlar devşirmek amacıyla araştırmalar ve tartışmalar yürütüyorlar, muhtemel senaryolar üzerinde çalışıyorlar.

1992 depreminin sosyal sonuçları itibariyle sendikaların da aynı hazırlanma gayretine girmeleri kaçınılmazdı. Çünkü "1992", esas olarak sermayenin, malların ve hizmetlerin hiç bir sınır tanımadan Avrupa içinde serbest dolaşımı anlamına geliyordu ve böylece tek tek ülkelerin ticari ve iktisadi yasaları fiilen ortadan kalkıyor, bunların yerine şimdilik son derece muğlak birtakım düzenlemeler geliyordu. Yeni düzenlemeler kağıt üzerinde çok güzeldi, ama günlük hayatta karşılaşılabilecek sorunları somut olarak düşününce ortaya çıkan kargaşa tablosu sendikal bakımdan dehşet vericiydi: Örneğin, bir İngiliz bankası gidip Hollanda'da izinsiz şube açacak ve oradaki ticari faaliyetlerinde Hollanda yasalarına değil, İngiliz yasalarına uyacaktır. Peki ama, bu bankada çalışacak olanlar hangi ülkenin iş yasasına ve sendikasına bağlı olacaklardı? Sözleşmelerini kim yapacaktı? Kaç saat çalışacaklardı? Emeklilikleri hangi sisteme göre olacak? Hangi iş yasalarına göre ve neler hak, neler yasaktı?

Avrupa Sendikaları, bu soruların cevaplarını araştırmaya başladılar. Hem tek tek kendi bünyelerinde ulusal düzeyde, hem de ETUC (Brüksel merkezli Avrupa Sendikaları Konfederasyonu) düzeyinde seminerler düzenlediler, araştırmalar yaptılar, yetkililerle temaslar kurdular ve taleplerini iletiler.

Avrupa Sendikaları bu girişimlerinde ilkin umutlu sonuçlar alır gibiydiler: 12 Mayıs 1988 tarihli ETUC Kongresinde, AT'nin en üst yöneticisi, Komisyon Başkanı Jacques Delors, sendikaları rahatlatmıştı: İşçi hakları, sendikal haklar ve sosyal güvenlik hakları Avrupa uygarlığının temeliydi, 1992 sonrası Avrupasında da elbette aynı ilke geçerli olacaktı ve hatta daha da ileri gidecekti. Örneğin şu üç hususu şimdiden vaad edebilirdi:

1) ILO standartları gibi, ama elbette ILO'nun çok üstünde, Avrupa çalışma standartları saptanacaktı.

2) 1992 sonrasında şirketlerin kendi ulusal yasalarıyla başka ülkelerde faaliyet göstermeleri sendikal kargaşa yaratacağı için bir Avrupa Şirketi kavramı oluşturulacak ve uygulanacaktı.

3) AT'nin "sosyal diyalog" ilkesi Avrupa yasalarıyla teyid edilecek ve Almanya'nın "işçinin karara katılması" (co-determination) uygulaması, işyeri düzeyinde ve hatta siyasal düzeyde, bütün Avrupa'ya yaygınlaştırılacaktı.

Jacques Delors'un bu güzel sözleri iyiydi ama, Avrupa hükümetleri arasında bu kadar pembe düşünmeyenler de vardı: En başta Mrs. Thatcher olmak üzere, bütün muhafazakarlar Delors'a yüklendiler: O kendisini ciddi ciddi Avrupa Başbakanı mı sanıyordu? Kim oluyordu da bütün Avrupa hükümetlerini bağlayacak beyanlarda bulunuyordu? Ekonomik birleşmede bu gibi şeyleri kabul edebilirlerdi, ama sosyal uygulamalarda standardizasyon olmazdı, bunu her ülke kendi sosyal, tarihsel ve kültürel süzgecinden geçirerek ayrı ayrı sentez edecekti.

Bu tartışma işçiler açısından çok tatsız bir biçimde gelişti ve sonunda **"ekonomik ve ticari entegrasyona evet, ama sosyal harmonizasyona hayır"** diyenler AT Yönetiminde çoğunluğu sağladılar.

AT'nin en yetkili kurumu sayılan Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi (European Council), 27-28 Haziran'daki Hannover Zirvesinde, Delors'un vaatlerinin aksine, "kalkınma önündeki engelleri kaldırmak suretiyle büyük Tek Pazar'ın her yerde deva olduğu" tezini benimsedi. Yani **"Bütün amacımız Tek Pazar'ın kurulmasıdır, bunun sihirli yolu da kalkınma önündeki engellerin kaldırılmasıdır, sosyal konular pek de önemli değildir. Sosyal konuların ayrı bir hedef olarak ele alınması şöyle dursun, bunlar kalkınmaya engelse göz ardı bile edilebilir..."**

Avrupa Sendikaları bu soğuk düşün darbesinden tam kurtulmadan, yeni bir darbe daha geldi: Komisyonun sosyal konularla görevli Başkan Yardımcısı Manuel Marin (İspanyol sosyalisti) 14 Eylül 1988 tarihli ve **"İç Pazarın Sosyal Boyutu"** başlıklı bir doküman hazırladı. Komisyonun da gö-

rüşüp kabul ettiği bu resmi doküman Avrupa Sendikaları için müthiş bir hüsrana sebebi oldu. 72 sayfalık bu dokümana göre; esas olan sadece ekonomik birleşme hedefiydi, sosyal boyut ayrı bir hedef değildi, ekonomik birleşmenin tamamlayıcısı olarak nasıl olsa peşinden gelecekti, sendikal hakları ve sosyal kazanımları ayrıca himaye etmek gündemde değildi.

Bu dokümanın yayınından ve kabulünden sonra AT organlarının tavrı vahim biçimde değişti: Resmî toplantılarda artık sendikalara, işçilere eskisi kadar sıcak bakılmıyordu. İkili görüşmelerde ise, özellikle AT'nin sosyalist kanadı sendikacılarla şunu söylüyordu: "Ah, bize kalsa böyle olmaz, çünkü biz sizi çok seviyoruz. Ama ne yapalım ki şu Mrs. Thatcher başta olmak üzere muhafazakar hükümetler baskı yapıyor. Biz de, 1992'deki ekonomik birleşmeyi tehlikeye atmak için, sosyal boyuttan şimdilik vazgeçiyoruz." Ve hemen peşinden de ekliyorlardı: "Ama sakın yılmayın, mesele bitmiş değildir. Bütün sendikalar kendi ülkelerinde kendi hükümetlerini sıkıştırın, onlar da AT'deki temsilcilerine talimat versin, o zaman durum değişecektir."

Zaten Avrupa Sendikalarının yaptığı da buydu. Buydu ama, Avrupa ülkelerinin çoğunda siyasal iklim işçi aleyhineydi: Birçok ülkede ya zaten muhafazakârlar iktidardaydı, veya sosyalistlerin iktidarda olduğu ülkelerde bile en muhafazakârca politikalar uygulanıyordu. Avrupa'da eskiden adeta ayıp bir kelime sayılan "kapitalizm" şimdi sadece kapitalistlerin değil, Tek Pazar'dan yarar uman kitlelerin bile neredeyse umudu olmuştu. Daha düne kadar "suç" kavramıyla eş anlamlı görülen "Çok Uluslu Şirketler", geleceğin Birleşmiş Avrupasına ait olmak şartıyla artık bir kurtuluş yolu gibi görünüyordu ve sosyalist çevrelerce bile destekleniyordu.

Bütün bunların yanı sıra seçmenlerin siyasal tercihleri de maalesef umut vermiyordu. İnsanlara tuhaf bir hal olmuştu: işçi sınıfı bilincinin en keskin olduğu İngiltere'de bile, TUC üyesi olan ve İşçi Partisine düzenli aidat ödeyen sendikali işçilerin % 50'den fazlasının son seçimlerde Mrs.

Thatcher'e oy verdiği söyleniyordu.

Bütün bu bulgular şunu gösteriyor: Şimdi Avrupa sendikaları tam bir sınav eşiğindedir. Neo-Kapitalizmin bu yeni saldırısı karşısında değişen şartlara göre yeni yöntemler ve yeni stratejiler geliştirmek ve bu mücadeleyi mutlaka kazanmak zorundadırlar. Mücadele etmemek gibi bir lüksleri yoktur: Şartlar o kadar aleyhe gelişebilir ki, durumu olduğu gibi kabul edip boyun eğerse, tükenebilirler. Bu nedenle mücadeledir: Dünya değişmiştir, teknolojik devrim üretim sürecini değiştirmiş ve yepyeni bir işçi sınıfı yaratmıştır. Üretimde manuel emeğin eski ağırlığı kalmadığı için, manuel emeğe dayalı siyasal tezler de artık geçmişte kalmıştır.

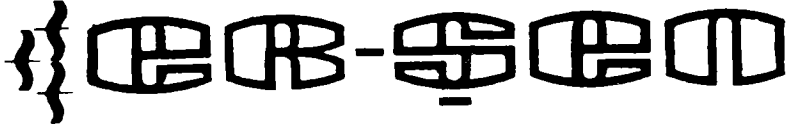
Dolayısıyla bireylerin ve kitlenin siyasal davranışları da değişmiştir. Kilidin anahtarı işte bu "değişmişlik"tir, bunu yakalamak ve buna uygun yeni tezler geliştirmek ve yeni stratejiler uygulamak gerekmektedir.

Bu mücadeleye girerken Avrupa Sendikalarının muhtemel bir handikapı daha akla geliyor: Her şey, 1992'den itibaren, sosyal hakların ve sendikal kazanımların artık Avrupa yasalarının özel olarak himaye edilmeyeceğini gösteriyor. Oysa kıta Avrupası sendikaları, özellikle son savaştan bu yana yasal himaye altındadırlar ve

muhtemelen buna alışmışlardır. Bundan yoksun kalma ihtimali Avrupa sendikalarını ciddi biçimde düşündürmektedir: Kazanımları korumak ve yeni haklar elde etmek için yasal himaye olmaksızın mücadele vermek kolay olmayacaktır.

Avrupa sendika hareketi tarihsel kökenleri ve geleneği itibarıyla mücadeleciler bir harekettir. Geçmiş parlak başarılarla doludur; çok büyük başarılar atlatmıştır. Şimdiki durumun da vahim olduğu açıktır: Avrupa Topluluğunda güvenilen dağlara kar yağmıştır ve siyasal şartlar da aleyhedir. Ama Sendikalar bu durumu çok önceden sezmışler ve çözüm aramaya koyulmuşlardır. Yani mücadeleye tam zamanında başlamıştır. Umutsuzluğa yer yoktur: Avrupa sendikalarının yeni Avrupa'nın analizini en iyi şekilde yapacaklarına ve 1992 Avrupasında da ağırlıklık ve saygın yerlerini korumanın çaresini bulacaklarına inanmak gerekir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nın engin tecrübeli ve saygın Genel Müdürü Francis Blanchard'ın geçen yıl ABD İşçi Sendikaları Konfederasyonu AFL-CIO'nun Kongresinde söyledikleri belki de geleceğin en veciz kehanetidir: "Yaşanan buhranlarda sendikacılığın mağlup olacağını sananlar aldanıyorlar, çünkü sendikacıların en büyük gücünün mücadele ve pratik çözüm yeteneği olduğunu unutuyorlar."

ULUSLARARASI TAŞIMACILIK A.Ş.

MERKEZ: İ.M.Ç. 5. Blok 5614 Unkapanı-İST.

AVRUPA ve İNGİLTERE'nin

Her Bölgesine Göndereceğiniz

“GÜMRÜKLÜ
KARGOLARINIZ”

için

PARSİYEL SERVİSİMİZ

Günlük **T.I.R.** seferleri ile hizmetinizdedir.

İSTANBUL

Tel:522 50 82

526 41 95

527 58 37

527 83 91

MÜNCHEN

Tel:089-53 92 75

53 92 76

53 09 116

53 09 117

LONDON

Tel:01-627 02 82

627 02 83

Tlx:22486 Ersn TR

Tlx: 522 489

5213447

Tlx: 895127

Burası Çerkezköy...Türkiye! İleri Teknolojinin Merkezi.

Burası ne Japonya'nın dünyaca ünlü fabrikalarından biri, ne ABD'de NASA'nın bir üretim sahası. Bu dev kompleks Türkiye'ye üstün ürünler sunan ileri Profilo teknolojisinin yarattığı Profilo Çerkezköy Tesisleri... Burada üretilen dayanıklı tüketim ürünleri dış pazarlarda aranıyor, dünyanın ünlü markaları ile rekabete girebiliyor. Çünkü hepsi TSE garantili ve dünya normlarında kaliteye sahip, ünlü Profilo'lar. Hepsi, bir ailenin mutluluğu için gerekli olan

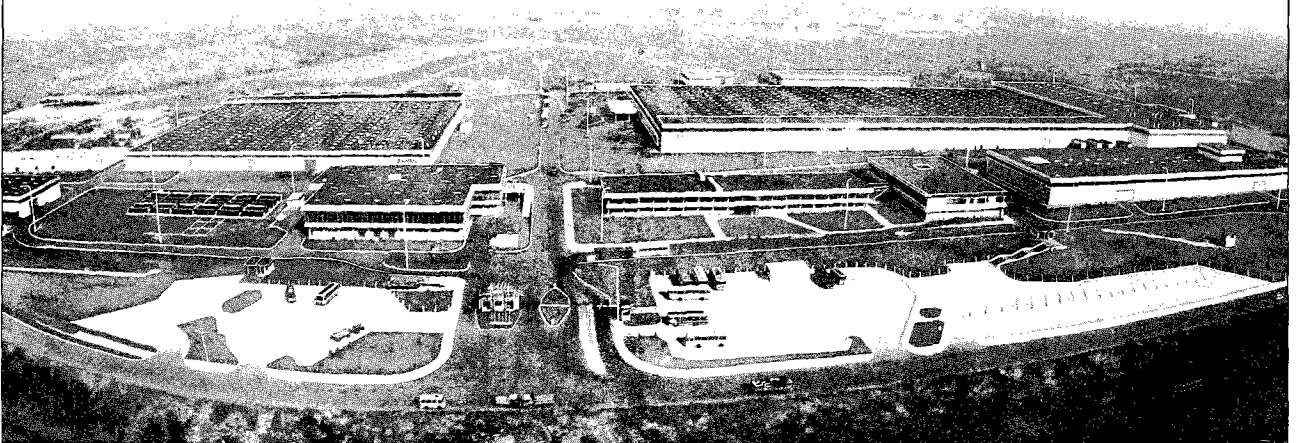
özelliklerle donatılmış, çelik gövdeli, yıllara meydan okuyacak sağlamlıkta, zamandan ve paradan tasarruf sağlayacak nitelikte...

Yabancı uzmanların da çalıştığı 120.000 m² kapalı alandan oluşan bu tesislerde değişen dünyanın gelişen teknolojisi titizlikle uygulanır, yeni teknolojiler geliştirilir.

Günlük yaşantımızın ayrılmaz parçası olan ev gereçlerinde ilkleri hep Profilo yaratmıştır. Halkımız,

çağımızın, ev kadınlarına sunduğu olanaklarla Profilo sayesinde tanışmıştır. Gelecekte de ilerleyen teknolojinin yeniliklerini ilk Profilo sunacaktır sizlere. Herşey insanlarımızın daha rahat yaşamalarını, zamanlarını sevdiklerine ayırmalarını sağlamak için. Profilo ile daha mutlu ailelere, daha güzel yarınlara.

MUTLU AİLENİN PROFİLİ

Değişen Dünya, Gelişen Dış Politikamız ve Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Öğretimi

Gökhan KOÇER

Yazar, İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde yüksek lisans öğrencisi.

Yirminci yüzyılın sonuna geliyoruz. Dünyamız bugüne dek yaşamadığı bir hızla değişiyor. Değişimin içerik ve hız kapasitesi karşısında şaşırıp kalıyoruz. Süper devletler arasında buzlar kırılırken, yeni buzdağları yükseliyor yeryuvarlağımızın değişik bölgelerinde. Savaşlar; bitiyor, diğer yandan yeniden başlıyor. Genel bir barış anlayışı üzerinde oydaşma çabalarına karşın barışlar çoklukla içtenlikten uzak. Çıkarlar dostları düşman, düşmanları dost yapıyor. Doğal gaz boru hatları, ortak işbirliğinin sonucu oluşan telekomünikasyon uyduları, olimpiyat oyunları bu anlamda ülkelerin dış politikalarını boyutlandırıyor. Dış politikaların kazandığı bu yeni boyutlar, uluslararası politikanın genel görünümünü de değiştiriyor...

Bu görünüm çerçevesinde, Türkiye'de uluslararası ilişkiler öğretimine bakmak istiyoruz. Çünkü, gelecekte ülkemizin dış politikada karar alma düzeyinde sorumlu ve yetkili olabilecek kişilerine verilen uluslararası ilişkiler öğretimi, yakın geçmişe göre oldukça önemli bir duruma gelmiştir.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÖĞRETİMİNİN GELİŞİMİ

Uluslararası ilişkilerin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkışı ve akademik öğretimi ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde, I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, çoğunlukla "Uluslararası Politika" ya da "Dünya Politikası" genel başlıkları ile olmuştur.¹ Bu dönemin öğretimi daha çok yakın diplomatik tarih anlayışı ve içeriğindedir.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde uluslararası ilişkiler öğretimi, uluslararası politika olarak A.B.D.'de başlıca iki yönde gelişmiştir. İlk olarak, yakın diplomatik tarih bile eski sayılıp, "günlük olaylar görüşü" olarak çevirebileceğimiz "current events point of view" bir anlayışla uluslararası politika incelenmeye başlanmıştır. İkinci yön ise uluslararası örgütler olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki dönemde ve savaştan sonra, siyasal bilimlerdeki geliş-

melere paralel olarak kuvvet politikasının incelenmesine başlanmıştır.

Avrupa'da ise uluslararası ilişkiler öğretimine II. Dünya Savaşından sonra, öncelikle de Fransa ve İngiltere'de başlanmıştır.

Ülkemizde geniş anlamdaki uluslararası ilişkilerle ilgili Milletlerarası Genel ve Özel Hukuk ve Diplomatik Tarih, üniversitelerimizin kuruluşundan beri programlarında yer almıştır. Dar anlamda, yani Uluslararası Politika anlamındaki anlayış Milletlerarası Münasebetler öğretiminin A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1956 ders yılından beri verilmesiyle yerleşmiştir. Ülkemizdeki öğretimde dönük noktası sayılan bu tarihte, Milletlerarası Teşekküller dersi Milletlerarası Hukukdan ayrılmış, ayrıca Milletlerarası Münasebetler, Milletlerarası Aktüel Meseleler, Mukayeseli Diplomatik Teşkilat ve benzer dersler programda yer almıştır.

Bugün, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, İ.Ü. İktisat Fakültesi ile Gazi, Marmara, Ortadoğu Teknik, Uludağ ve son olarak da Bilkent üniversitelerinin İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültelerinde bağımsız birer bölüm olarak öğretim veren Uluslararası İlişkiler bölümleri vardır. Ayrıca, kamu yönetimi, iktisat, maliye gibi bölümler de uluslararası ilişkiler ve ilgili dersler almaktadırlar.

BAZI GÖZLEMLER VE ÖNERİLER

Uluslararası ilişkiler yalnız uluslararasındaki ilişkileri değil, devletler, hükümetler, uluslararası kuruluşlar, konfederasyonlar, ittifaklar, bölgeler, vatandaşlar, kültürel, endüstriyel ve dinî birlikler arasındaki ilişkileri de inceler.²

Bu içerik zenginliğinden dolayı uluslararası ilişkiler, hem fiilî, hem de bilimsel bazda artan bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Bugün uluslararası ortam o hale gelmiştir ki hiçbir uluslararası aktör tek başına, bağımsız olarak birtakım varlığı yok sayarak bir davranış ya da strateji geliştirememektedir. Bu nedenle uluslararası ilişkiler bilgisi devletlerin dış politikalarının yürütülmesinde görev ve yetkileri yüklenenler açısından önem

taşımaktadır.

Uluslararası ilişkiler öğretimi de, diğer sosyal bilimler gibi öncelikle öğrencinin genel olarak bilgisini ve kültürünü artırmak amacını taşır. Bu genel amacın yanında özel amaçlar da vardır. Amaçlar öğretimin verildiği düzeye göre değişmektedir.³

Önlisans düzeyinde yapılan öğretimin amacı meslekî ve teknik değildir. Bu düzeyde öğretim uluslararası ilişkilere giriş niteliğinde olmalıdır. Öğrenciye uluslararası toplumun içeriği, devletlerin hareketlerini düzenleyen kuralları, uluslararası politika gibi temel bilgiler verilmelidir.⁴ Ayrıca, uluslararası ilişkiler dersinin branş harici olarak verildiği öğrencilere, bu bilginin gerekliliği öncelikle ve tatmin edici bir içerikte aktarılmalıdır.

Bugün üniversitelerimizin başlıca sorunu, mevcut eğitim-öğretim ve yönetim sistemidir. Tartıştığımız birçok sorun da buradan kaynaklanmaktadır. Bu konunun genel bir sorunumuz olması nedeniyle tartışmaya girmek istemiyoruz. Ancak, şunu savunabiliriz: "Üniversitede ders öğretilmez; üniversitede düşünebilme, aydın, çağdaş olma öğretilir. Üniversite öğretme yeri değil, öğrenme yeridir; birlikte düşünerek, araştırarak, tartışarak öğrenme yeridir. Gerçek üniversitede dersler kısa sürede unutulur gider; sanılanın tersine profesörler dahil kimse kimseye belirli bir şey öğretmez. Yalnızca o alanın düşünce kaynakları, araçları tanıtılır. Öğrenci isteğinde, seçtiğinde, katkısı ölçüsünde öğrenir."⁵

Yukarıdaki savın doğrultusunu da düşünecek olursak, önlisans düzeyindeki uluslararası ilişkiler branş öğrencilerine verilen öğretimin başlıca amaçları şunlar olmalıdır.⁶

- Öğrencinin bilgisini artırma
- Öğrencinin yetenek ve becerisini artırma
- Öğrencinin ilgisini artırma
- Öğrencinin kanaatlerinin oluşmasına yardım etme
- Öğrencinin anlayışını artırma
- Öğrenciler arasında anlayış ve işbirliğini geliştirme
- Öğrenciye araştırma ve analitik düşünme

zihniyeti ve becerisini kazandırma

Lisans düzeyindeki öğretimin amacı ise genel olarak meslekîdir. Hedeflenen, öğrenciyi uluslararası ilişkiler ile ilgili Dışişleri Bakanlığı ve diğer resmî ve özel kuruluşların dış ilişkilere ve uluslararası ilişkilere dair görev ve uzmanlık kollarına hazırlık olmalıdır.⁷

Ülkemizdeki öğretimin amacı ve içeriği de bu anlamda bugünkü kargaşadan kurtararak, kesin çizgileriyle saptanmalıdır. Bugün her ne kadar, ülkemizdeki öğretimin işlevi ve hedefi meslek adamı ve uzman yetiştirme amacına yönelik gözükse de ya da bu amaç savunulsa da, bunun hakkıyla gerçekleştirildiğini söylemek zordur. Amacın, uluslararası ilişkiler disiplininde bilim adamı yetiştirmek mi, teknik, meslekî bilgi verilerle uzman ve diplomat adayları ortaya çıkarmak mı, yoksa bu bilginin sadece genel kültür için mi gerekli olduğuna karar verilmelidir.

Türkiye, -büyük devletlerinki anlamında- bir global dış politika anlayışına ya da biçimine sahip değildir. Bunun en önemli nedenleri, ülkemizin coğrafi konumu ve jeopolitik durumu olduğu kadar, temel gerek ve yeter siyasî, ideolojik ve ekonomik koşulları da taşımamasıdır. Buna karşılık, siyasî coğrafyası ve kendi içsel dinamik unsurları dolayısıyla Türkiye'nin dış politikası çok boyutlu, dengelere dayalı geniş bir tabana oturmuştur.

Uluslararası ilişkiler öğretimi verilirken öncelikle ülkenin koşulları ve fiilî dış politikası, gerçekçi bir yaklaşımla öğretime yansıtılmalıdır. Ülkemizdeki öğretim de, yukarıdaki saptamanın gerçekliği doğrultusunda bu anlayışın üzerine oturtulmalıdır.

Öğretimimizde gerçekçilik görece yakalanırken, güncellikten uzak kalınmaktadır. Türk Dış Politikasının bugünü ile ilgili bir şey verilmemektedir. Ana çizgileriyle saptama yapılmaktan bile kaçınılmakta; eleştirel ve analitik yaklaşımlar dışlanmakta ya da konular oldukça yüzeysel bir biçimde ele alınmaktadır. Uluslararası politikada da olduğu gibi, dış politikamızdaki değişiklikler ve gelişmeler öğretim bazına aktarılmamaktadır.

Özellikle yukarıdaki bağlamda olmak üzere bir örnek verecek olursak; en azından, Cumhuriyet'in temel dış politika ilkesi kabul edilen, önemli ölçüde de uzun yıllar dış politika çizgimizi belirlemiş, fakat bunun yanında herkesin de işine geldiği gibi anladığı "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesinin anlam ve içeriğinin ne olduğunun tam olarak verilmesi gerekir. Ancak, sadece bu ilke ile dış politika yapmanın zamanının geçmiş olduğu da görülmelidir.

Uluslararası ilişkiler öğretiminde sadece devletler hukuku ve siyasî tarih vermek yeterli değildir. Uluslararası ilişkilerin genel anlamda siyasî tarih ile çakıştığı kabul edilebilir. Nitekim, öğretimin ilk yıllarında bütün dünyada böyle algılanmıştır. Yine, uluslararası hukuk da, uluslararası ilişkilerde birçok noktaya açıklık getirebilir. Ancak, günümüzün uluslararası ilişkileri sadece devletler arasında gelişmediği gibi, bu ilişkilerin platformunu ve devletler arasındaki girift ilişkileri, yalnız tarihçi ve hukukçu mantığıyla, yaklaşımla açıklamak mümkün görünmemektedir. Günümüz dünyası, bilim, kültür, spor, uzay çalışmaları, teknoloji, insanlığın gelecekteki yaşamının ne olacağının yanıtını arama çabaları, gizli silah satışları, ambargolar, açlara yardım ile biçimlenen bir dünya haline gelmiştir. Böyle bir dünyada, uluslararası ilişkiler ya da devletlerin dışişleri gibi alanlarda herhangi bir konumda bulunacak kimseler sadece tarihçi ve hukukçu nosyonu ile olaylara yaklaştıklarında fazla olumlu sonuç beklememek gerekir. Bu kişilerin uluslararası ilişkiler disiplinine sahip olmamaları ise tehlikeli bile olabilir.

Değişen ve gelişen dünya, dolayısıyla uluslararası ortam nedeniyle, ülkemizdeki öğretimde yer alması düşünülebilecek bazı derslerin konu başlıklarını şöyle sıralayabiliriz:

- Uluslararası ilişkiler felsefesi
- Stratejik ve siyasî coğrafya
- Jeopolitik, emperyalizm ve kuvvet
- Askerî kuvvet ve dış politika
- Savaş ve barışta siyasî ve askerî strateji sorunları

- Ortak güvenlik
- Silahlanma-silahsızlanma
- Savunma politikası ve T.C. ulusal savunma politikası
- Uluslararası örgütler ve yönetimleriyle ilgili sorunlar
- Uluslararası kültürel ilişkiler (kita kültürleri v.b.)
- Uluslararası yeraltı-illegal ve ulusal bağımsız-kurtuluş örgütleri (FKÖ v.b.)
- İdeoloji ve darbe taktikleri-az gelişmiş ülkelerde darbeler-kontrgerilla hareketi
- Türk Dış Politikasında güncellik
- Uluslararası ilişkilerle ilgili araştırmalarda yöntem ve teknikler.

Sıralanan bu başlıklar ya da yakın başlıklar ile bazı dersler programlarda yer almaktadır. Ancak bunların gerçek anlamda, tam anlamları ile verildiklerini söylemek güçtür.

Yirminci yüzyılın özellikle son çeyreğinde yaşanan olaylara paralel olarak ortaya çıkan "kriz" ve "kriz politikası" kavramları Türk Dış Politikasına da 1974 Kıbrıs olayı ile yerleşmiştir. Ancak bu kavramlar, günümüze kadar Dışişlerimizde yeterince ciddiye alınmamış, üzerinde çalışmalar yoğunlaştırılmamıştır. Aynı noksanlık akademik düzeyde de vardır. Bunun nedeni, herhalde, krizin sadece bir olgu olarak anlaşılması; buna karşılık da kriz politikasının çözüm için bir yol, hatta bir diplomasi çeşidi olarak görülmemesidir. Türkiye'nin Yunanistan sorunsalının çözüm sürecinde bu iki kavramın önemli bir konuma sahip olmaları gerektiği düşünülmelidir.

Oyun teorisi ve simülasyon da, günümüzün teknolojisi ile oldukça gelişmiş, kompüterize olmuştur. Ancak, akademik öğretimimizde pek kabul görmemiştir. Bu konudaki çalışmalar, geçmiş yıllardan daha düşük düzeyde bulunmaktadır.

Akademik düzeyde uluslararası ilişkiler ya da bu dal ile ilgili dersleri veren öğretimci çoğunlukla konuyla ilgili background'a, yeterliliğe sahiptirler. Ancak, düşük bir oran oluştursalar da, emekli subayların, ataşelerin, büyükelçilerin öğretim görevlisi olarak ders vermeleri pek gerçek-

çi değildir. Her ne kadar, bu kişiler meslekten gelmeleri nedeniyle bir birikime sahiplerse de, akademik öğretimde verilmesi gereken anılar yumağı olmasa gerek. Ayrıca, sözkonusu kişiler, konferans, panel v.b. yollarla öğretime katılmaları ve katkıları mümkünken böyle bir uygulama da fazlasıyla var denilemez.

Akademik düzeydeki araştırmalar da düşük düzeydedir. Bugün dış politika araştırmaları konusunda, üniversite dışında daha çok faaliyet vardır.

Bölgesel araştırmalar gelişmemiş durumdadır. Türkiye'de henüz bir "Yunanistan İncelemeleri", bir "Sovyet Araştırmaları", bir "Ortadoğu" merkezi yoktur. Avrupa ile bütünleşmeye hazırlanırken Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimizi akademik olarak inceleme çabaları belli bir düzeye henüz ulaşmamıştır.

Türk Dışişleri Bakanlığına hakim pragmatik ve hukukî gelenek, sorunların yıllardır teknik ve hukuk açılarından algılanarak, dış politika davranışlarının hukukî bir çerçeveye oturtulmasına ve hukuk terimleri ile açıklanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı, Dışişleri üniversitelerdeki devletler hukuku uzmanları ile daima iyi bir ilişki içinde bulunmuştur. Uluslararası ilişkilerdeki "realite"-yi görmezden gelerek hukuk alanı ile sınırlı kalan bu işbirliği, siyasî tercihler geliştirme ve diplomasiyi değişen şartlara uydurma anlamında planlama faaliyetlerine girişilmesini önlemiştir.

Üniversiteler genellikle bilgi, anlatım, tartışma, araştırma çerçevesinde bir alt yatırım yaparlar, hazırlarlar. Daha ayrıntılı olarak kavram, içerik, yöntem ve araçlar ile belirli bir amaca yönelik alternatifler ortaya konur. Bu bağlamda üniversiteleri ya da dar anlamda akademik öğretimi tercih, seçenek üretme ve geliştirme amacına yönelik görebiliriz. Bu açıdan üniversitelerin topluma öncülük ve yol göstericilik görevi kabul edilmiş bir olgudur. Ancak Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan, toplumun aydın, ses çıkaran kesimlerini depolitize etme ve yönetimdeki etkisini, katkısını en aza indirme sürecinden üniversite de etkilenmiştir. Bugün, ülkemizde dış politika yapılması sürecine ve Dışişleri Bakanlığına akademis-

yenilerin teorik katkısından bile söz etmek mümkün görünmemektedir.

Son olarak şunu net bir biçimde söyleyebiliriz ki:

"Kendi içinde akademik anlayışı dışlayan üniversite, üniversitenin yok sayıldığı toplum bitmiştir."

NOTLAR

- ¹ Suat Bilge, Milletlerarası Politika Öğretimi, A.Ü. S.B.F. Dergisi, C.16 No.1, 1961, s: 102-117
Türkkaya Ataöv, Milletlerarası Münasebetler Nedir ve Üniversitelerde Nasıl Okutulabilir?, A.Ü. S.B.F. Dergisi, C.15, No.2, 1960, s: 181-202

² Suat Bilge, Milletlerarası Politika, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1966, s: 170

³ Suat Bilge, a.g.m., s: 107

⁴ Ibid, s: 108

⁵ Tuncay Bulutay, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Aralık 1988

⁶ Suat Bilge, a.g.m., s: 108

⁷ Ibid, s: 109

Genel olarak yararlanılan kaynaklar:

- Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1986
— Uluslararası Dış Politika Semineri, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986

Otomasyonun Endüstri İlişkileri Sistemine Etkileri

Aysen TOKOL

Dr. A. Tokol, Uludağ Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi.

Otomasyon en basit biçimde "İşçi tarafından makine üzerinde yapılan denetimin başka bir elektrikli veya elektronik beyin tarafından yapılması" olarak tanımlanır.¹ Makineleşmeden daha ileri bir aşamayı ifade eder.²

II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda ortaya çıkan otomasyon, uygulandığı tarihten bu yana insanlığı yeni bir yaşam ve çalışma ortamı içine sokmuştur. Bugün tüm ülkeler ister gelişmiş ister gelişmekte olsunlar otomasyonun ekonomik ve sosyal sonuçlarından etkilenmektedirler.³

Otomasyonun çalışanlar üzerinde ikili (dual) bir etkisi vardır. Bir yandan çalışanlara daha yüksek hayat standardı, daha çok boş zaman ve daha az tehlikeli işler sağlamakta, diğer taraftan da çalışanlar ve sendikalar için belirli bir tehlikeyi oluşturmaktadır.⁴

Son yıllarda kullanımı gittikçe artan robotlar sayesinde monoton, ağır, tehlikeli ve kirli işler robotlarca yapılmaya başlanmıştır. Taşıyıcı robotlar ağır yük ve malzemelerin yükleme ve boşaltma işlerini yüklenmişlerdir. Uzmanlaşmış robotlar kömür madenleri, uzay çalışmaları, sualtı çalışmaları gibi tehlikeli işleri gerçekleştirmektedirler. İşgören devir hızının yüksek olduğu ve çalışanların genelde tercih etmedikleri döküm, boya püskürtme gibi otomobil endüstrisi ve yan sanayilerinde kullanılan işlerde robotlardan geniş ölçüde yararlanılmaktadır.⁵ Nitekim bugün İtalya'da bulunan 700 robotun büyük bölümü Fiat ve Alfa Romeo fabrikalarında, İngiltere'deki 713 robotun % 38'i otomobil endüstrisinde kullanılmaktadır.⁶ Bu yönüyle otomasyon "işin insanileştirilmesine" büyük ölçüde katkı sağlamıştır.⁷

Olumlu yanlarına karşılık otomasyonun çalışanlar ve sendikalar açısından bazı olumsuzlukları da beraberinde getirdiği söylenebilir. Otomasyonun istihdam seviyesi ve yapısına yaptığı etki günümüzde en çok tartışılan konulardan biridir. Üstelik otomasyonun istihdam seviyesi üzerindeki etkileri konusunda yapılan araştırmaların birbiriyle tutarlı olmaması konunun önemi daha da artırmaktadır. Örneğin, İsviçre'deki Prognos Enstitüsü'nün yaptığı bir araştırmaya göre, mikroelektronikğin büyük boyutlarda kullanılması halinde 1990 yılında işsizliğin % 12, kullanılmaması halinde % 4 oranında kalacağı tahmin edilmektedir. Buna karşılık Alman Mühendislik ve Yenilik Araştırma Sistemleri Enstitüsü mikroelektronikğin istihdamı fazla etkilemeyeceği görüşündedir.⁸

ILO'nun yeni teknolojiler üzerinde gerçekleştirdiği

bir dizi araştırmanın sonuçlarına göre yeni teknolojilerin istihdam seviyesi üzerine etkileri kısa dönemde ele alınırsa olumsuzdur. Ancak uzun dönemde mal ve hizmetlerin kalitesinin artması, maliyetlerin azalması, yeni ürünler ve endüstriler yaratma, yeni teknoloji alanında yapılacak yatırımlar aracılığıyla ekonomik gelişmeyi teşvik etmek gibi nedenlerle bu etki olumlu olacaktır. Bu durumda otomasyonun kısa dönemde ortaya çıkardığı iş kayıpları uzun dönemde ortadan kaldırılacaktır.⁹

Uluslararası Metal İşçileri Federasyonunun mikroelektronik istihdam seviyesi üzerine etkileri konusundaki raporuna göre mikroelektronik istihdam üzerine etkisi dolaylı bir etkidir. Rapora göre mikroelektronik istihdam etkileri birbirlerinden farklıdır. Bu durum büyük ölçüde uygulanan tekniklerin, ekonomik, sosyal çevrenin ve mevcut standartların birbirlerinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰

Bugün Avustralya'da mikroişleyiciler "iş katilleri" olarak ün yapmışlardır.¹¹ Buna karşılık bazı gözlemler işsizliğe sadece otomasyonun neden olmadığını, düşük ekonomik gelişme, yapısal dengesizlikler ve demografik gelişmelerin işsizliğin temel nedenleri olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüşü benimseyenlere göre robotların kullanımı ile yüksek işsizlik oranı arasında ilişki söz konusu değildir. Nitekim Avrupa'da işsizlik oranının yüksek olmasına karşılık robot kullanımının düşük olması, buna karşılık Japonya'da işsizliğin düşük, robot kullanımının yaygın olması bu tür ilişkinin var olmadığının göstergesidir denmektedir.¹²

Japon Çalışma Bakanlığının hazırladığı bir raporda mikroelektronik otomobil endüstrisine girişi ile istihdamda azalma olmadığı kaydedilmiştir. Robotların istihdam üzerine etkileri konusundaki bir diğer raporda ise, bir robotun F.Almanya'da 3.7 - 4 işçinin, İngiltere'de 0.8-6.2 işçinin, İskandinav ülkelerinde 0.5 işçinin yerini alacağı belirtilmiştir. Yine aynı rapora göre Fransa'da 1985 yılına kadar 50.000 iş, İtalya'da 23.000 ile 35.000 arasında iş robotların kullanılması nedeniyle ortadan kalkacaktır.¹³

Araştırma sonuçları farklılık gösterse de bu konuda yaygın görüş otomasyonun yeni işlerin doğmasına imkân sağlamakta birlikte, birçok işlerin kalkmasına neden olacağı ve toplam istihdamı olumsuz yönde etkileyeceğidir.

Diğer taraftan otomasyon işgücünün kompozisyonunu da etkilemektedir. Bu yönüyle otomasyon bir taraftan yarı vasıflı ve vasıflı çalışanlara talebi arttırmakta

diğer taraftan da beden işçiliğinden fikir işçiliğine doğru bir eğilimi hızlandırmaktadır.¹⁴

İngiltere'de teknolojik değişmelerin istihdamın yapısı üzerine yaptığı etkiler konusunda 1980-1995 yıllarında üretim endüstrisini kapsayıcı bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada da 1980 yılında % 41 olan vasıflı ve vasıfsız çalışan oranının 1995'de % 10'a düşeceği; 1980'de % 79 olan vasıflı çalışan oranının 1995'de % 90'a yükseleceği belirlenmiştir. Vasıflı çalışanlar arasında en fazla artışın mühendislerin de dahil olduğu teknik elemanlar grubunda olacağı tahmin edilmiştir. Araştırmaya göre 1980'de % 6 olan bu grubun 1995'de % 40 civarında olması beklenmektedir.

Mikrobilgisayar ve mikroişleyicilerin istihdam üzerine etkileriyle ilgilenen Battelle Enstitüsüne göre gelecek işler "daha az el emeği, daha fazla yenilikçi düşünce, artan vasıf düzeyi ve takım çalışması için daha fazla kapasite gerektirecektir."¹⁵

Bilindiği gibi günümüzde de sendika üyeliğinin temelini büyük ölçüde vasıf seviyesi düşük çalışanlar oluşturmaktadır. Otomasyona bağlı olarak toplam istihdam içinde beyaz yakalı çalışanların sayısının giderek artması geleneksel sendikalar açısından yeni bir tehlikeyi oluşturmaktadır.¹⁶ Yapılan araştırmalara göre beyaz yakalı çalışanların sendikalaşması konusu sendikaları yakından ilgilendiren temel konulardan biri haline gelmiştir. Diğer taraftan otomasyonun sendikaların iç işleyişini de etkileyeceği belirtilmektedir. Buna göre bazı meslek sendikalarının sayısı ve stratejik önemi artacak, işyeri sendikacılığından uzaklaşma ile meslek sendikalarının üye sayısının artması yönünde bir eğilim ortaya çıkacaktır. Ayrıca makine kontrolörlüğü, programcılık gibi bazı yeni mesleklerin ortaya çıkması yetki konusunda sendikalar arası veya sendika ile işverenler arası mücadelelere neden olabilecektir.

Ayrıca yeni teknolojilerin denetim ve otoriteyi lokal sendikalardan, üst sendika örgütlerine çıkararak merkezileşmeye neden olacağı ileri sürülmektedir. Yeni işlerin denetimi konusunda yetki mücadeleleri, işgücü talebindeki değişmeler, istihdam güvencesi sorununa birlikte çözüm bulma, verimliliğin artması sonucu ortaya çıkan gelirlerin dağılımı merkezileşmeyi gerektiren faktörler arasında sayılmaktadır. Buna göre, üst örgütler otomasyonun işletmeler arasında geniş maliyet farklılıklarına neden olması halinde ücret görüşmeleri, çalışma saatleri ve diğer konularda sıkı bir denetim uygulayabileceklerdir. Otomasyonun ölçek etkileri sonucu ürün piyasasında birleşmelerin artması "temel

anlaşmaların" yapılmasına neden olabilecektir. Ayrıca istihdam güvenliği sorunu işyeri düzeyi yerine endüstri düzeyinde pazarlığı ön plana çıkarabilecektir.

Diğer taraftan otomasyon sendikalarında çalışan uzman elemanların sayılarını arttıracaktır. Endüstri mühendisleri, istatistikçiler, eğitimciler ve yönetim uzmanlarının sendikaların kadrosu içinde yer alacağı belirtilmektedir. Çalışanların eğitimi gelecekte çok önemli olacağından otomasyonun ortaya çıkardığı yeni işler için gerekli çalışanların seçiminde kullanılacak kriterlerin belirlenmesi amacıyla yeni uzmanlara ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca sendika liderlerinin toplu pazarlık masasında güçlü olabilmeleri için yeni teknolojiler ve işletme faaliyetleri konusunda bilgi sahibi olmaları gerekecektir.

Otomasyon sendikaların toplu pazarlık gücünü de yakından etkileyecektir. Otomasyon karşısında grevin etkinliği önemli bir sorunu teşkil etmektedir. Bazı gözlemciler göre otomasyonun sendikalar lehine sonuçlar doğurması mümkündür. Zira grev sırasında işletmelerin uzun süre kapalı kalması, artan maliyetler nedeniyle işverenlerin sendika taleplerine direnme gücünü azaltacaktır. Ancak otomatik fabrikaların grev esnasında denetim veya çeşitli yönetim personeline çalıştırılabilmesi imkânı sendikaların pazarlık gücünü azaltıcı bir faktördür.¹⁷

Otomasyonun ortaya çıkardığı bu tür sorunlar sendikaları otomasyona karşı çeşitli politikalar izlemeye yöneltmiştir.

Otomasyon karşısında sendikaların izledikleri politikaları dört grupta toplamak mümkündür: Bunlar, otomasyona tümüyle karşı olma, otomasyonu benimseme, yeni teknikler uygulandıktan sonra ve uygulanmadan önce şartlar ileri sürmektir.

İlk politikayı benimseyen sendikalar, otomasyona tümüyle karşı çıkmaktadırlar. Ancak bu politikanın orta ve uzun dönemde günümüz şartları içinde başarılı olması mümkün değildir. Nitekim A.B.D'lerinde basın alanında kurulu bulunan Matbaacılar Sendikası 1960'ların sonlarında yeni makinelerin girişine karşı çıkmış, ancak yeni teknolojinin girişine engel olamamıştır.

Otomasyona karşı sendikaların izlediği diğer bir politika, benimseme politikasıdır. Sendikaların bir bölümü için otomasyon endüstrinin rekabet gücünü artırma, yeni istihdam imkânları yaratma, çalışanların başka endüstrilere gitmesini önleme aracıdır. Bu nedenle bazı sendikalar otomasyonu büyük bir coşku ile

benimsemektedirler.

Üçüncü politikada ise sendikalar üyeleri için en uygun şartları işverenlerden elde etmeye çalışmaktadırlar. Yapılacak anlaşma şartlarının çalışanlar açısından uygun olabilmesi büyük ölçüde işverenlerin ve sendikaların güçlerine ve yasal düzenlemelere bağlı olmaktadır. İşverenlerle sendikalar arasında gerçekleştirilen anlaşmalarda çalışanlara yönelik tedbirler getirilmektedir.

Dördüncü politikada da yeni teknikler uygulanmadan önce şartlar ileri sürülmektedir. Bu politika işletmede uygulanması düşünülen teknik modeller konusunda etkin olmayı hedeflemektedir. Bu amaçla sendikalar araştırma, eğitim programları ve uygulanacak teknoloji konusunda sendikaya bilgi verilmesi amacıyla işverene yoğun baskı uygulamaktadırlar. Sendikalar bu politika sayesinde pazarlık gücü ve veto hakkını elde edebilmektedirler.¹⁸

Günümüzde batılı ülkelerde otomasyonun olumsuz etkileri ile mücadele etmek için sendikalar yoğun çaba harcamaktadırlar. Bu konuda endüstri ilişkileri sistemlerinin merkezileşmiş veya merkezileşmemiş oluşuna ve ülkelerin coğrafi büyüklüklerine göre ülkeler arasında yaklaşım farklılıkları ortaya çıkmaktadır.¹⁹ Örneğin, F.Almanya ve İsveç'te toplu pazarlık için yasal çatı oluşturulmaya çalışılırken, İtalya ve İngiltere'de gönüllü sistemlere ağırlık verilmektedir.

Norveç'te merkezi işçi ve işveren örgütleri arasında kompütere dayalı sistemler konusunda 1975 yılında yapılan anlaşma milli düzeyde yapılan anlaşmaların ilk örneğini oluşturmaktadır.²⁰ Bu anlaşmanın yanısıra Danimarka'da ve LO ve DA arasında özel sektörü kapsayan 1981 tarihli anlaşma, İsveç'te SAF-LO-PTK arasında 1976 yılında yapılan İş Çevresi Anlaşması, Belçika'da yeni teknolojiler konusunda yapılan 1983 tarihli anlaşma, milli düzeyde yapılan anlaşma örnekleridir. Bazı ülkelerde örneğin İngiltere ve F.Almanya'da işyeri veya işletme düzeyinde teknoloji anlaşmalarına raslanmaktadır. Yeni teknoloji girişinden etkilenen bazı sektörlerde de sektörel anlaşmalar yapılmaktadır. Basın, gazetecilik, grafik ve bankacılık bu tür anlaşmaların yaygınlık kazandığı sektörler arasında yer almaktadır.

Bazı ülkelerde yeni teknoloji girişi mevcut toplu sözleşmeler çerçevesinde düzenlenmektedir. Örneğin İtalya'da Fiat, Olivetti ve Alfa Romeo'da yeni teknoloji konusundaki tedbirler toplu sözleşmeler içinde yer almaktadır. Benzer şekilde İsveç'te de, konu, toplu sözleşme-

ler içinde ve Birlikte Düzenleme Yasasında ele alınmıştır. Bazı ülkelerde ise İş Sağlığı ve Güvenliği ile İş Çevresi Yasalarında konuya ilişkin düzenlemelere yer verilmektedir.²¹

Diğer taraftan otomasyon toplu sözleşmelerde ele alınan konularda önemli değişikliklere neden olmaktadır. Savaş yıllarında ücretler, savaş sonrasında sosyal yardımlar özellikle sağlık sigortası, emeklilik programları toplu görüşmelerin odak noktasını oluşturmuştur. Günümüzde ise toplu görüşmelerde ilk sırayı otomasyonun ortaya çıkardığı sorunlar almaktadır.²² Yeni tekniklerin uygulanması sonucunda muhtemel işten çıkarmalara karşı istihdam güvenliği toplu pazarlık görüşmelerinin dikkat merkezini oluşturmaktadır. Bu amaçla özel anlaşmalar imzalanmakta, işten çıkarmaya karşı güvenceler tüm teknoloji anlaşmalarında yer almaktadır.

Bazı anlaşmalarda işten çıkarmaya alternatif olarak gönüllü erken emeklilik uygulamalarına yer verilmektedir. Ayrıca kimi anlaşmalarda işten çıkarmayı engellemek amacıyla günlük ve haftalık çalışma saatlerinin azaltılması veya daha uzun dinlenme süreleri konusunda hükümlere raslanmaktadır.

Alternatif iş imkânları yaratma istihdam güvenliğini koruma da önemli bir araç olarak benimsenmektedir. Alternatif iş imkânlarının coğrafi mobiliteye neden olması halinde özel şartlar sağlama, garanti edilmiş ücret, yeniden eğitim, işten çıkarılması düşünülen çalışanların belirlenmesini belli ölçülere dayandırma, işten çıkarılmanın engellenemediği durumlarda işten çıkma sonrası dönem için sosyal yardımlar sağlama, ihbar önelerinin süresini normalden daha uzun olarak belirleme çalışanlar ile işveren arasında ele alınan temel konular arasında yer almaktadır. Ayrıca yeni teknolojinin girişiyle artan sağlık ve güvenlik sorunları toplu görüşmelerin odak noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu konuda dikkatler özellikle "Visual Display Units" üzerinde toplanmaktadır. VDU birimlerinin neden olduğu göz bozuklukları, başağrıları, sırt, boyun ağrıları gibi adale ağrıları ve sıkıntıyı önlemek için, çeşitli anlaşmalarda, periyodik göz muayeneleri makinelerle çalışacak işçilerin tespiti için standartların belirlenmesi, makinelerde çalışılacak sürelerin azaltılması ve ara dinlenmelerin artırılması konularında düzenlemelere yer verilmektedir. Örneğin, Fransa'da bankacılık sektörünü kapsayan milli anlaşma VDU birimlerinin kullanımına ilişkin düzenlemeler getirmiştir. İspanya'da bankacılık sektöründe yapılan genel anlaşma-

da da bu tür makinelerle çalışanlara tıbbi kontroller uygulanması öngörülmektedir.²³

Diğer taraftan otomasyon ücret sistemlerini de etkilemektedir. Geleneksel parça başı ve teşvik edici sistemler önemli değişikliklere uğramaktadır. Otomasyon bireysel teşvik sistemleri yerine grup teşviklerine ağırlık vermektedir. Bazı işverenler otomatik üretime uygun ücret sistemleri geliştirmek için çalışmalar yapılmaktadır.²⁴

SONUÇ

Günümüzün en çok tartışılan konularından biri olan otomasyon, endüstri ilişkiler sistemini etkin bir biçimde etkilemektedir. Otomasyon bir yandan çalışma koşullarını iyileştirmekte, yaşam düzeyinin yükseltilmesini sağlamakta, diğer yandan çalışanları ve sendikaları belli oranda tehdit etmektedir. Otomasyonun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla yasalar veya sözleşmeler yoluyla önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Sendikalar bu konudaki çabalarını "bilgi", "eğitim" ve "görüşme" alanlarında yoğunlaştırmaktadır. Konu ülkemiz açısından henüz fazla güncellik taşımamaktadır. Ancak zaman içinde ülkemizde de batılı ülkelerdekilere benzer sorunlarla karşılaşılacağı söylenebilir.

DİPNOTLAR

- 1 Yalçın, S., Personel İdaresi, İstanbul 1971, s.11
- 2 Dereli, T., "Otomasyonun Endüstri İlişkileri Sistemine Etkileri, Yarattığı Sorunlar ve Alınması Gerekli Tedbirler", Orhim Seminerler Serisi Görüşler, Orhim Yayınları No: 4 İstanbul 1987, s.182
- 3 Ekin, N., Endüstri İlişkileri, İstanbul 1976, s.198
- 4 Social and Labour Bulletin, No.1, March 1983, s.20
- 5 Ebel, K.H., "The Impact of Industrial Robots on the World of Work", International Labour Review, cilt 125, No.1, Jan-Feb 1986, s.47
- 6 Social and Labour Bulletin, s.17
- 7 Ekin, a.g.e., s.206
- 8 Schmidt, H., "Technological Change, Employment and Occupational Qualifications", Vocational Training, New Technologies, CEDEFOP, No.11, June 1983, s.9
- 9 Blanchard, F., "Technology, Work and Society: Some Pointers from ILO Research", International Labour Review, cilt 123, No: 3, May-June 1984, s.275.
- 10 Social and Labour Bulletin, s.20.
- 11 Schmidt, a.g.m., s.8
- 12 Ebel, a.g.m., s.45
- 13 Social and Labour Bulletin, s.8 ve 17

¹⁴ Ekin, a.g.e., s.205, Dereli, a.g.m., s.175

¹⁵ Alfthan, T. "Developing Skills for Technological Change: Some policy Issues", International Labour Review, cilt 124, No.5, Sep, Oct 1985, s.517-523

¹⁶ Ebel, a.g.m., s.49

¹⁷ Aronson, R.L., "Automation-Challenge To Collective Bargaining?", New Dimensions in Collective Bargaining içinde (ed: Pavay H.W., Kalttenborn, H.S. -Ruttenberg, S.H.) New York, s.52-55.

¹⁸ European Trade Union Institute, Technology and Collec-

tive Bargaining, Brussels 1985, s.48-51

¹⁹ a.g.e. s.21

²⁰ Bu anlaşma konusunda bkz; Tokol A., "Norveç Endüstri İlişkileri Sisteminin Genel Çerçevesi", Belediye-İş, sayı 26, Şubat 1988, s.17

²¹ European Trade Union Institute, a.g.e. s.21-23

²² Ekin, a.g.e. s.205

²³ Epstein, E., "Negotiating Over Technological Change in Banking and Insurance", International Labour Review cilt 123, July-August. 1984, s.414-421; Dereli, a.g.m. s.193-194

²⁴ Aronson, a.g.m. s.62

Yöneticiler, İşadamları, Sanayiciler,
Hukukçular, Müşavirler...

"Mevzuatı bilmemek mazeret sayılmaz"

Hukukun bu temel ilkesi,
özellikle sizler için çok önemli,
Çünkü işinizi yaparken
yürürlükteki mevzuat en son şekliyle*
her an elinizin altında olmalı

YAYIMLARIMIZ

- VERGİ MEVZUATI
- İŞ HUKUKU, SENDİKALAR ve TOPLU SÖZLEŞME
SOSYAL SİGORTA ve BAĞ-KUR MEVZUATI
- TÜRK PARASI KANUNLARI (Banka ve Sermaye Piyasası Mevzuatı)
- TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA (KAMBİYO) MEVZUATI
- İTHALAT MEVZUATI
- İHRACAT MEVZUATI
- TEŞVİK MEVZUATI
- GÜMRÜK MEVZUATI
- AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU (AET) MEVZUATI
- TURİZM MEVZUATI
- BELEDİYE MEVZUATI
- İMAR MEVZUATI
- İMALAT SANAYİ MEVZUATI
- DEVLET İHALE KANUNU VE İLGİLİ MEVZUAT

* "FÖY-VOLANT" Sistemi:

Tüm yayımlarımızda "değişen yapraklar" (föy-volant) sistemi uygulanır. Böylece mevzuattaki değişiklikler abonelerimize en kısa zamanda ve en seri şekilde ulaştırılır.

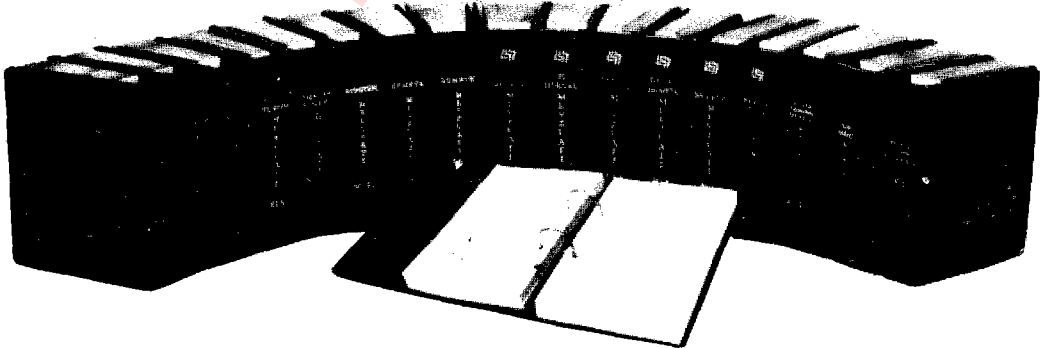
Yayımlarımıza abone olun, değişen yapraklar (föy-volant) sistemimizden yararlanın, ciltlerinizdeki yürürlükten kalkan bölümleri atın, yerlerine anında yeni bölümleri takın.

Mevzuat kitaplığınız her an canlı ve güncel kalsın.

LEBİB YALKIN YAYIMLARI "Yürürlükteki mevzuat"

Yayımlarımız hakkında bilgi
almak için,
lütfen Yayınevimize başvurun
veya broşür isteyiniz.

LEBİB YALKIN YAYIMLARI ve BASIM İŞLERİ A.Ş.
Meclis-i Mebusan Cad. 327 Dursun Han Kat. 3 80040 Salıpazarı/İSTANBUL
Tel: 152 11 00/5 hat Fax: 149 61 74

Türkiye'nin
en Modern Çift Cam Sistemi

ISİcam®

“Az ödeyin... Çok ısının!”

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat: 4-8 Şişli/İstanbul

Tel: 146 11 30 (6 hat) - 147 48 58

Geleneksel İktisat Eleştirileri (XV): Rantiyenin Ekonomi Politikası'ndan / Sönmek Üzere Olan Burjuvazinin "Çocuğu" Olarak Avusturya Okulu

Nikolay BUHARİN

Nikolay İvanoviç Buharin 1888'de doğdu. Öğrenciliği sırasında Rus sosyal demokrasisine katıldı. Üç kez tutuklandıktan sonra ülke dışına çıktı ve RSDİP (Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi)'nin Leninci kanadında yer aldı. 1917 Nisan'ında ülkesine dönen N.İ. Buharin, parti içinde yönetici görevler üstlendi; MK üyesi, *Pravda* başyazarı, Politbüro üyesi (1919), 1926'da da Komintern üst yöneticisi oldu. Partinin önde gelen kuramcılarının biri olan Nikolay Buharin'in en önemli katkıları ekonomi politik alanındadır.

Türkçeye de çevrilmiş olan *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm* (1975) adlı kitabındaki tezlerinden Lenin, kendi emperyalizm teorisinde büyük ölçüde yararlandı. Buharin'in Türkçede yayımlanmış bir başka çalışması, Mete Tunçay tarafından derlenen *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*'nin II. cildinde yer alan "Bir İktisatçının Notları" adlı yazısıdır. (Y.A. Preobrajenskiy ile birlikte kaleme aldığı ve "harf devrimi"nden önce ülkemizde de yayımlanan *Sermayedar Nizam-ı İhtimaisi ve Komünizmin Elifbası* (1922-25) Buharin'in yapıtlarının en ünlüsüdür.)

Parti içi mücadelelerde 1924'ten 1928'e dek fiilen Stalin'in yanında yer alan Buharin, daha sonra Stalin tarafından "sağ sapma" ile suçlandı; 1937'de tutuklanarak 1938'de idam edildi. İçinde bulunduğumuz yılda Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi'nce bütün "suçları"ndan aklanmış ve saygınlığı geri verildi.

Rantiyenin Ekonomi Politikası, iktisadî düşünce tarihinin klâsikleri arasında yer alır. 1914'te tamamlanıp Rusçası 1917'de yayımlanan yapıt, Avusturya Okulu diye bilinen ekonomi politik akımına, özellikle de okulun önde gelen temsilcisi Eugen von Böhm-Bawerk'a yöneltilmiş bir polemiktir. Buharin'in yorumu, okulun, kapitalist sınıfın "rantla geçinen" katmanının toplumsal konumunu yansıttığı, ekonomiye üretim değil, tüketim açısından baktığı yolundadır. Buharin, bu saptamadan hareketle marjinal fayda teorisi ile Gerek Marxizmin, gerekse klâsik iktisadın başlangıç noktasını oluşturan emek-değer teorisi arasında karşılaştırmalı bir tahlil yapar. Özellikle "öznel" ve "nesnel" değer tanımları arasında yaptığı ayırım, ekonomi politikîni Marxist eleştirisi ile modern akademik iktisadın temel öncülleri arasındaki karşıtlığı kavramak açısından önemlidir.

Kitabın yazarı tarafından onaylanmış tek çevirisi Almancada çıkmıştır. *Rantiyenin Ekonomi Politikası*'nden alınma parçaları biz, bu Almanca baskıdan (*Die politische Ökonomie des Rentners (Die Wert- und Profittheorie der österreichischen Schule)*), İngilizcesiyle karşılaştırarak dilimize aktardık. Kitabın tam metninin Türkçesi, Alan Yayınları'nca basıma hazırlanıyor.

"Avusturya okulu, Tarihçiler karşısında bir dizi zafer kazandıktan sonra Böhm-Bawerk'ın şahsında Marxizmin üzerine çullandı ve onun teorik bakımdan tamamen yetersiz olduğunu ilân etti ...

Dolayısıyla burjuva ideologlarının bu yeni çabasının proletaryanın ideolojisiyle bu denli keskin bir çatışma içine girmesi şaşırtıcı değildir. Bu çatışmanın keskinliği, soyut teoriye yönelik bu yeni çabanın şeklen, yani Marxizm soyut yöntemden yararlandığı ölçüde Marxizmle benzemesinin, buna karşılık özde Marxizmle tam bir karşıtlık içinde bulunmasının zorunlu bir sonucudur. Gene bu durum, yeni teorinin, **sönmek üzere olan burjuvazinin** -yaşam tecrübesi, dolayısıyla ideolojisi işçi sınıfının yaşam tecrübesinin çok uzağında bulunan bir burjuvazinin- çocuğu oluşuyla açıklanabilir ..." [Die politische Ökonomie des Rentners, die Wert- und Profittheorie der österreichischen Schule, 2. baskı, Wien 1926, s. 20 vd.]

"RANTİYE SINIFI" VE KARAKTERİSTİKLERİ

"Son yirmi otuz yıldaki kapitalist gelişme, 'sermaye değerleri'nin hızlı bir birikimini beraberinde getirdi. Çeşitli kredi biçimlerinin gelişmesinin bir sonucu olarak, birikmiş artık değer üretimle hiçbir ilişkisi olmayan kişilere doğru akıyor; bu kişilerin sayısı gittikçe artıyor ve bütün bir toplumsal sınıf oluşturuyor - **rantiye sınıfı**. Elbette burjuvazinin bu yeni grubu, kelimenin gerçek anlamında bir toplumsal sınıf olmaktan çok yalnızca kapitalist burjuvazinin safları içerisinde belirli bir **gruptur** ..." [a.g.e., s. 22]

1. TÜKETİCİ ZİHNİYETİ

"Burjuvazinin bu katmanı kesenkes asalaktır; geliştirdiği ruhi özellikler, onu 'eski rejim'in çürüten soyluluğuna ve aynı dönemin malî aristokrasisinin ileri gelenlerine alabildiğine yaklaştırır. Bu katmanın, onu gerek proletaryadan, gerekse **başka tipte burjuvaziden** sıkı sıkıya ayırt eden karakteristik özelliği iktisadî hayata yabancılaşmışlığıdır: **Ne üretim faaliyetine ne de ticarete doğrudan katılır**. Temsilcileri, çoğu zaman kuponları bile kendileri kesmezler. Dolayısıyla bu gibi rantiyelerin 'faaliyet'i en genel olarak **tüketim alanı** diye nitelendirilebilir. Tüketim, rantiyelerin tüm hayatlarının temelini oluşturur; '**salt tüketim**' psikolojisi ise bu hayata özel 'üslûbunu' verir ... Onda gerçek, aktif faaliyetin esamisi okunmaz: Onun bütün ruhu, edilgin renk tonları sergiler; bu rantiyelerin felsefesi, estetiği salt temaşaya dayanır ..." [a.g.e., s. 23 vd.]

2. AŞIRI BİREYÇİLİK

"Sınıfın üretim süreci içerisindeki, daha doğrusu üretim süreci dışındaki bu kendine özgü konumu, deyim yerindeyse **toplum dışılığıyla sivrilen özel bir toplumsal tipin oluşmasına** yol açtı. Gerçi burjuvazi aslında daha beşikten bireycidir, çünkü var oluşunun temelini oluşturan iktisadî hücre, kendi bağımsız var oluşu uğruna başka hücrelerle sert bir rekabet mücadelesi içindedir. Ama bu bireycilik rantıye söz konusu olunca daha da keskinleşir. Rantıye, toplumsal hayat nedir, bilmez -onun dışındadır; toplumsal bağlar çözülür; sınıfın genel görevleri bile, 'toplumsal atomlar'ı bir arada tutmaya yetmez ... **Bireyciliğin keskinleşmesi - budur rantiyenin ikinci karakteristik özelliği.**" [a.g.e., s. 25 vd.]

3. PROLETARYADAN VE GELECEKTEN KORKU

"Nihayet rantiyenin olduğu kadar genel olarak her bir burjuvanın da üçüncü karakteristik özelliği, **proletaryadan duyduğu korku, yaklaşan toplumsal felâketlerden duyduğu korkudur.** Rantıye ileriye bakmasını bilmez; onun 'yaşam felsefesi': 'Gününü gün et', 'carpe diem' şiarına indirgenebilir; ufkunu, yalnız şimdiki zamanı kapsar; geleceği 'düşündüğünde' ancak şimdiki zaman örneğine göre düşünür; kendisi gibi kişilerin değerli kâğıtlardan gelir elde etmeyecekleri zamanları gözünün önüne bile getiremez; böyle bir perspektif karşısında dehşetle gözlerini yumar, yaklaşmakta olan karşısında başını kuma gömüp şimdiki zamanda geleceğin nüvelerini görmemeye çalışır; düşüncesi alabildiğine gayri tarihidir ..." [a.g.e., s. 26]

TOPLUMSAL VARLIĞININ AYNASI OLARAK RANTİYE SINIFININ BİLİMSSEL DÜŞÜNCESİ

"Rantiyenin 'toplumsal bilincinin' bu üç özelliği, doğrudan doğruya onun 'toplumsal varlığından' kaynaklanıp rantiyenin bilincinin en yüksek aşamalarını, bilimsel düşüncesini de etkiler. Psikoloji daima mantığın temelini oluşturur; gerçekliğe bakılır ve gerçeklik mantıkî olarak işlenirken kendilerinden hareket edilen genel fikir silsilelerini, görüş açılarını duygular ve ruhi durumlar belirler ...

Avusturya okuluna ve onun en seçkin temsilcisine, Böhm-Bawerk'a, gelirsek rantiyelerin, yukarıda saptanmış **psikolojik özelliklerinin** burada mantıkî eş değerini bulduğunu görürüz. Her şeyden önce burada ilk kez tüketim bakış açısı tutarlı bir biçimde uygulanıyor. Burjuva ekonomi politığının, ticaret sermayesinin egemenliği (merkantilizm) döneminde oluşan başlangıç aşaması, iktisadî görüngüleri mübadele açısın-

dan ele alışıyla karakterize edilir ...

Ondan sonraki aşama, **sermayenin üretimin örgütleyicisi** hâline geldiği bir çağa tekabül ediyordu; bu ilişkilerin ideolojik ifadesi, iktisadî sorunları **üretim açısından** (A. Smith ile D. Ricardo'nun 'emek teorileri') ele alıp teorik araştırmalarının ağırlık noktasını bunlar üzerine yerleştiren 'klâsik okul' oldu. Bu bakış açısını klâsiklerden proleter ekonomi politığı miras aldı. **Burjuva-rantıye** ise, tersine, her şeyden önce **tüketim sorununun** çözümünü görev edinir. Avusturya okulunun olsun ona yakın doğrultuların olsun temel, en karakteristik ve yeni teorik konumu da bu görüş açısidir ..." [a.g.e., s. 26 vd.]

"Aynı şekilde bu katmerli bireycilik, yeni doğrultunun '**özelci-psikolojik**' yönteminde tam paralelini bulur. Kuşkusuz eskiden de burjuvazinin kuramcıları bireyci bir tavır benimsemişlerdi; 'Robinson hikâyeleri'ni oldum olası severlerdi ... Emek-değerin, modern toplum düzeninin etmenlerinin iradesinden bağımsız olarak meta mübadelesini düzenleyen bir 'doğa yasası' karakterine bürünmesi Marx ile başlar. Gene de ekonomi politikteki psikolojizm, yani iktisadî bireycilik, ilk kez şimdi, yani Avusturya okulunun öğretilerinde temellendirilmiş ve en tam ve tutarlı bir biçimde formüle edilmiş oldu.

Nihayet marjinal fayda teorisinin temsilcilerindeki **devrim korkusu, tarihi olan her şeyden duydukları olanca nefrette** ifadesini bulur; bunların iktisadî kategorileri (yazarlara bakılırsa) **bütün zamanlar ve çağlar için geçerlidir**; özgül bir tarihî kategori olarak modern kapitalist üretimin gelişme yasalarının incelenmesinin (Marx'ın bakış açısı) burada sözü dahi edilmez. Tersine, kâr, sermaye faizi vb. gibi görüngülere insan toplumunun öncesiz-sonrasız öz nitelikleri gözüyle bakılır. Şimdiki koşulların haklı gösterilmesi, burada daha şimdiden bütün açıklığıyla meydana çıkıyor. Ama teorik bilginin öğeleri ne denli zayıfsa kapitalist toplum düzeninin mazur göstericisinin sesi o denli yüksekten çınlar. 'Faizin (yani kârın. N. B.) özünde, onu aklı aykırı ya da haksız gösterecek hiçbir şey yoktur' -Böhm-Bawerk'ın kapsamlı incelemesinin nihai sonucu (kanımızca hedefi de) budur.

Biz, 'Avusturya' teorisini, **üretim sürecinin zaten dışına itilmiş burjuvanın ideolojisi**, çürüyen ruhunun özelliklerini -ilerde göreceğimiz gibi- bilimsel açıdan iler tutar yanı olmayan teorisinde ebedileştiren **yoz burjuvanın psikolojisi** olarak görüyoruz." [a.g.e., s. 28 vd.]

MARX'IN NESNELCİ DEĞER ÖĞRETİSİ VE MARJİNAL FAYDA TEORİSİNİN ÖZNELCİLİĞİ

"A. Smith'in emek-değer teorisi, harcanmış emeğin

nicelik ve niteliğine uygun olarak, malların bireysel olarak değerlendirilmesine dayanır; **öznelci bir emek-değer teorisi**dir bu. Oysa Marx'ın değer teorisi nesnel, yani toplumsal bir fiyat yasasıdır. Öyleyse Marx'ın teorisi, her hangi bir bireysel değer kestirimine kesinlikle dayanmayan, yalnızca verilmiş toplumsal üretici güçler ile piyasada belirlenen meta fiyatları arasındaki bağlantıyı dile getiren **nesnelci bir emek-değer teorisi**dir ... Öznelci okul bunun tam tersidir: Burada (bireysel) iktisadî eylemin 'güdülenim'inden başka bir şeye sistemin merkezinde yer yoktur.

... Gerçekten de, Marx'ın 'toplumsal hareketi, kendileri yalnız insanların irade, bilinç ve fikir ve niyetlerinden bağımsız olmakla kalmayan, aksine, onların irade, bilinç ve düşüncelerini etkileyip belirleyen yasaların yönettiği bir doğal-tarihsel süreç olarak görmesine' [Karl Marx Kapital, Ankara 1974, c. I/1, s. 47] karşılık **Böhm-Bawerk için tahlilin başlangıç noktası iktisadî öznenin bireysel bilincidir** ... Modern toplum, anarşik yapıyla -ekonomi politik teorisinin araştırma konusu tam da bu toplumdur-, doğal bir afetin kudretini andıran piyasa güçleriyle (rekabet, fiyatların dalgalanması, borsa vb.), 'millî hâsıla'nın, yaratıcılarına hükmettiği, dahası bireysel (ama yalıtımlı değil) iktisadî öznelerin güdülenmelerinin **sonucunun** bu güdülenmelerin kendilerine tekabül etmemekle kalmayıp bazen bu güdülenmelerle katmerli bir karşılık içine bile girdiği var sayımı için çok sayıda yanılsamayı besler. Bu, en iyi, fiyat oluşumu örneğinde açıklık kazanır. Bir dizi alıcı ve satıcı, hem kendilerinin hem de birbirlerinin metalarına belirli (yaklaşık) bir değer biçerek piyasaya çıkarlar; aralarındaki mücadelenin **sonucu** olarak belirli bir piyasa fiyatı oluşur ki bu fiyat, bağıtçıların ezici çoğunluğunun bireysel değerlendirmeleriyle kesinlikle örtüşmez. Dahası düşük fiyatlar onları işten çekilmeye zorlayabileceğinden, oluşmuş olan fiyat, bir dizi 'iktisadî özne' açısından düpedüz yıkıcı bir etki doğurabilir; böyleleri 'batar'. Borsa denen 'talih oyunu'nun dayandığı değerli kâğıtlar piyasasında bu görünüşü daha da belirgindir. Modern toplumsal-iktisadî örgütleniş için **tipik** olan bütün bu durumlarda toplumsal görüngülerin insanın iradesinden, bilincinden ve niyetlerinden 'bağımsızlığından' söz edebiliriz; gene de bu bağımsızlık, birbirinden bütünüyle bağımsız iki ayrı görüngü söz konusuymuş gibi anlaşılmalıdır kesinlikle. İnsan tarihinin insanın iradesi **tarafından** değil, bu iradenin dışında yapıldığını var saymak gülünçtür (böyle bir 'maddeci tarih anlayışı' Marxizmin burjuva bir karikatürü olur); doğru olan tam tersidir: Her iki görüngüler dizisi -bireysel eylemler ve toplumsal görüngüler- arasında son derece sıkı bir **türeyimsel** ilişki vardır."

[a.g.e., s. 37 vd.]

BÖHM-BAWERK'IN ATOMCU BİREY ANLAYIŞI

"Böhm-Bawerk'ın 'iktisadî öznelerine' gelelim şimdi de ... Burada tahlilin **başlangıç noktası** yapılan, belli bir toplumun, hemcinsleriyle toplumsal bağlantı içinde bulunan bireysel üyesi değil, **yalıtımlı 'atom'dur, iktisadî Robinson'dır** ...

Bu bakış açısı, ne denli eski ve saygı değer olursa olsun kesinlikle yanlıştır. Toplum (bilerek ya da bilmeyerek var sayıldığı gibi) yalıtımlı bireylerin aritmetik toplamı değildir; tersine, her bir bireyin iktisadî faaliyeti, bireysel ekonomilerin toplumsal bağlantısının içinde ifadesini bulduğu belirli bir toplumsal çevreyi ön gerektirir. Tek başına yaşayan insanın güdülleri, 'toplumsal varlığı'nkilerden ('zoon politikon') tamamıyla farklıdır: **Birincisi**, doğadan, ilk el değmemişlikleri içindeki şeylerden ibaret bir çevrede yaşar; **ikincisi**, yalnız 'madde' ile değil, aynı zamanda özel bir **toplumsal çevreyle** kuşatılmıştır. Yalıtımlı insandan topluma geçiş yalnız toplumsal çevreyle mümkündür." [a.g.e., s. 41 vd.]

ÖZNEL DEĞER TEORİSİNİN KISIR DÖNGÜSÜ

"Yukarda gördüğümüz gibi yalıtımlı bireyin güdülleri, Avusturya okulu (Böhm-Bawerk) için başlangıç noktasıdır. Gerçi bu okulun temsilcilerinin çalışmalarında toplumsal bütünün özü konusunda oldukça doğru görüşlerle de karşılaşırız. Ama **gerçeklikte** bu okul, araştırmasına, her türlü toplumsal bağlantıdan soyutlayarak, iktisadî öznelerin güdülerinin tahliliyle başlar doğruca. Böyle bir bakış açısı, burjuvazinin yeni kuramcıları için karakteristiktir ve Avusturya okulunun bütün kurgularında tutarlı bir biçimde uyguladığı bakış açısı tam da budur. Bundan, okulun ne zaman birtakım **toplumsal görüngüleri** türetmeye çalışsa 'toplumsal atomlar'ının bireysel güdülleri içine '**toplumsal olan**'ı ister istemez **sokuşturur** vermek zorunda kalacağı anlaşılır. Ama bu durum da, onu kaçınılmaz olarak **muazzam bir kısır döngünün içine sürükler**.

Nitekim bu kaçınılmaz mantık hatası, Avusturya okulunun öznел değer teorisinin, teorik yapının bu köşe taşının, tahlilinde hemen kendini gösterir. Oysa tek başına bu hata, modern burjuvanın özene bezene inşa edilmiş bu bilimsel-iktisadî ideolojisinin anlamını yok etmeye yeter. 'Çünkü' -Böhm-Bawerk'ın kendisinin haklı olarak belirttiği gibi- 'açıklanması gerekeni yok saymak, bilimsel bir incelemede yöntemsel açıdan büyük günah'tır'. Böylece şu sonuca ulaşıyoruz ki Avusturya okulunun 'öznелciliği', 'iktisadî özne'nin bile bile yalıtılması, toplumsal bağlantılardan soyutlanması,

kaçınılmaz olarak **sistemin tümünün mantığı iflâsına yol açmak zorundadır**; büyüklü bir çember içinde çaresizce dönüp duran eski üretim maliyetleri teorisi ne denli kusurlu idiyse bu sistem de, o denli kusurludur.” [a.g.e., s. 45 vd.]

MARX'IN EMEK-DEĞER ÖĞRETİSİ VE TUGAN-BARANOVSKIY'İN TEZLERİ

“Tugan-Baranovskiy, emek-değerin iktisadî plânı belirlediğini var sayıyor. Gel gelelim onun aklındaki 'iktisadî plân', bir **bireyci** ekonomi, üstelik kendi kendisi için çeşit çeşit 'mallar' üreten bir **doğal ekonomi** kategorisi oluşturuyor. Oysa **modern** bireyci ekonomiye, yani kapitalist işletmeye bakacak olursak Tugan-Baranovskiy anlamında hiçbir 'iktisadî plân' göremeyiz. Bunun sebebi basittir: fabrika üretiminin **uzmanlaşmış** olması ... Bu bir yana, emek-değer kategorisi, ücretli işçilerle ve piyasada satın alınmış üretim araçlarıyla 'çalıştığı' için, kapitalist girişim denen özneyi ilgilendirmez. Öyleyse burada emek-değerden söz etmenin her hangi bir anlamı varsa bu kavram, modern üretim türü (ki ekonomi politiğin konusu tam da budur) için olsa olsa **toplumsal** bir kategori olarak, yani tek tek ekonomilere değil, **bunların bütünlüğüne**, toplumsal birliğine uygulanacak bir kavram olarak düşünülebilir. Marx'ın emek-değer kavramı da öyledir. Marx'ın teorisinin doğru mu, yanlış mı olduğu bu bağlamda önemsizdir. Biz doğru olduğuna inanıyoruz; Tugan-Baranovskiy, tersini var sayıyor. Ama her halükârda Marx, emek-değer kategorisinin, **bireysel bir ekonominin kategorisi olarak, anlamsız olduğunu**, bu kategorinin ancak kendisinden anlaşılanın **toplumsal** karakteri olması hâlinde anlam kazanabileceğini açıkça görmüştür ...” [a.g.e. (Ek), “Theoretische Versöhnungspolitik”, die Werttheorie des Herrn Tugan-Baranowsky, s. 187 vd.]

“Marjinal fayda teorisinin bütün yandaşlarının anlayışına göre marjinal faydanın anlamı, 'iktisadî öznenin mutluluğuna hizmet eden bir değerli nesne olmasıdır; bu, bilinçli bir hesaplamayı ön gerektiren belirli bir değerlendirmedir. Açıkta ki marjinal fayda teorisinin anlamlı olabilmesi için **bireysel** bir ekonominin göz önünde tutuluyor olması gerekir; buna karşılık bütün bir toplumsal ekonomi söz konusu olur olmaz bu teori (savunucularının gözünde de) bir **hiçtir** ...

Tugan-Baranovskiy'in bir malın marjinal faydası ile emek-değeri arasında bir orantılılık bulunduğunu öne sürdüğünü görmüştük. Oysa emek-değer iki biçimde anlaşılabilir: toplumsal bir kategori olarak (ki **kapitalist** bir ekonomi ele alınmaktaysa **tek doğru** anlayış budur) ve bireyci bir kategori olarak. Birinci anlamdaki emek-değer ile marjinal fayda arasında her hangi bir dolaysız ilişki kurulamayacağı açıktır: Bunlar, tamamen farklı düzlemlerde yer aldıkları için, **ilkesel olarak aralarında hiçbir ortaklık bulunamayacak olan iki büyüklüktür**...

Böylece görüyoruz ki **doğru** bir emek-değer teorisi anlayışı bizi dosdoğru şu sonuca götürür: Bu teori ile marjinal fayda teorisi arasında tam bir karşıtlık bulunur. Geriye, bireyci bir ekonominin kategorisi olarak anlamsız bir kavram olan emek-değerin marjinal fayda kavramıyla bağlantısı kalıyor. Tugan-Baranovskiy bu bağlantıyı da kuruyor. Bu onun teorisini elbette iyileştirmez; kapitalist gerçeklikle karşılaştırmaya kalktık mı, teori hemen kendi içinde çöküverir. Ortaya çıkan hikâye, aşağı yukarı Avusturya okulunun temsilcilerinde gördüğümüze benzer. İktisadî Robinson'ın ilgi alanı içinde kaldığımız ve -bilerek ya da bilmeyerek- kapitalist ilişkilere uzak durduğumuz sürece pek bir pürüz çıkmaz. Ama ekonomi politiğin asıl konusu olan (ki Tugan-Baranovskiy'in görüşü de buydu) ilişkilere yaklaştık mı, teorisinin ne denli içi boş olduğu ortaya çıkarılır.” [a.g.e., s.188 vd.]

SAHİN sahipleri!

siz de otomobilinizi "değiştiren" jantı secin

Şimdi,
DOĞAN'lara orijinal olarak takılan
CEVHER ÖZEL ALAŞIMLI
ALÜMİNYUM JANT'lar,
ŞAHİN'lere de
farklı bir güzellik kazandırıyor.

Vakit geçirmeden
jantlarınızı değiştirin!

Artık bütün ŞAHİN'ler
pırl pırl CEVHER JANT'larıyla
DOĞAN'larla yaşıyor.

 Belgelidir

5 YIL GARANTİ

Türkiye Genel Distribütörü:

CEVHER
MOTOR TİCARET A.Ş.

İzmir'i Belki de En Güzel Gören Pencere...

Tarihi zenginlikleri... doğal güzellikleri ve Türkiye ekonomisindeki önemli yeri ile İzmir Ege'nin merkezidir. Belki de İzmir'i en güzel gören pencereye sahip Egebank, şüphesiz Türkiye'nin 60 yıllık geçmişine açılan pencereye de sahiptir.

Nesilden nesile artarak süren dinamizmi ve dış ticarete uzman yapısı ile Egebank geleceği iyi gören bankadır.

YORUM

 EGEBANK
“Nesilden Nesile Bankacılık”